

منشورات
معاونت
فرهنگی
تبلیغی

۱۵۷

بوسه گیتا

گفتگو

راهیان نور

رمضان ۱۴۳۹ هـ. ق - ۱۳۹۷ هـ. ش

متون علمی - آموزشی مبلغان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امام خمینی (قدس سره):

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای این که بانوان علاوه بر این که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، و از خدمت همه کس بالاتر است، و این امری است که انبیا می خواستند. می خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را، و شیرزنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند.

(صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۹۷)

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می توان زن بود، عقیف بود، محجبه و شریف بود، و در عین حال، در متن و مرکز بود؛ می توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگرسازی های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.

در انقلاب اسلامی و در دفاع مقدس، زنانی ظهور کردند که می توانند تعریف زن و حضور او در ساحت رشد و تهذیب خویش، و در ساحت حفظ خانه سالم و خانواده متعادل، و در ساحت ولایت اجتماعی و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد اجتماعی را جهانی کنند و بن بست های بزرگ را درهم بشکنند.

(پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور، ۱۳۹۱/۱۲/۱۶)

ره توشه راهیان نور

متون علمی - آموزشی مبلغان

رمضان المبارک ۱۴۳۹ هـ.ق - ۱۳۹۷ هـ.ش

(ویژه خوهران)

تهیه و تدوین:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

معاونت فرهنگی و تبلیغی

گروه تأمین منابع

عنوان و نام پدیدآور: ره‌توشه راهیان نور: متون علمی - آموزشی مبلغان رمضان المبارک ۱۴۳۹ هـ.ق - ۱۳۹۷ هـ.ش ویژه خواهران / نویسنده جمعی از نویسندگان؛ تهیه معاونت فرهنگی تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مشخصات نشر: قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۱۴۴ص.

شابک: 978-964-09-1909-5

یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.

عنوان دیگر: متون علمی - آموزشی مبلغان رمضان المبارک ۱۴۳۹ هـ.ق - ۱۳۹۷ هـ.ش ویژه خواهران.
موضوع: اسلام -- تبلیغات -- راهنمای آموزشی **موضوع:** Islam -- Missions -- Study and teaching
موضوع: اسلام -- مقاله‌ها و خطابه‌ها **موضوع:** Islam -- Addresses, essays, lectures
موضوع: خانواده‌ها -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام **موضوع:** Families -- Religious aspects -- Islam
موضوع: زنان در اسلام **موضوع:** Women in Islam **موضوع:** رمضان **موضوع:** Ramadan
شناسه افزوده: حوزه علمیه قم. دفتر تبلیغات اسلامی. بوستان کتاب قم
شناسه افزوده: حوزه علمیه قم. دفتر تبلیغات اسلامی. معاونت فرهنگی و تبلیغی
رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۶۸۸/۶۲/۶۱۷
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۰۴۵
شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۴۲۰۶۱
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

ره‌توشه راهیان نور «ویژه خواهران»

متون علمی - آموزشی مبلغان

رمضان المبارک ۱۴۳۹ هـ.ق - ۱۳۹۷ هـ.ش

- تهیه و تدوین: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت فرهنگی و تبلیغی با همکاری مؤسسه فرهنگی و هنری سبک زندگی آل پاسین
- نویسندگان: گروهی از پژوهشگران
- ناظران علمی: سعید روستاآزاد، علی اکبر مؤمنی، علی رضا انصاری و سیدعلی آقایی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۷
- شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان
- چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

گروه تأمین منابع: ۰۲۵_۳۷۷۴۰۳۹۷ پست الکترونیکی: tabligh@dte.ir

با قدردانی از همکاری که در تولید و نشر این اثر نقش داشته‌اند:

- ویراستار: علی خانی ● نمونه‌خوان: نصرت‌الله نیکزاد ● صفحه‌آرا: اکبر اسماعیل پور
- طراح جلد: محمود هدایی ● کارشناس تحریریه: علی رضا انصاری ● مسئول چاپ و نشر: سیدحسین موسوی مجاب

تمام حقوق این اثر محفوظ است.

فهرست مطالب

سخن نخست.....	۱۱
مدیریت عشق؛ محمدرضا آتشین صدفه.....	۱۳
تعریف عشق.....	۱۳
اقسام عشق.....	۱۵
بایستگی تأمین عشق.....	۱۵
مدیریت عشق.....	۱۶
۱. افزایش عشق به خداوند.....	۱۶
۲. تقویت روحیه معادباوری.....	۱۷
۳. شناخت پیامد ناهنجاری‌های جنسی.....	۱۸
۴. عفت چشم.....	۱۹
۵. پرهیز از محیط و مجالس گناه‌افزا.....	۲۱
۶. تأمین شرعی و قانونی عشق مجازی.....	۲۲
شیوه‌های همسررداری همسران علما؛ عباس آزاد.....	۲۳
شیوه‌های شوهرداری.....	۲۵
۱. موقعیت‌شناسی شوهر.....	۲۵
۲. همراهی در سختی‌ها.....	۲۷
۳. قناعت و ساده‌زیستی.....	۲۹

۴. مدیریت خانه..... ۳۱
۵. فد اکاری همسر..... ۳۲
- عوامل مؤثر در شادی خانواده‌های مذهبی؛ علیرضا انصاری..... ۳۵**
- الف. بایستگی شادمانی..... ۳۵
- ب. معیارهای شادی..... ۳۶
- ج. عوامل و راه‌های ایجاد شادی..... ۳۹
۱. رضایت از مقدرات الهی..... ۳۹
۲. عبادت و نیایش..... ۴۰
۳. اخلاق نیکو..... ۴۱
۴. ارتباط کلامی..... ۴۲
۵. هدیه دادن..... ۴۳
۶. فرزندآوری..... ۴۴
۷. مسافرت..... ۴۶
۸. شوخی و مزاح..... ۴۷
- راهکارهای پرهیز از مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی زنان؛ مهدی فدایی..... ۴۹**
- مصرف کالا و خدمات..... ۵۰
- الف. تعریف مصرف..... ۵۰
- ب. تعریف مصرف‌گرایی..... ۵۱
- ج. نگرش اسلام به مصرف..... ۵۲
- د. راهکارهای نهادینه‌سازی..... ۵۴
- یک. مهارت‌های شناختی..... ۵۴
۱. اصلاح نگرش درباره دنیا..... ۵۴
۲. تغییر نگرش در مفهوم زیبایی..... ۵۵
- دو. مهارت‌های رفتاری..... ۵۶

۱. قناعت‌گرایی ۵۶
۲. اصلاح‌الگوی خرید ۵۸
۳. ارتباط با اقشار فقیر و محروم ۵۹
- آسیب‌های ماهواره در خانواده؛ مجید استادی ۶۱**
- شیوه‌های تأثیر شبکه‌های ماهواره‌ای در تغییر هویت خانواده ۶۳
۱. هم‌ذات‌پنداری ۶۳
۲. الگوگیری ۶۴
- پیامدها ۶۴
۱. هویت‌پذیری ۶۴
۲. الگودهی به خانواده‌ها ۶۵
۳. جابه‌جایی ارزش‌ها ۶۶
۴. ترویج خیانت ۶۷
۵. کاهش رضایت زناشویی ۷۰
۶. تبلیغ مدهای ناهنجار ۷۰
۷. ترویج مصرف‌گرایی ۷۲
- اعتیاد زنان؛ زمینه‌ها و پیامدها؛ محمد مرادی حسین‌آباد ۷۵**
- چیستی اعتیاد ۷۵
- اهمیت بحث ۷۶
- الف. علل وزمینه‌ها ۷۷
۱. خلأ معنوی ۷۷
۲. نفوذ سبک زندگی غربی ۷۸
۳. کنجکاوی و هیجان‌خواهی ۷۹
۴. نابسامانی و گسست خانواده ۷۹
۵. سخت‌گیری‌های والدین ۸۰

- ۸۰..... ۶. شکست عاطفی.....
- ۸۱..... ۷. اعتیاد همسر.....
- ۸۱..... ۸. اغواگری رسانه.....
- ۸۲..... ۹. اصرار دوستان و گروه همسال.....
- ۸۲..... ۱۰. نگرش مثبت به مواد.....
- ۸۳..... ب. پیامدها.....
- ۸۳..... ۱. افزایش جرم و جنایت.....
- ۸۴..... ۲. عوارض روانی و انگیزشی.....
- ۸۵..... ۳. ابتلا به بیماری‌های جسمی.....
- ۸۶..... ۴. تولد نوزاد معتاد.....
- ۸۶..... ۵. ازهم‌پاشیدگی خانوادگی.....
- ۸۷..... **تربیت جنسی کودکان؛ سیدعلی آقایی**.....
- ۸۹..... ۱. آموزش و تربیت جنسی.....
- ۸۹..... ۲. اهمیت تربیت جنسی.....
- ۹۲..... ۳. عوامل مؤثر در تربیت صحیح جنسی.....
- ۹۳..... ۴. شیوه‌های تربیت جنسی.....
- ۹۴..... ۱-۴. نقش و هویت جنسی.....
- ۹۵..... ۲-۴. پیشگیری از زمینه‌های تحریک جنسی.....
- ۹۶..... ۳-۴. صحیح پاسخ‌دادن به پرسش‌های جنسی.....
- ۹۹..... **تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان؛ راضیه علی‌اکبری**.....
- ۱۰۱..... تعریف خشونت.....
- ۱۰۲..... تأثیر برنامه‌های تلویزیون بر کودکان.....
- ۱۰۳..... عرصه‌های تأثیرپذیری کودکان.....
- ۱۰۳..... ۱. حساسیت‌زدایی.....

۱۰۳	۲. اعتمادزدایی
۱۰۴	۳. خشونت‌گرایی و پرخاشگری
۱۰۷	راه‌های پیشگیری از آثار منفی برنامه‌های تلویزیونی
۱۱۱	نقش‌ها و آسیب‌های اسباب‌بازی در تربیت فرزندان؛ حمید فلاحی
۱۱۳	الف. اسباب‌بازی و کارکردهای آن
۱۱۵	ب. آسیب‌شناسی اسباب‌بازی
۱۱۵	۱. بدآموزی فرهنگی
۱۱۸	۲. القای مفاهیم جنسی به کودک
۱۲۰	۳. کم‌تحرکی و اختلال‌های جسمی
۱۲۱	۴. اختلال در فرایند اجتماعی‌شدن
۱۲۳	شیوه‌های تربیت دینی دختران در جهان امروز؛ کاظم مطلبی
۱۲۳	الف. نقطه شروع
۱۲۵	ب. اهداف تربیت
۱۲۵	۱. تربیت اندیشه
۱۲۵	۲. تربیت ایمانی
۱۲۶	۳. تربیت احساس و عاطفه
۱۲۷	۴. تربیت اخلاقی
۱۲۸	ج. شیوه‌های تربیتی دختران
۱۲۸	۱. الگودهی
۱۲۸	یک. الگوی تربیتی مبتنی بر سخت‌گیری
۱۲۸	دو. الگوی تربیتی مبتنی بر محبت و عدم قاطعیت
۱۲۹	سه. الگوی تربیتی مبتنی بر عدم محبت و عدم قاطعیت
۱۲۹	چهار. الگوی تربیتی مبتنی بر محبت و قاطعیت
۱۲۹	پنج. الگوی تربیتی مبتنی بر محبت، قاطعیت و کرامت
۱۳۰	۲. احترام و تکریم

۱۳۱.....	۳. بازی.....
۱۳۲.....	۴. تغافل.....
۱۳۳.....	۵. نصیحت و موعظه.....
۱۳۳.....	۶. تشویق و تشبیه.....
۱۳۵.....	منابع.....
۱۳۵.....	الف. کتابها.....
۱۴۱.....	ب. مقالهها.....
۱۴۴.....	ج. پایگاههای اینترنتی.....

سخن نخست

از دیدگاه اسلام، گلشن باطراوت خانواده، خاستگاه رویش درختان پُرشمر و گل‌های عطرآگینی است که برکات فراوانی را عاید جامعه انسانی می‌سازد. بدیهی است برای آنکه این بوستان بهشتی، نتایج مبارک و ارزشمندی را به دست دهد، باید بر اساس دستورات روح‌پرور قرآن کریم و روایات نورانی اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام عمل کنیم تا همچون باغبانی دانا و حاذق به حفظ و مراقبت از این حریم انسان‌ساز توفیق یابیم. بنابراین، برای داشتن خانواده‌ای سالم و موفق، بایسته است که آموزه‌های اخلاقی و تعالیم معنوی اسلام را آویزه گوش جان سازیم و سیره خانوادگی بزرگان عرصه دین را الگوی خویش نماییم؛ در غیر این صورت، باید شاهد ازهم‌پاشیدگی بنیادی‌ترین رکن جامعه، یعنی خانواده باشیم که در نهایت، به ناکارآمدی اجتماعی انسانی خواهد انجامید. در همین راستا، توجه و اهتمام وافر مبلغان عزیز به موضوع خانواده و مباحث مرتبط با آن در عرصه تبلیغ دینی، نقش گسترده و مؤثری در بالندگی، شکوفایی و سعادت‌مندی آحاد جامعه ایفا خواهد کرد.

آنچه در کتاب حاضر می‌خوانید، مقالاتی است که به همت گروهی از نویسندگان فاضل در زمینه مطالب مربوط به زن و خانواده سامان یافته و با

تحلیل و بررسی مسائلی همچون: شیوه‌های تربیتی دختران در اسلام، مدیریت عشق، عوامل مؤثر در شادی خانواده، شوهرداری همسران علما، و نیز راهکارهای نهادینه‌سازی روحیه پرهیز از مصرف و تجمل‌گرایی در بین زنان، نکات ارزنده و راهکارهای مفیدی را تبیین نموده است که در پرتو عمل به آنها، نظاره‌گر خانواده‌ای مذهبی و جامعه‌ای اسلامی به معنای واقعی کلمه خواهیم بود.

توجه به معضلات و آسیب‌های مرتبط با خانواده نیز از دیگر ویژگی اثر حاضر است که با پرداختن به مباحثی از قبیل: تربیت جنسی کودکان، نقش اسباب‌بازی در تربیت فرزندان، اعتیاد زنان، پیامدهای استفاده از ماهواره در خانواده و تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان، بر میزان بهره‌مندی خوانندگان از مقالات آن افزوده است.

در پایان، از تمام مبلغان گرامی خواهشمندیم، چنانچه درباره مطالب عرضه‌شده در این کتاب، انتقاد یا پیشنهادی دارند، ما را از نظرات سازنده خویش مطلع نمایند تا به توفیق الهی و مساعدت همگان، بر کیفیت و کارآمدی آثار بعدی افزوده شود.

ضمن تشکر از نویسندگان محترم این اثر، از همه کسانی که در آماده‌سازی و سامان‌دهی اثر حاضر صادقانه تلاش نمودند، به‌ویژه از همکاری مؤسسه فرهنگی و هنری سبک زندگی آل یاسین و هم‌چنین زحمات حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر مؤمنی، رئیس محترم گروه تأمین منابع تبلیغی، سپاسگزاری می‌نمایم.

سعید روستا آزاد

معاون فرهنگی و تبلیغی

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

مدیریت عشق

حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا آتشین صدف*

اشاره

یکی از ویژگی‌های شگفت‌آور و برجسته آدمی، عشق و دل‌بستگی است. شگفتی این پدیده از آنجاست که قادر است دگرگونی‌های شگرفی را در افراد برانگیزد و چنان قدرتی را در آنها به وجود آورد که برای پذیرش هر خطری آماده شوند و از طرفی، چنان آنها را مطیع کند که جز خواسته محبوب خود چیزی نخواهند. در این میان، برخی از گونه‌های عشق، سازنده و مثبت است و بعضی دیگر، ویرانگر و منفی. شناخت عشق‌های مثبت از منفی، و توانایی کنترل احساسات و عواطف خود در این زمینه، مهارتی مهم را می‌طلبد که از آن با نام «مدیریت عشق» یاد می‌کنیم.

تعریف عشق

عشق، عبارت است از محبت بیش از اندازه.^۱ همچنین آن را به «شدت

* کارشناس ارشد فلسفه.

۱. فخرالدین بن محمد طریحی، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۲۱۴.

دوست داشتن» معنا کرده‌اند.^۱ در معنای لغوی دل‌بستن هم «عشق پیدا کردن، عاشق شدن، دل در گرو محبت کسی آوردن» آمده است.^۲ بنابراین، دل‌بستگی، همان عشق است.

ریشه عشق، برگرفته از «عَشَقَ» است؛ یعنی گیاهی که به دور درخت می‌پیچد و از آب آن می‌مکد و سبب زرد شدن و ریختن برگ‌های آن می‌شود تا اینکه بعد از مدتی، درخت را می‌خشکاند. همان‌طور که در بین افراد انسان هم می‌بینیم، عشق تمام حواس عاشق را تسخیر می‌کند و او را از هر چیز دیگری جز معشوق جدا می‌کند و رنگ و روی او را زرد و بیمارگونه می‌سازد و چه بسا حتی او را دیوانه کرده، در نهایت، می‌کشد.^۳

از دیدگاه روان‌شناسی، «دل‌بستگی» عبارت است از رابطه عاطفی عمیقی که با افراد خاصی برقرار می‌کنیم؛ به‌گونه‌ای که سبب نشاط و شغف ما از یک سو، و احساس آرامش ناشی از کنار آنها بودن از سوی دیگر می‌شود.^۴ دل‌بستگی، باعث ایجاد رابطه‌ای صمیمی بین دو نفر می‌شود. منظور از رابطه صمیمی، این است که آنها به یکدیگر، در خودافشایی، ابراز هیجان‌ات و عواطف، دادن یا دریافت حمایت، اعتماد کردن و تماس فیزیکی، احساس راحتی و آزادی و آرامش می‌کنند.^۵

۱. محمد معین، فرهنگ معین، مدخل «عشق»، وبگاه واژه‌یاب، نشانی:

www.vajehyab.com

۲. علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، مدخل «دل‌بستن»، وبگاه واژه‌یاب، نشانی:

www.vajehyab.com

۳. سید جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات فلسفی ملاصدرا، ص ۳۳۱؛ یاسین کمالی وحدت، عشق و دل‌بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۱۸-۱۹.

۴. لورا برک، روان‌شناسی رشد، ج ۱، ص ۲۷۲؛ یاسین کمالی وحدت، عشق و دل‌بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۱۹.

۵. مسعود آذربایجانی و دیگران، روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، ص ۲۷۴؛ یاسین کمالی وحدت، عشق و دل‌بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۱۹.

در تعریف اصطلاحی عشق، دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد که به بیان دیدگاه دو تن از دانشمندان بزرگ مسلمان معاصر اکتفا می‌کنیم:

شهید مطهری در این باره می‌نویسد: «علاقه به شخص یا شیئی وقتی به اوج شدت برسد، به طوری که وجود انسان را تسخیر کند و حاکم مطلق وجود او گردد، عشق نامیده می‌شود. عشق، اوج علاقه و احساسات است.»^۱

علامه جعفری نیز می‌نویسد: «عشق، عبارت است از محبت شدیدی است که از درک کمال و خیر و زیبایی در معشوق به وجود می‌آید و سرتاسر روان آدمی را فرا می‌گیرد.»^۲

اقسام عشق

در یک تقسیم بندی کلی، عشق به حقیقی و مجازی تقسیم می‌شود؛ مقصود از عشق حقیقی یا عشق الهی، اشتیاق به دیدار حق است که محبوب حقیقی است و منظور از عشق مجازی، محبت‌های شدیدی است که بین انسان و غیر خدا پدید می‌آید و خود بر دو نوع عقیفانه و جسمانی تقسیم می‌شود. تفاوت این دو در آن است که عشق عقیفانه، تحت کنترل نیروی عقل است و همراه با عفت است؛ اما عشق جسمانی، ریشه در شهوت و لذت مادی دارد و با ارضای غریزه، کاهش می‌یابد.^۳

بایستگی تأمین عشق

محور تلاش‌های انسان در زندگی، تأمین و رفع نیازهاست. یکی از اساسی‌ترین

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، کتاب جاذبه و دافعه حضرت علی علیه السلام، ج ۱۶، ص ۲۵۱.
۲. محمدتقی جعفری، تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی، ج ۱۲، ص ۲۱۷؛ یاسین کمالی وحدت، عشق و دل‌بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۲۳.
۳. یاسین کمالی وحدت، عشق و دل‌بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۴۷ - ۵۰.

نیازهای روحی و روانی هر فرد، بهره‌مندی از محبت و عشق است. آدمی به‌وضوح این نیاز را در خود می‌یابد که در هر دوره‌ای از زندگی، به محبت نیاز دارد؛ به‌طوری‌که اگر از محبت بعضی افراد محروم شود، با انتخاب تازه در صدد جبران آن بر می‌آید. تأمین نشدن این نیاز، سبب تشویش و اضطراب افراد می‌شود. کمبود محبت، آثار سوء و آسیب‌های دردناکی در روان افراد به وجود می‌آورد. فردی که به او بی‌مهری شده است، دچار خودکم‌بینی می‌شود و عقده حقارت در او پدید می‌آید و حسود و کینه توز می‌گردد و به تنهایی و انزوا رو می‌آورد. اگر او عشق و محبت را از راه سالم به دست نیاورد، آن را در جاهای دیگر جست‌وجو خواهد کرد که زمینه بسیاری از فریب‌ها و انحراف‌ها، از همین جا شکل می‌گیرد.^۱

از سوی دیگر، محبت و عشق راستین، از مسائل اساسی دین است و بلکه دین در آن خلاصه می‌شود. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ»^۲ آیا دین، غیر از محبت است؟» همچنین، نکته قابل توجه اینکه از جمله القاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، «حبيب الله» است.

مدیریت عشق

برای پیشگیری و درمان عشق‌های مذبوم، راهکارهای متعددی وجود دارد که در ادامه، به برخی از آنها اشاره می‌کنیم.

۱. افزایش عشق به خداوند

یکی از راهکارهای نظری پیشگیری و درمان عشق مذبوم، کاستن از غفلت

۱. علی شریعتمداری، روان‌شناسی تربیتی، ص ۲۵۳-۲۵۱؛ یاسین کمالی وحدت، عشق و دل‌بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۲۳.

۲. کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۷۹، ح ۳۵.

است. به یاد داشتن بزرگی و زیبایی و مهربانی خداوند تعالی و لطف‌های بی‌کران او به ما، سبب می‌شود خانه دل‌مان سرشار از محبت او گردد و عشق‌های دیگر، رنگ ببازد. با کاستن از غفلت به معشوق حقیقی، به گوهری ناب، یعنی قلب سلیم، دست پیدا می‌کنیم.

سفیان بن عیینه گوید: از امام صادق علیه السلام درباره سخن خدای بلندمرتبه که فرموده: «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»^۱ پرسیدم. حضرت پاسخ داد: «الْقَلْبُ السَّلِيمُ الَّذِي يَلْقَى رَبَّهُ وَ لَيْسَ فِيهِ أَحَدٌ سِوَاهُ»^۲ [قلب] سلیم، قلبی است که پروردگارش را ملاقات نماید؛ درحالی که جز خدا هیچ‌کس در آن نباشد.»

۲. تقویت روحیه معادباوری

یکی دیگر از راهکارهای نظری برای دور ماندن از آسیب‌های گرفتاری در دام‌های عشق‌های مجازی، یاد معاد است. کسی که همیشه به خود یادآور شود که در این دنیا مسافر است و کمی دیرتر یا زودتر، از این جهان رخت سفر برمی‌بندد و تنها خود می‌ماند و اعمالی که باید در محضر پروردگار پاسخگوی آنها باشد، ترجیح می‌دهد خود را آلوده عشق‌هایی نکند که مایه ننگ و رسوایی دنیا و آخرت او شوند.

عشق‌هایی کز پی رنگی بود عشق نبود عاقبت ننگی بود^۳

یاد نعمت‌ها و لذت‌های بهشت از یک سو، و عذاب‌های دردناک جهنم از سوی دیگر، سبب شعله‌ور شدن اشتیاق به بهشت و ترس از جهنم می‌شود و این

۱. سوره شعراء، آیه ۸۹: «مگر کسی که دلی پاک به سوی خدا بیاورد.»

۲. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۶، ح ۵.

۳. مولوی، مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۲۰۵.

اشتیاق و ترس، از عوامل مهم بازدارنده انسان از آلودگی انسان در عشق‌های رنگارنگ می‌شود.

امام صادق علیه السلام فرموده: «یاد مرگ، خواهش‌های نفس را می‌میراند و رویشگاه‌های غفلت را ریشه‌کن می‌کند و دل را با وعده‌های خدا نیرو می‌بخشد و طبع را نازک می‌سازد و پرچم‌های هوس را درهم می‌شکند و آتش آزمندی را خاموش می‌سازد و دنیا را در نظر کوچک می‌کند؛ ذِکْرُ الْمَوْتِ یُمِیْتُ الشَّهَوَاتِ فِی النَّفْسِ وَ یَقْلَعُ مَنَابِتَ الْعَفْوَیِّ وَ یُقَوِّی الْقَلْبَ بِمَوَاعِدِ اللَّهِ وَ یَرِقُّ الطَّبَعُ وَ یُکَسِّرُ أَعْلَامَ الْهَوَى وَ یُطْفِئُ نَارَ الْحِرْصِ وَ یُحَقِّقُ الدُّنْیَا.»^۱

۳. شناخت پیامد ناهنجاری‌های جنسی

توجه به آثار منفی عشق‌های غیر مجاز، می‌تواند سبب پیشگیری از گرفتار شدن در آتش این عشق‌ها شود و در صورت گرفتاری نیز سبب نجات گردد. کافی است که سری به صفحه حوادث روزنامه‌ها بزنیم تا عواقب این‌گونه عشق‌ها را درک کنیم؛ از افسردگی‌های ناشی از ناکامی در این روابط گرفته تا ارتکاب جرایمی مانند قتل.

دختر ۲۵ ساله‌ای که عاشق مردی شده بود، به قتل فجیع همسر باردار وی اعتراف کرد. دختر جوان در این ارتباط به قاضی می‌گوید: «من عاشق «ح» (همسر مقتول) بودم و او را خیلی دوست داشتم؛ ولی او همواره به من دروغ می‌گفت که می‌خواهد با من ازدواج کند. من به قصد قتل همسر باردارش به منزل او نرفتم؛ فقط می‌خواستم زندگی آنها را با گفتن حقیقت ماجرا خراب کنم؛ چراکه خانواده‌ام از ماجرای رابطه من و «ح» خیر داشتند و آبرویم رفته بود؛ ولی

۱. منسوب به امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعه، ص ۱۷۱.

با یکدیگر درگیر شدیم که من او را کشتم و طلاهایش را نیز سرقت کردم.»^۱
 امام علی علیه السلام فرموده: «چه بسیار خواهش‌های نفسانی لحظه‌ای که اندوه طولانی و درازی را در پی دارد؛ کَمْ مِنْ شَهْوَةِ سَاعَةٍ أَوْرَثَتْ حُزناً طَوِيلاً.»^۲

۴. عفت چشم

یکی از بهترین راهکارهای پیشگیری و درمان عشق‌های آسیب‌زا، مراقبت از نگاه کردن است. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «قلب، کتاب چشم است (آنچه انسان با چشم می‌بیند و می‌آزماید، در قلبش نقش می‌بندد)؛ الْقَلْبُ مُصْحَفُ الْبَصْرِ.»^۳

بر اساس این سخن، می‌توان با مراقبت از چشم، از دل مراقبت کرد؛ به بیان دیگر، چشم، همانند قلمی است که دائماً بر کتاب دل می‌نویسد.^۴ پس، باید ببینیم این قلم چه چیزی در این کتاب می‌نویسد.

امام باقر علیه السلام فرمود: «پسر جوانی از انصار در کوچه‌های مدینه زنی را دید. در آن ایام، زنان مقنعه خود را پشت گوش می‌انداختند و بنابراین، گردن و گونه‌هایشان پیدا بود. وقتی زن از کنار او گذشت، جوان او را تعقیب کرد و پیوسته از پشت به او می‌نگریست؛ تا داخل کوچه باریکی شد و در آنجا استخوان و یا شیشه‌ای که در دیوار بود، به صورتش گیر کرد و آن را زخمی کرد. همین که زن از او فاصله گرفت و از نظرش دور شد، جوان متوجه گردید که خون از صورتش به سینه و لباسش می‌ریزد. او پشیمان از کار خویش با خود گفت: به خدا سوگند نزد رسول

1. www.tabnak.ir/fa/news/403606

۲. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۴۵۱.

۳. شریف رضی، نهج البلاغه، ج ۱، ص ۵۴۸، حکمت ۴۰۹.

۴. ناصر مکارم شیرازی و دیگران، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، ج ۱۵، ص ۳۲۰.

خدا ﷻ می‌روم و جریان را به او خبر می‌دهم. وقتی رسول خدا ﷺ او را دید، پرسید: چه شده؟ جوان ماجرا را بازگو کرد. در همین حال، جبرئیل نازل شد و این آیه را آورد:

«قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ»^۱ به مؤمنان بگو: چشم‌های خود را [از نگاه به نامحرمان] فرو گیرند و فروج خود را حفظ کنند. این، برای آنها پاکیزه‌تر است. همانا خداوند از آنچه انجام می‌دهید، آگاه است.»^۲

حال، پرسش اینجاست که چگونه می‌توان نگاه خویش را کنترل کرد. «از امیر مؤمنان علیه السلام سؤال شد که چگونه انسان می‌تواند چشم خود را فرو پوشد؟ حضرت فرمود: با در نظر گرفتن قدرت خداوندی که بر اسرار تو آگاه است؛ سئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام بِمَاذَا يَسْتَعَانُ عَلَى غَضِّ الْبَصَرِ؟ فَقَالَ: بِالْخُمُودِ تَحْتَ سُلْطَانِ الْمُطَّلِعِ عَلَى سِرِّكَ.»^۳

مراقبت از چشم، امروزه بیش از هر زمان دیگری اهمیت یافته و البته، دشوارتر نیز شده است؛ زیرا در این عصر، ابزارها و فناوری‌هایی مانند ماهواره و شبکه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی پدید آمده است که دسترسی افراد به تصاویر و فیلم‌های نامناسب را بسیار آسان کرده و در عین حال، پوشیده و مخفی نموده است. سهل‌انگاری در این زمینه، می‌تواند خطرات و آسیب‌هایی جدی را برای افراد و خانواده‌ها رقم بزند.

اینجاست که باید همواره این سخن حضرت علی علیه السلام را به یاد داشت که فرمود:

۱. سوره نور، آیه ۳۰.

۲. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۲۱.

۳. منسوب به امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعة، ج ۱، ص ۹.

«از گناهان پنهانی پرهیزید؛ زیرا آن‌که (خدایی که) شاهد است، همو داور [روز قیامت نیز] هست؛ اِتَّقُوا مَعَاصِيَ الْخَلَوَاتِ فَإِنَّ الشَّاهِدَ هُوَ الْحَاكِمُ.»^۱

۵. پرهیز از محیط و مجالس گناه‌افزا

یکی از عوامل مهم مدیریت عشق‌های کاذب و مصون ماندن از سونامی‌های غریزه، دوری از محیط‌ها و مجالس گناه‌افزاست؛ مجالسی که در آنها محرم و نامحرم بدون رعایت ضوابط شرعی در کنار هم قرار می‌گیرند و گفت‌وگوها و نگاه‌ها از موازین شرعی تخطی می‌کند و بذر شهوت در دل‌ها رشد می‌کند. افزون بر آن، معمولاً در این مجالس، زمینه‌های گناه‌آلود و محرک دیگری مانند: موسیقی‌های دگرگون‌کننده، رقص و مشروبات الکلی نیز فراهم می‌شود که نتیجه همه این عوامل، کنار رفتن نظارت عقل و ندهای فطرت و وجدان و فراموشی خداوند تعالی و آلوده شدن به روابط احساسی زیان‌بار است.

بنا بر این در چنین مواردی به ناچار، کناره‌گیری، یکی از بهترین راه‌هاست. «مِنْ الْعِصْمَةِ تَعَذُّرُ الْمَعَاصِي؛^۲ عدم توانایی بر گناه نوعی از پاک‌دامنی است.»

امام صادق علیه السلام فرموده است: «برای مؤمن جایز نیست در مجلسی بنشیند که در آن معصیت خدا می‌شود و او قدرت بر [نهی از منکر و] تغییر دادن آن را ندارد؛ لَّا يَنْبَغِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَجْلِسَ مَجْلِسًا يَعْصَى اللَّهُ فِيهِ وَلَا يَقْدِرُ عَلَى تَغْيِيرِهِ.»^۳

همچنین، حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «مجالس لهو، ایمان را فاسد می‌گرداند؛ مَجَالِسُ اللَّهْوِ تُفْسِدُ الْإِيمَانَ.»^۴

۱. شریف رضی، نهج البلاغه، حکمت ۳۱۶.

۲. صحیحی صالح، نهج البلاغه، ص ۵۳۵.

۳. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۳۷۴.

۴. آمدی، غرر الحکم، ج ۱، ص ۷۰۸.

۶. تأمین شرعی و قانونی عشق مجازی

یکی از مهم‌ترین راهکارهای مدیریت عشق، تأمین قانونی عشق مجازی و به تعبیر دیگر، ازدواج است. ریشه بسیاری از لغزش‌های افراد در حیطه روابط جنسی، تأمین نشدن نیاز طبیعی آنها از راه صحیح است. خداوند تعالی نیز راه درست و ایمنی‌بخشی برای برآورده‌شدن نیازهای عاطفی و جسمی انسان‌ها معرفی کرده است که همان، ازدواج است. در آیات شریف قرآن و نیز روایات اهل بیت علیهم‌السلام توصیه فراوانی به امر ازدواج شده است که یکی از مهم‌ترین دلایل و حکمت‌های این آموزه‌ها، ارضای مطلوب نیازهای احساسی و غریزی افراد است؛ برای نمونه، خداوند تعالی در قرآن کریم می‌فرماید:

«وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛^۱ مردان و زنان بی‌همسر خود را همسر دهید. همچنین، غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را اگر فقیر و تنگدست باشند. خداوند از فضل خود، آنان را بی‌نیاز می‌سازد. خداوند، گشایش‌دهنده و آگاه است.»

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز فرموده: «کسی که ازدواج کند، نیمی از دین خود را حفظ نموده است و برای نیمه دوم، باید تقوای خدا در پیش گیرد؛ مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ أَحْرَزَ نِصْفَ دِينِهِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ فِي النِّصْفِ الْبَاقِي.»^۲

۱. ابن‌ابی‌جمهور، عوالی اللئالی، ج ۳، ص ۲۸۹.

۲. سوره نور، آیه ۳۲.

شیوه‌های همسرداری همسران علما

حجت‌الاسلام والمسلمین عباس آزاد*

اشاره

خانواده، کانون عشق و محبتی است که در آن، زمینه رشد و تعالی انسان فراهم می‌شود. این نهاد مقدس، از منظر اسلام محبوب‌ترین بنا در نزد خداوند متعال است.^۱ در اسلام بهترین بستر برای تأمین امنیت و آرامش روانی خانواده،^۲ برآورده ساختن نیازهای عاطفی،^۳ بقای نسل،^۴ نیکوشدن اخلاق،^۵ در رحمت آسمانی بودن،^۶ کامل شدن دین،^۷ پیروی از سنت پیامبر اسلام ﷺ،^۸ گام در

* کارشناس ارشد روان‌شناسی اسلامی، پژوهشگر سبک زندگی.

۱. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳.
۲. عباس آزاد، «آثار و پیامدهای منفی روابط دختر و پسر بر تشکیل خانواده»، ش ۷، ص ۸۲-۹۴.
۳. سوره روم، آیه ۲۱.
۴. سوره بقره، آیه ۲۳۳.
۵. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۳ ص ۲۲۲.
۶. تاج‌الدین شعیری، جامع الأخبار، ص ۱۰۱.
۷. محمدتقی فلسفی، الحدیث - روایات تربیتی، ج ۱، ص ۱۷۴.
۸. تاج‌الدین شعیری، جامع الاخبار، ص ۱۰۱.

مسیر پاکی نهادن،^۱ توسعه معیشت،^۲ عفت و دوری از گناه و یاری خداوند.^۳ زن و شوهر، رکن پایداری و نیرومندی این پیوند می‌باشند و در این بین، نقش زن از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. امام صادق علیه السلام درباره نقش زن خوب و زن بد، در تشبیهی می‌فرماید: همانا زن، همانند گردن‌بند است؛ پس، بنگر که چه گردن‌بندی به گردن می‌افکنی؛ «لَيْسَ لِلْمَرْأَةِ حَظٌّ وَلَا لِصَالِحَتِهِنَّ وَلَا لِطَالِحَتِهِنَّ أَمَّا صَالِحَتُهُنَّ فَلَيْسَ حَظُّهَا الذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ بَلْ هِيَ خَيْرٌ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَأَمَّا طَالِحَتُهُنَّ فَلَيْسَ الثَّرَابُ حَظُّهَا بَلِ الثَّرَابُ خَيْرٌ مِنْهَا»^۴ برای زن، ارزش و بهایی نمی‌توان تعیین کرد؛ نه برای خوب آنها و نه برای بدشان؛ زیرا زن خوب، ارزشش با طلا و نقره سنجیده نمی‌شود؛ بلکه از طلا و نقره هم ارزشمندتر و بهتر است و زن بد، ارزشش خاک هم نیست؛ بلکه خاک هم از او ارزشمندتر است.»

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله زن شایسته را بهترین سرمایه دنیا^۵ و مایه سعادت مرد برشمرده^۶ و پس از تقوای الهی، هیچ بهره‌ای را برای مرد، بهتر از آن ندانسته است.^۷ در مقابل، از زن ناشایست به بدترین چیز و دشمن‌ترین کس برای مرد باایمان یاد کرده است^۸ که موجب پیری زودرس او می‌شود.^۹ در تاریخ، زنانی را می‌بینیم که با ایفای نقش همسری خود، به شایستگی توانستند تحولی در جامعه و در میان

۱. محمدتقی فلسفی، الحدیث - روایات تربیتی، ج ۳، ص ۳۹۱.

۲. سید فضل‌الله راوندی، النوادر، ص ۳۶.

۳. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۴۴۸.

۴. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۳۳۲.

۵. سید فضل‌الله راوندی، النوادر، فی النکاح والزواج، ص ۳۵.

۶. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۳۲۷.

۷. بهاء‌الدین خرمشاهی و مسعود انصاری، پیام پیامبر صلی الله علیه و آله، ص ۵۱۴.

۸. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۳، ص ۲۴۰.

۹. عباس پسندیده، رضایت زناشویی، ص ۷۵-۷۶.

مردان ایجاد کنند. امام خمینی علیه السلام درباره نقش مهم زنان فرمود: «مردها در دامن شما بزرگ شدند. شما تربیت‌کننده مردها هستید. قدر خودتان را بدانید. اسلام قدر شما را می‌داند.»^۱

شیوه‌های شوهرمداری

با مطالعه زندگی علما، این مسئله پیش از هر عاملی نمایان می‌شود که موفقیت بسیاری از آنان، مرهون مجاهدت‌ها و همراهی‌های همسرانشان بوده است^۲ و به حق تجلی‌بخش این کلام نورانی امیر مؤمنان، علی علیه السلام هستند: «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ.»^۳

بنابراین، نیکو همسرمداری زنان، می‌تواند الگوی مناسب برای همگان باشد که در ادامه، طی پنج گام به آن اشاره می‌شود:

۱. موقعیت‌شناسی شوهر

یکی از عوامل ایجاد سازگاری بین همسران و تقویت بنیان خانواده، درک و توجه

۱. روح‌الله خمینی، صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۰۸.

۲. علامه طباطبایی درباره همسر خود چنین می‌گوید: «این زن بود که مرا به اینجا رسانید؛ او شریک من در کارهای علمی است و هرچه نوشته‌ام، نصفش مال این خانم است.» آیت‌الله مهدوی کنی در مورد همسر خود می‌گوید: «وجود ایشان، کمک بزرگی برای من بود؛ به خصوص از جهت استقامتی که در سختی‌ها از خود نشان می‌داد.» (خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی، ص ۴۸ - ۵۰) به نقل از پایگاه خبری فرهنگ‌نیوز، نشانی:

<http://www.farhangnews.ir/content/117587>

مرحوم آیت‌الله اراکی نیز از همسر خویش بسیار راضی بود. ایشان بارها می‌گفت: «این زن، یکی از نعمت‌های خداوند بود که به من اعطا شد.» (غلامرضا گلی‌زواره، «آیت‌الله العظمی محمدعلی اراکی شیخ فقها و اسوه علم و تقوا»، به نقل از: پایگاه اینترنتی پژوهش، نشانی:

<http://pajuhesh.irc.ir/product/book/show/id/1761>

۳. نهج البلاغه، ص ۴۹۴.

به موقعیت همسر است. رهبران دینی و علمای الهی از جایگاه ویژه و والایی برخوردارند. قرآن می‌فرماید: «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ درجات و اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»^۱ خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنان داده شده، درجات عظیمی می‌بخشد و خداوند به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است.»

همسران علما به موقعیت همسر توجه ویژه‌ای داشتند و تلاش بسیاری انجام می‌دادند تا آنان با آسودگی و بدون مشغله ذهنی، به فعالیت‌های علمی بپردازند و سفارش رسول خدا ﷺ را درباره این سالکان حق تحقق بخشند که فرموده است: «أَكْرِمُوا الْعُلَمَاءَ فَإِنَّهُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ فَمَنْ أَكْرَمَهُمْ فَقَدْ أَكْرَمَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»^۲ علما را گرامی بدارید؛ زیرا آنان وارث پیامبران‌اند و هر که آنان را گرامی بدارد، خدا و رسولش را گرامی داشته است.»

دختر علامه طباطبایی می‌گوید: «در اتاقی که کرایه کرده بودیم، در طرفی، پدرم برای طلاب تدریس می‌کرد و ما در پشت پرده زندگی می‌کردیم؛ ولی با تمام این مشکلات، زندگی بسیار شادی داشتیم. مادرم مشکلات را از پدرم پنهان می‌کرد و معتقد بود حتی یک ساعت اشتغال ذهن پدرم به مسائل زندگی، برای مادر گناه محسوب خواهد شد و تمامی مشکلات زندگی را از پدر پنهان می‌کردند تا ایشان با خیال آسوده به تحصیل و تدریس بپردازند.»^۳

همسر شهید آیت‌الله سید محمدباقر صدر در این باره می‌گوید: «من پس از ازدواج، از ایران به عراق منتقل شدم. دوری و فراق از خانواده و تفاوت زیادی که

۱. سوره مجادله، آیه ۱۱.

۲. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۸۴ و ۸۵.

۳. سرکار خانم نجمه‌سادات طباطبایی، به نقل از: پایگاه اینترنتی بلاغ، نشانی:

بین آنجا و ایران بود، مرا رنج می‌داد. یک روز به حرم امیرالمؤمنین علیه السلام مشرف شدم و درخواست نمودم تا خداوند به من قدرت و تحمل شرایط سخت زندگی را بدهد. پس از زیارت، احساس عجیبی به من دست داد. با خود گفتم: من با یک شخص عادی زندگی نمی‌کنم؛ بلکه با یکی از اولیای خدا و رهبری دانشمند ازدواج کردم. پس از آن دعا و زیارت، آرامشی خاص و ظرفیتی بزرگ در برابر همه سختی‌ها در خود احساس کردم و به تمام اوامر ایشان، با کمال رضایت و خوشحالی حاضر بودم.^۱

۲. همراهی در سختی‌ها

در سرتاسر زندگی علما فراز و فرودهای بسیاری را شاهد هستیم؛ چه در مراحل تحصیل و تدریس و چه در مراحل تبلیغ و راهنمایی مردم. بودن همسرانی همراه و موافق، یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت این مردان خدا در تحقق اهداف آنان می‌باشد. در ادامه، به نمونه‌هایی از این حضور کم‌نظیر همسران علما اشاره می‌شود.

-مادر طلبه‌ها

یکی از کسانی که در تشکیل «حوزه علمیه کوهستان» زحمت بسیاری را متحمل شد، همسر آیت‌الله محمد کوهستانی بود. وی به آیت‌الله کوهستانی که پرسید: آیا حضری در کنار من، در حق طلبه‌ها مادری کنی و با تربیت آنها نزد خداوند متعال روسفید شوی، پاسخ مثبت داد. آن زن باایمان، عاقل، فداکار و باهوش، هر روز برای کارگرانی که مشغول ساخت مدرسه بودند، غذا درست می‌کرد. روزی، یکی از فرزندانش به شدت بیمار شد؛ به گونه‌ای که امید به بهبودی او نمی‌رفت. با اینکه عواطف مادری روح او را رنجور کرده بود، ولی

۱. هادی حسین‌خانی، الگوی خانواده اخلاقی، ص ۶۳.

برای آنکه به شخصیت شوهرش لطمه‌ای وارد نشود، از مراقبت فرزندش کم کرد و به دنبال تهیه غذا برای مهمانان رفت. خودش در این باره می‌گوید:

«اهمیت حفظ حیثیت آیت‌الله و پیشبرد کار روزانه بنای مدارس را از وظایف انسانی و اسلامی می‌دانستم و مانند دینی، در ادای آن شتاب داشتم. دره‌رحال، فرزندم جان به جان‌آفرین تسلیم کرد و به جوار رحمت الهی پیوست. من نیز خود را این‌گونه تسلی می‌دادم که گرچه بچه‌ام در لحظات واپسین عمر، از عاطفه مادری محروم گردید و داغی بود که بر سینه‌ام سنگینی می‌کرد، اما مسرور بودم که به وظیفه الهی و شرعی خویش عمل کرده و از خدمت به آیت‌الله کوهستانی و حوزه‌ای که بنیان نهاده بود، شانه خالی نکرده بودم.»

شهید هاشمی نژاد نیز درباره آن زن باایمان می‌گوید: «اگر همکاری همسر آیت‌الله نبود، اداره حوزه برایش امکان نداشت.»^۱

- خودم را وقف ایشان کرده بودم

آیت‌الله سید محمدباقر حکیم با خانم عزت ممقانی، دختر آیت‌الله شیخ محی‌الدین ممقانی ازدواج کرد. بانو ممقانی می‌گوید: «از بسیاری امکانات رفاهی محروم بودیم و شهید پولی نداشت که منزل و امکانات آن را توسعه دهد. خودم را وقف ایشان کرده بودم و سعی داشتم بستر مطلوبی برای فعالیت‌های ایشان فراهم آورم. مشکلات زیاد بود؛ ولی بودن در کنار آن بزرگوار، دشواری‌ها را آسان می‌کرد. چندین بار ایشان را زندانی کردند و ما تحمل نمودیم. وقتی مصمم گردیدم از عراق بیرون رود، با اینکه مرا آزاد گذاردند که همراهشان بروم یا

۱. جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، گلشن ابرار، ج ۳، ص ۳۹۴ و ۳۹۵، به نقل از: فاطمه عسگری، «سیره اخلاقی علما»، پایگاه اینترنتی پژوهش، نشانی:

در عراق باشم، ترجیح دادم در کنار ایشان باشم و با بچه‌های کوچک، وی را همراهی کردیم. ما چهار ماه در سوریه ماندیم و سپس، به ایران آمدیم که حدود ۲۳ سال طول کشید.»^۱

- در کنار امام

همسر مکرمه حضرت امام، در طول زندگی مشترک با ایشان، با درک عمیق از نقش و جایگاه زن و وظایف آن در برابر شوهر، حقیقتاً همسری شایسته و همتای امام بود. خانم فریده مصطفوی در این باره گفته است: «خانم نسبت به امام خیلی احترام قائل بودند و خیلی صبور بودند... مثلاً در آن مبارزات، ناراحتی‌ها، تبعیدها و... همیشه خانم مشوق بودند. در ایام بعد از پیروزی انقلاب اسلامی هم همین طور؛ مثلاً در ایام جنگ اظهار ضعف بکنند؛ ابداً همیشه برای اطرافیان قوت قلب بودند و نمی‌ترسیدند و این خودش در زندگی یک مرد، شرط خیلی مهمی است که خانم او از هیچ نترسد و با روی باز از تمام این [مسائل] استقبال کند.»^۲

۳. قناعت و ساده‌زیستی

از مواردی که رعایت آن در بهبود زندگی بسیار مؤثر است، رعایت اقتصاد در هزینه‌های مصرفی روزانه است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله از ویژگی یک خانواده نمونه را چنین برمی‌شمارد:

۱. «گفت‌وگو با همسر شهید حکیم»، نشریه پرتو، ۱۳۸۳/۶/۲۵، ش ۲۴۶، به نقل از: غلامرضا گلی‌زواره، «زندگی و مبارزات آیت‌الله شهید سید محمدباقر حکیم»، پایگاه اینترنتی پژوهش، نشانی:

<http://pajuhesh.irc.ir/product/book/show/id/1543>

۲. محمدعلی جمالی‌فر، پرتوی از آفتاب، ص ۳۲.

«إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ بَيْتٍ خَيْرًا... رَزَقَهُمُ الرِّفْقَ فِي مَعِيشَتِهِمُ وَالْقَصْدَ فِي نَفَقَاتِهِمْ»^۱
 هرگاه خداوند خوبی خانواده‌ای را بخواهد،... رفق و مدارا در معیشت و صرفه‌جویی در هزینه‌ها و میانه‌روی را روزی‌شان می‌کند.»

از منظر امیر مؤمنان علیه السلام، از ویژگی‌های همسر مطلوب، قناعت آنان است.^۲ قناعت تا آن حد مورد تأکید پیشوایان اسلام قرار دارد که امام صادق علیه السلام در تقسیم‌بندی زنان به سه گروه، از جمله بدترین آنان افرادی را معرفی می‌کند که اندک را نمی‌پذیرند و بسیار را ناچیز می‌شمرند.^۳

همسر شهید مطهری در بیان خاطرات خود از همسر علامه طباطبایی می‌گوید:
 «همسر علامه با اینکه دختری از تجار تبریز بود، بسیار زن فهیم و قانعی بود. ایشان برای من تعریف می‌کرد که ما در تبریز سالی چند من روغن حیوانی مصرف می‌کردیم. به قم که آمدیم، در منزل کوچکی ساکن شدیم که امکانات زیادی هم نداشت. حداکثر می‌توانستیم روزی پنج سیر گوشت بخریم. من دنبه‌های گوشت را جدا می‌کردم و داخل سبدی که از سقف آشپزخانه آویزان کرده بودم، می‌انداختم. هر چند روز یکبار، دنبه‌ها را آب می‌کردم و از آن به عنوان روغن استفاده می‌کردم.»^۴

نمونه دیگری از این قناعت و ساده‌زیستی را می‌توان در همسر داری همسر مکرمه آیت الله سید محمود شاهرودی جست‌وجو کرد. هنگامی که ایشان به نجف مهاجرت کردند، به تدریج پرهیزکاری و دانش بسیارشان، زبانزد همه

۱. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۱۸۱.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۲۸۶.

۳. «وَأَمْرًا... نَسْتَقِلُّ الْكَثِيرَ وَلَا نَقْبَلُ الْيَسِيرَ.» (شیخ صدوق، معانی الأخبار، ص ۳۱۸)

۴. به نقل از پایگاه اینترنتی شهید مطهری، نشانی:

دانشوران نجف شد. با همه این اوصاف، فقر و تهی‌دستی، سید محمود را مصمم به بازگشت به وطن می‌کند؛ به این امید که گشایشی در زندگی‌اش پدید آید و خانواده‌اش را از رنج و تنگ‌دستی نجات دهد؛ ولی همسر فداکار سید محمود، او را از سفر به ایران باز می‌دارد و می‌گوید: «ما با نان خشک روزگار می‌گذرانیم؛ شما دانش را به خاطر بهبودی زندگی ما رها نکنید.»^۱

۴. مدیریت خانه

رهبر معظم انقلاب، در تبیین اهمیت مدیریت زن می‌فرماید: «مدیر داخل خانه، زنان هستند... خیلی کار بازحتمی است، خیلی کار ظرفی است. فقط هم ظرافت زنانه از عهده انجام این کار برمی‌آید.» و در جای دیگر فرمود: «مهم‌ترین کار زن، این است که زندگی را سر پا نگه دارد.»^۲

بانو فاطمه جابری انصاری، همسر شهید آیت‌الله مفتاح، این رسالت همسرانه را به بهترین شکل انجام داده است. او می‌گوید: «با توجه به مشغله فراوانی که ایشان داشت، نگه‌داری از بچه‌ها و رسیدگی به امور منزل بر عهده من بود و همواره سعی می‌کردم ایشان با آرامش خاطر، به مسائل اجتماعی، فعالیت‌های سیاسی و مبارزه علیه رژیم شاه پردازد. با توجه به سختی‌هایی که در طول مبارزات سیاسی پیش می‌آمد، من نه تنها مخالف فعالیت‌های ایشان نبودم، بلکه زمینه‌های لازم را برای او فراهم می‌کردم. شهید مفتاح هم در منزل از [هیچ] گونه همکاری دریغ نداشت و به تمام مسائل ریز زندگی، تربیت و تحصیل فرزندان رسیدگی کامل می‌کرد.»^۳

۱. جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، گلشن ابرار، ج ۲، ص ۷۵۰ و ۷۵۱.

۲. حاج علی اکبری، مطلع عشق، ص ۸۲.

۳. «شهید مفتاح به روایت همسر»، شاهد یاران، ش ۱۴، دی ۱۳۸۵، ص ۶۷، به نقل از: غلامرضا گلی‌زواره، «زندگی‌نامه شهید آیت‌الله دکتر محمد مفتاح، پایگاه اینترنتی پژوهش،

۵. فداکاری همسر

خانم زهرا اشراقی چنین نقل می‌کند: «دلیل علاقه بسیار حضرت امام به همسرشان، فداکاری ایشان بود. امام خمینی علیه‌السلام همیشه می‌گفت: «خانم، بی‌نظیر است.» همسر امام پانزده سال در آب‌وهوای گرم نجف مشکلات را تحمل کرد و همه جا همراه امام بود؛ درحالی‌که در خانواده پدری‌شان در رفاه به سر می‌برد. ایشان دختر خانم پانزده ساله‌ای بیش نبود که به خانه امام وارد شد. مثل اینکه در آن موقع قم را دوست نداشت؛ ولی هرگز این مسئله را نزد امام اظهار نکرد. امام همواره در پاسخ ما که از ایشان می‌پرسیدیم که چه کنیم شوهرانمان به ما این همه علاقه‌مند باشند، می‌فرمود: «اگر شما هم این قدر فداکاری کنید، همسرانتان تا آخر، همین قدر به شما علاقه‌مند خواهند شد.»^۱

از جمله زنانی که فداکاری را در زندگی مشترک به معنای واقعی کلمه تجلی بخشید، امّ یاسر، همسر حجت‌الاسلام شهید سید عباس موسوی (دبیر کل حزب‌الله لبنان) بود. امّ یاسر، با قناعت و ساده‌زیستی خو گرفته بود و به تدریج به جلسه‌های علمی و فکری شهیده سیده بنت الهدی صدر علاقه‌مند شد و از آنها بهره برد. او وقتی همراه همسرش به لبنان بازگشت، در شهر بعلبک، حوزه الزهراء را با یاری برخی بانوان مؤمن بنا نهاد تا به زنان آموزش‌های لازم را بدهد و آنان را برای تربیت نسلی باایمان و شجاع و فعالیت‌های تبلیغی آماده سازد.

امّ یاسر، به این تلاش بسنده نکرد و موقعی که سید عباس مسئولیت‌های گوناگونی داشت، در خط مقدم مبارزه با اشغالگران قدس قرار گرفت، هسته‌های مقاومت تشکیل داد، حزب‌الله لبنان را به وجود آورد و با این فعالیت‌ها، به یاری همسرش شتافت. تشکیل هیئت زنان در این مجموعه، رسیدگی به خانواده‌های

۱. غلام‌علی رجایی، برداشت‌هایی از سیره امام خمینی علیه‌السلام، ج ۱، ص ۷۴.

شهدای حزب الله و تلاش برای تربیت فرزندان شهیدان، برخی از خدمات او در این راستاست. او در این مسیر چندین بار به استقبال خطرها رفت. این بانو به گونه‌ای بود که برای رفع ناگواری‌ها و غم‌های افراد و برآوردن حاجت‌ها، فداکارانه دوشادوش شوهرش گام‌های استواری برمی‌داشت. آن دو هیچ‌گاه به رفاه شخصی فکر نکردند؛ ولی برای کمک به دیگران و اطعام کودکان خانواده‌های شهدا و مبارزان، همواره مصمم بودند و تحمل این همه مشقت، برای کسب رضای حق بود. تقدیر الهی چنان صورت گرفت که او و همسرش با هم به شهادت برسند.^۱

۱. غلامرضا گلی‌زواره، «زندگی و مبارزات شهید سید عباس موسوی (دبیرکل حزب‌الله لبنان)»،

پایگاه اینترنتی پژوهش، نشانی: <http://pajuhesh.irc.ir/product/book/show/id/1557>

عوامل مؤثر در شادی خانواده‌های مذهبی

حجت‌الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری*

اشاره

از ابتدای تاریخ بشر، غم و اندوه، مایه توقف و ایستایی، شادی عامل تحرک و پویایی بوده است. از این رو، شادزیستن، آرزوی دیرینه آدمی است و ریشه در نهاد انسان دارد. در جامعه غم‌زده، انرژی افراد صرف اندوه می‌شود و دیگر فرصتی برای کسب موفقیت باقی نمی‌ماند. ایجاد خانواده مطلوب نیز نیازمند فضای شادمانی است. برای ایجاد خانواده سالم، راهکارهایی وجود دارد که شادی، یکی از آنهاست. نوشتار حاضر، به بیان عوامل مؤثر در شادکامی و پویایی خانواده‌های مذهبی اختصاص دارد.

الف. بایستگی شادمانی

در دنیای امروز، استرس و تنش‌های روانی، از مشکلات جدی انسان عصر فناوری است، از این رو، شادی، متاعی گرانبها و نیاز جدی انسان است. شهید مطهری می‌نویسد: «خنده و گریه، ظاهراً از مختصات انسان است... خنده و

* نویسنده و پژوهشگر.

گریه، مظهر شدیدترین حالات احساسی انسان [است].^۱ یکی از نیازهای روحی انسان، نشاط و «شادی» است. امام علی علیه السلام فرمود: «إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَبْدَانُ فَابْتَغُوا لَهَا طَرَائِفَ الْحِكْمَةِ؛^۲ همانا دل‌ها خسته می‌شوند؛ همان‌گونه که بدن‌ها خسته می‌شوند. پس، به وسیله سخنان حکمت‌آمیز و مطالب سودمند، خود را از خستگی بیرون آورید.» آن حضرت در روایتی دیگر می‌فرماید: «السُّرُورُ يَسْطُرُ النَّفْسَ وَيُثِيرُ النَّشَاطَ؛^۳ شادی، باعث انبساط روح و ایجاد نشاط است.»

اسلام، به مقوله خوشی و شادمانی توجه ویژه دارد. شادی همسوبا چارچوب‌های شرعی، منطقی و دور از افراط و تفریط، از شاهکارهای اسلام است. اسلام بهره‌گیری از شادی را آموزش می‌دهد؛ تا جایی که برای تبسم به چهره اهل ایمان و دیگران پاداش قرار داده است و به این ترتیب، به شادی عمق بخشیده، آن را پایدار می‌نماید. قرآن کریم شادابی و نشاط را لازمه زندگی مؤمنانه دانسته و توصیه می‌کند که مؤمن باید از نعمت‌های الهی لذت برده و شاد باشد: «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ؛^۴ بگو: به فضل و رحمت خدا باید خوشحال شوند که این، از تمام آنچه گردآوری کرده‌اند، بهتر است.»

ب. معیارهای شادی

غم و شادی، به معیار و ارزش هر فرد بستگی دارد. گاهی خوشحالی یک شخص، به عفو و گذشت است و برای دیگری، به انتقام و کینه‌توزی. برخی

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۴، ص ۴۷۳.

۲. صحیحی صالح، نهج البلاغه، ص ۵۰۴.

۳. لیشی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۶۲.

۴. سوره یونس، آیه ۵۸.

شادی را در ارتکاب گناه، شرکت در مجالس گناه و لذت‌های غیر مشروع می‌دانند و عده‌ای هم شادی حقیقی را در ترک معصیت و بهره‌مندی از لذات مشروع می‌جویند. در آموزه‌های اسلامی، در انجام گناه هیچ‌گونه شادی وجود ندارد.^۱ امام صادق علیه السلام فرمود: «سزاوار نیست برای مؤمن در مجلسی بنشیند که معصیت خدا در آن می‌شود و او نمی‌تواند جوآن را تغییر دهد.»^۲ شادی واقعی، در اطاعت خدا نمود پیدا می‌کند؛ چنان‌که علی علیه السلام می‌فرماید: «سُرُورُ الْمُؤْمِنِ بِطَاعَةِ رَبِّهِ وَ حُزْنُهُ عَلَى ذَنْبِهِ؛^۳ شادی مؤمن، به طاعت پروردگارش می‌باشد و حزنش بر گناه و عصیان است.» از این رو، اجتناب از گناه، عامل مهم شادی است؛ زیرا لذت و خوشی، همیشه در انجام دادن یک کار نیست؛ بلکه زمانی هم در پرهیزکردن از یک عمل است.

حاکمیت ارزش‌ها، رعایت حقوق شهروندی و آخرت‌مداری نیز از معیارهای مهم شادی است. امام صادق علیه السلام فرمود: «شادی، به سه خصلت است: وفاداری، رعایت حقوق دیگران و ایستادگی در گرفتاری‌ها و مشکلات.»^۴ حضرت علی علیه السلام فرمود: «فَلْيُكُنْ سُرُورُكَ بِمَا نِلْتَهُ مِنْ آخِرَتِكَ وَ لِيُكُنْ أَسْفُكَ عَلَى مَا فَاتَكَ مِنْهَا؛^۵ باید شادی تو، به جهت آنچه برای آخرت انجام داده‌ای و حزن و غمت، برای محرومیت از آن باشد.»

یکی از معیارهای مهم شادی، امیدواری است. امید، به زندگی انسان معنا می‌بخشد و هنگام مشکلات، ناامیلات، رنج‌ها و اندوه، از فروپاشی روانی

۱. تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم ودرر الکلم، ص ۱۸۷.

۲. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۳۷۵.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم ودرر الکلم، ص ۴۰۰.

۴. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۲۳.

۵. همان، ص ۲۰۰.

انسان جلوگیری می‌کند. از سوی دیگر، منشأ اصلی امید نیز شیرین‌کامی و راحتی است که برای خود انسان حاصل شود.^۱ بر این اساس، اسلام جهت آرامش و شادی، امید به رحمت الهی را مطرح نموده و انسان را از ناامیدی نهی کرده است؛ «بگو: ای بندگان من که بر خود اسراف و ستم کرده‌اید! از رحمت خداوند ناامید نشوید.»^۲ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «امیدواری، رحمتی از طرف خداوند برای امت من است. اگر امیدواری نبود، مادری فرزند خود را شیر نمی‌داد و کشاورزی درختی نمی‌کاشت.»^۳

استفاده معقول و مشروع از مواهب دنیا نیز از معیارهای مهم شادی است. از این رو، در اسلام با فقر مبارزه شده است؛ زیرا انسان‌های فقیر به دلیل اینکه با فقر دست‌وپنجه نرم می‌کنند، کمتر شاد هستند. البته این مطلب به معنای آن نیست که ثروت، به‌تنهایی شادی‌آور است. دکتر دیوید مایزر عقیده دارد که بین ثروت و شادی رابطه‌ای وجود ندارد؛ زیرا بسیاری از ثروتمندان بزرگ جهان، شاد نیستند. او می‌گوید:

«همیشه علاقه‌مند بودم بدانم شادترین مردم جهان چه کسانی هستند و بدین منظور، تحقیقات خود را در بازدید از کشورهای مختلف آغاز کردم. روزی با یکی از مهمان‌داران هواپیمای سوئیس در زمینه فوق صحبت کردم و پرسیدم آیا شما خوشحال‌ترین مردم جهان هستید؟ گفت: نه، گرچه کشورمان بسیار زیبا و تمیز و منظم است؛ ولی بسیاری از خانواده‌های ما با داشتن دو فرزند، از همسرانشان جدا شده و پدر، مجبور است بخشی از درآمدش را برای نگهداری

۱. محمدتقی مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۴۰۰.

۲. سوره زمر، آیه ۵۳.

۳. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۳۴۳.

از بچه‌ها پردازد و هفته‌ای یک روز می‌تواند فرزندش را ببیند و من همیشه نگران تقاضای طلاق توسط همسر هستم. تنها جایی که به سؤال من جواب مثبت دادند، در هندوستان بود که مهندس جوان هندی در پاسخ به سؤال من گفت: ما هندی‌ها شادترین مردم دنیا هستیم! با خود گفتم: چگونه چنین چیزی ممکن است که آنها با آن همه فقر، شادتر از مردم آمریکا و سوئیس باشند؟ چگونه ممکن است یک هندی که تمام روز را کار می‌کند تا زندگی خود را تأمین کند...، خوشحال‌تر از یک میلیونر آمریکایی باشد؟ به همین جهت، سیروسفری در هندوستان کردم و از نزدیک، زندگی ساده و بی‌آلایش آنها را دیدم و فهمیدم که تنها ثروت نمی‌تواند برای انسان خوشبختی و شادی بیاورد.»^۱

ج. عوامل و راه‌های ایجاد شادی

۱. رضایت از مقدرات الهی

یکی از راه‌های عمده شاد زیستن، رضایت و خشنودی به قضا و قدر الهی است. علی علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّكُمْ إِنْ رَضِيتُمْ بِالْقَضَاءِ طَابَتْ عَيْشَتُكُمْ؛^۲ اگر به مقدرات الهی راضی شدید، زندگی شما شیرین و گوارا می‌شود.» یکی از کارشناسان خانواده می‌گوید: انسان شاد، انسانی است که هر کاری، حتی موفقیت و شکست در هر امری را خواست خداوند می‌داند. خانواده شاد، دارای چنین دیدگاهی است و همیشه بر قدرت لایزال الهی توکل دارد. از این رو، در فرهنگ تربیتی قرآن، اعتماد به خدا، شرط لازم ایمان است؛ «وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ.»^۳

1. <http://shabestan.ir/mobile/detail/news/693353>.

۲. لیلی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۷۴.

۳. سوره مائده، آیه ۲۳.

روح حاکم بر توکل، اعتماد است و همین اعتماد، همیشه آرام‌بخش است. هر چیزی یا کسی که انسان بتواند به آن اعتماد کند، به اندازه توان و لطف خود، آرام‌بخش و شادی‌آفرین است. حال، اگر این اعتماد به سرچشمه همه خیرات و نیکی‌ها و لطف و رحمت بی‌منتها پیوند یابد، آرامش و خوشحالی وافر به همراه خواهد داشت. افرادِ چنین خانواده‌ای، در همه کارها از تکیه کلام «ان‌شاءالله» استفاده می‌کنند و اعتقاد آنها به قضا و قدر الهی باعث می‌شود تا خداوند را ناظر بر همه امور خود بدانند و بر این اعتقادند که نشاط و شادی واقعی، تنها در پرتو راضی‌بودن به رضای خدا به دست می‌آید و غم و اندوه، در شک و ناخشنودی به مقدرات الهی حاصل می‌شود.

۲. عبادت و نیایش

یکی از عوامل مهم شادمانی، عبادت است؛ زیرا اعضای یک خانواده مؤمن، غم و اندوه خود را با خداوند مطرح می‌کنند. روشن است که سخن گفتن با کسی که دسترسی به او در هر زمانی امکان‌پذیر است، نشاط‌آور است. از همه مهم‌تر اینکه خداوند از قدرت بی‌پایانی برخوردار است و مشتاق است که بندگان با او سخن گویند و از او کمک بخواهند تا از این قدرت برای یاری رساندن به آنها استفاده کند.

علی علیه السلام در نامه خود به فرزندش امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «... غم و اندوه خود را در پیشگاه خداوند مطرح کن تا غم‌های تو را برطرف کند و در مشکلات تو را یاری رساند...»^۱

امام علی علیه السلام در اوصاف متقین می‌گوید: «روز را به شب می‌رساند با سپاس‌گزاری؛ و شب را به روز می‌آورد با یاد خدا؛ شب می‌خوابد، اما ترسان؛ و

۱. صبحی صالح، نهج البلاغه، نامه ۳۱.

بر می‌خیزد، ولی شادمان. می‌ترسد؛ برای اینکه دچار غفلت نشود و شادمان می‌گردد؛ برای فضل و رحمتی که به او رسیده است.»^۱ بر همین اساس است که معمولاً خانواده‌های مذهبی آرامش بیشتری دارند که نتیجه آن، شادی نیز هست.

۳. اخلاق نیکو

یکی دیگر از عوامل ایجاد شادی و نشاط، گشاده‌رویی است؛ زیرا خوش‌رویی کینه‌ها را می‌زداید، دل‌ها را پیوند می‌دهد و جو حاکم بر خانواده را شاداب و باطراوت می‌کند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «الْبَشَاشَةُ جِبَالَةُ الْمَوَدَّةِ»^۲ خوش‌رویی، وسیله دوست‌یابی است.»

البته اخلاق نیک، تنها خنده‌رویی و خوش‌خلقی نیست؛ بلکه علاوه بر آن، داشتن صفات و خلق و خویهای پسندیده و مدارا با افراد است. اساس زندگی زناشویی نیز در پرتو حُسن اخلاق فراهم می‌شود.

اخلاق هر انسانی، تأثیر مستقیمی در زندگی او دارد. این تأثیر، در محیط خانواده نقش‌آفرین‌تر است؛ زیرا مسائل عاطفی در خانواده، بر مسائل دیگر غلبه دارد و اگر اعضای خانواده از اخلاقی نیکو بهره‌مند باشند، محیط خانواده به جایگاه شادابی تبدیل می‌شود و در غیر این صورت، به جهنمی سوزان تبدیل خواهد شد. علی علیه السلام می‌فرماید: «بِحُسْنِ الْأَخْلَاقِ يَطِيبُ الْعَيْشُ»^۳ با خوش‌اخلاقی، زندگی نیکو و مطلوب می‌گردد.» از این رو، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرمود: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ زَوْجَةٍ تَشِينِي قَبْلَ أَنْ مَشِيئِي»^۴ خدایا! به تو پناه می‌برم از همسری که قبل از رسیدن پیری، پیرم کند.» بر این اساس، در روایات اسلامی از

۱. ابن‌شعبه، تحف العقول، ص ۱۵۹.

۲. لیشی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۴۴.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم ودرر الکلم، ص ۲۵۵.

۴. شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۳۳۶.

ازدواج با افراد بد اخلاق نهی شده و به خوش اخلاقی تأکید گردیده است؛ اما زن با اخلاق با بد اخلاقی شوهر می سازد و همیشه خانه را شاداب نگه می دارد و این امر را نشانه دین داری می داند.

۴. ارتباط کلامی

یکی از نیازهای مهم خانواده، ارتباطهای کلامی است؛ یعنی اعضای خانواده باید در کنار هم و با همدیگر گفتمان داشته باشند. این امر، در حل مشکلات، ایجاد صمیمیت و نشاط بین اعضای خانواده، بسیار مؤثر است؛ زیرا گفت و گو، ایجاد شادی می نماید.

متأسفانه امروزه، به خاطر کارهای زیاد، دغدغه های فکری، سرگرمی های فردی، انفجار اطلاعات و انواع رسانه ها، اموری هستند که روابط بین انسان ها و خانواده ها را تحت الشعاع خود قرار داده اند. به همین جهت، کارشناسان مسائل خانواده، توصیه می کنند که در هر فرصت ممکن، با همسر و اعضای خانواده ارتباط کلامی برقرار گردد و در روز یا در هفته، زمان مشخصی برای گفت و گو مدنظر قرار گیرد؛ زیرا این امر، موجب کاهش شدت اضطراب و تخفیف آلام روحی می شود.

نتایج پژوهش یکی از محققان انگلیسی نشان می دهد که «با هم بودن» اعضای خانواده در هنگام غذا خوردن و مشاهده تلویزیون به صورت دسته جمعی، از عوامل اصلی شاد بودن فضای خانواده است. در جریان پژوهشی در کشور انگلیس، بیش از ۲ هزار والدین انگلیسی به این سؤال پاسخ دادند که چگونه یک خانواده شاد داشته باشیم. ۴۰ درصد از پاسخ دهندگان معتقد بودند مشاهده برنامه های تلویزیون توسط اعضای خانواده به صورت دسته جمعی، موجب شادتر شدن فضای خانواده می شود. همچنین، ۳۹ درصد دیگر بر این باور بودند

که روابط سالم بین اعضای خانواده و مخفی نکردن رازها از یکدیگر، از جمله عوامل شاد زیستن خانواده است.^۱

توصیه اسلام این است که بین اعضای خانواده گفت‌وگو صورت گیرد؛ با این تفاوت که هنگام سخن گفتن با یکدیگر، جملاتی را که از همه زیباتر، مؤدبانه‌تر و شادی‌آورتر است، انتخاب کنند تا پاسخی زیبا و نشاط‌آور نیز بشنوند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «وَأَحْسِنُوا لَهُنَّ الْمَقَالَ لَعَلَّهِنَّ يُحْسِنَنَّ الْفِعَالَ؛^۲ با زنان، خوش‌گفتار و نیکوسخن باشید، تا ایشان هم خوش‌کردار و نیکو رفتار شوند.» همچنین، حضرت فرمود: «أَجْمِلُوا فِي الْخِطَابِ تَسْمَعُوا جَمِيلَ الْجَوَابِ؛^۳ زیبا سخن بگویید، تا پاسخ زیبا بشنویید.»

۵. هدیه دادن

معمولاً آدمی وقتی حاجتی دارد که نمی‌تواند آن را برآورده کند، یا اگر اعضای خانواده با هم کدورت داشته باشند، محزون می‌شود؛ اما اگر افراد خانواده نیازهای یکدیگر را برطرف کنند، روح شادمانی بر فضای خانه حاکم خواهد شد؛ به خصوص اگر پدر که مدیر خانواده بوده، به نیازهای همسر و خانواده‌اش توجه کند، سبب آرامش خاطر و شادمانی آنها می‌شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «أَطْرَفُوا أَهَالِيَكُمْ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ بِشَيْءٍ مِنَ الْفَاكِهِةِ وَاللَّحْمِ حَتَّى يَفْرَحُوا بِالْجُمُعَةِ؛^۴ هر جمعه برای خانواده خود مقداری میوه و گوشت بخريد تا اینکه جمعه شاد باشند.» امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «وَمَنْ حَسَنَ بَرَّةً بِأَهْلِهِ زَادَ اللَّهُ فِي

1. <https://www.mashreghnews.ir/news/465878>

۲. شیخ صدوق، الأمالی، ص ۲۰۶.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم ودرر الکلم، ص ۱۵۸.

۴. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۲۹۹؛ شیخ صدوق، الخصال، ج ۲، ص ۳۹۱.

عُمَرَه؛^۱ کسی که به خانواده‌اش بهتر نیکی و احسان کند، خداوند بر عمرش می‌افزاید.»

بر این اساس، «هدیه» یکی از مهم‌ترین عوامل سرور و شادمانی همسر، فرزندان و والدین است؛ زیرا باعث رفع کدورت است به خصوص آن‌که هدیه‌ای دریافت می‌کند، شاد می‌گردد. پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «تَهَادَوْا تَحَابُّوا تَهَادَوْا فَإِنَّهَا تَدْهَبُ بِالصَّغَائِنِ»^۲ هدیه دهید؛ هرچند که بَنَق (میوه درخت سِدر که ریزترین میوه‌هاست) باشد؛ زیرا هدیه، دوستی و همدلی را زنده می‌کند.»

۶. فرزندآوری

اندیشه فرزندآوری، یکی از نشانه‌های سلامت روانی خانواده محسوب می‌شود. کودکان به طور طبیعی منبع شادی و لذت در خانواده بوده و باعث سلامت و بهداشت روانی خانواده می‌گردند. تولد کودک و انتقال او از بیمارستان به خانه، یکی از دوست‌داشتنی‌ترین لحظاتی است که می‌توان در خانواده در نظر داشت. همچنین، گذراندن وقت با کودک و دل‌بند خود و بازی کردن با او، چنان طراوت و شادابی به خانواده می‌بخشد که جایگزینی برای آن وجود ندارد. بر این اساس، خانواده‌هایی که صاحب فرزندند، بیش از خانواده‌های بدون فرزند، احساس خوشبختی و شادی بیشتری می‌کنند.

مایکل آرگیل می‌گوید: «کودکان، فواید زیادی برای خانواده داشته و با وجود آنان، لذت و شادی بسیاری در خانواده ایجاد می‌گردد و شادی‌آفرینی، یکی از مزیت‌های مهم کودکان است.»^۳

نتایج تحقیقات پژوهشگران دانشگاه «بریگهام یانگ» آمریکا بر ۲۰۰ هزار

۱. کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۱۹.

۲. همان، ص ۱۴۴.

3. <http://d-ahangaran.blogfa.com/post/4>.

خانواده از ۸۶ کشور جهان، بین سال‌های ۱۹۸۱ تا ۲۰۰۵ نشان می‌دهد که داشتن فرزند، موجب کاهش فشار خون والدین، افزایش تمایل به یادگیری، استفاده بیشتر از قدرت تعقل، افزایش اعتماد به نفس، امکان بهتر درک زیبایی‌ها، دقت بیشتر در کارهای جزئی و افزایش شادی والدین می‌گردد.^۱

از نگاه اسلام، فرزندان از ارکان مهم خانواده به حساب می‌آیند. در روایات، نگرش مثبتی به فرزند وجود دارد؛ به گونه‌ای که از فرزندان به عنوان: میوه دل، نور دیده، عامل و مایه سعادت، باعث ثواب و پاداش اخروی، منشأ رحمت و غفران الهی و ریحانه بهشتی یاد شده است. قرآن، یکی از خصوصیات بندگان خدای رحمان را این گونه بیان می‌فرماید: «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا»^۲ و آنان کسانی هستند که می‌گویند: پروردگارا! برای ما از همسران و فرزندانمان روشنی دیدگان [و نسل‌های پاک] عطا کن و ما را بر پرهیزکاران [در مسابقه به سوی ایمان و انجام عمل صالح] پیشوا گردان!»

امام صادق علیه السلام به فردی که پس از سال‌ها ازدواج صاحب فرزند نشده بود، فرمود: زمانی که یکی از شما فرزنددار شدنش دیر شود، باید بگوید: «اللَّهُمَّ لَا تَذْرُبْنِي فَرْدًا وَجِدًا وَحُشًا، فَيَقْصُرْ شُكْرِي عَنْ تَفَكُّرِي، بَلْ هَبْ لِي أُنْثَى وَعَاقِبَةً صِدْقٍ ذُكُورًا وَإِنَاثًا، أَسْكُنْ إِلَيْهِمْ مِنَ الْوَحْشَةِ، وَانْسُ بِهِمْ مِنَ الْوَحْدَةِ، وَأَشْكُرْكَ عَلَى تَمَامِ النِّعْمَةِ»^۳ خدایا! مرا تنها و وحشت‌زده نگذار تا سپاس‌گزاری‌ام از تدبیرم کمتر شود؛ بلکه محلل آنس و جانشینی درست از پسران و دختران را به من

1. <http://www.pasokhgooyan.ir/node/49494>.

۲. سوره فرقان، آیه ۷۴.

۳. کلینی، الکافی، ج ۱۱، ص ۲۳۶.

بیخس که از وحشت، به اینان انس گیرم و از وحدت، با آنان آرامش یابم و به هنگام کامل شدن نعمت، تو را سپاس گویم.»

در این دعا، وجود فرزند، باعث آرامش و عاملی برای دوری از وحشت و تنهایی به شمار آمده است. پژوهشی که برتراند راسل انجام داده است، نشاط و شادمانی حاصل از تولد فرزند در خانواده را تأیید می‌کند. گذراندن وقت با کودک و بازی با او، یکی از بهترین لحظاتی است که می‌تواند به پدر و مادر انرژی و نشاط ببخشد.^۱

به این دلیل، برخی از اندیشمندان در تبیین کارکرد فرزند در کانون خانواده معتقدند که: «زنشویی بدون فرزند، پژمردگی است و پس از آوردن فرزند، کانون زندگی به شکوفایی می‌رسد؛ بلکه پس از بچه‌دار شدن، زندگی دارای معنای حقیقی می‌شود و خانه به وسیله فرزند، سرشار از خنده و نشاط می‌گردد.»^۲

۷. مسافرت

زندگی در مکان خاص به صورت همیشگی، سبب گرفتگی روحی و از دست رفتن شادی می‌شود. از همین رو، مسافرت، نیاز هر فرد و خانواده است. اصل سفر، فرح‌انگیز است؛ چون تغییر محیط و هوا و جابه‌جایی انسان، نشاط‌آور است. امروزه، پزشکی ثابت کرده است که یک مسافرت مطلوب، از صدها قرص و داروی مسکن و ویتامین، تأثیر بیشتری دارد.

پدر و مادر می‌توانند با زیرکی و هوشیاری، حتی با داشتن امکانات اندک و انجام مسافرت‌های کوتاه‌مدت و کم‌خرج، روحیه فرزندان خود را شاد نگه دارند و از

1. <http://www.pasokhgooyan.ir/node/49494>.

۲. ویل دورانت، تاریخ فلسفه، ترجمه عباس زریاب، ص ۱۷۸-۱۷۹.

این رهگذر، خود نیز شادمان و بانشاط باشند. رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «سَافِرُوا تَصِحُّوا؛^۱ مسافرت کنید تا سالم بمانید.»^۲

۸. شوخی و مزاح

طبیعت انسان، مزاح را می‌پسندد و با آن شاد می‌شود؛ زیرا شوخی صحیح هدفدار، عناصر شادی‌بخش را در لایه‌های روان آدمی فرو می‌برد. یکی از ویژگی‌های خانواده متعادل، همین است که شوخی و مزاح صحیح، در آن رواج دارد و افراد آن، بدین وسیله روحیه خود را شاد و بانشاط نگه می‌دارند. سیره پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام بر همین بود که به قصد شاد کردن خانواده و دیگران، مزاح می‌کردند. رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «إِنِّي لَأَمَزُحُ وَلَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا؛^۳ من مزاح می‌کنم؛ اما جز حق نمی‌گویم.»

علی عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: «هرگاه یکی از اصحاب رسول خدا اندوهگین بود، ایشان با شوخی او را شادمان می‌کرد.»^۴

گفتنی است، شوخی باید طوری باشد که: اولاً، با گناه توأم نباشد؛ یعنی با مسخره کردن دیگران یا غیبت و دروغ، فضای شادی و نشاط ایجاد نکنیم. ثانیاً، به وقار و شخصیت آدمی لطمه نزند. امام علی عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: «كَثْرَةُ الْمَزَاحِ تُسْقِطُ الْهَيْبَةَ؛^۵ زیاد شوخی کردن، از وقار انسان می‌کاهد.»^۶

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۵۹، ص ۲۶۷.

۲. گروهی از نویسندگان، سیمای خانواده، ص ۱۵۳.

۳. ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۳۳۷.

۴. سید محمدحسین طباطبایی، سنن النبی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ص ۶۰.

۵. تمیمی آمدی، غرر الحکم ودرر الکلم، ص ۲۲۲.

۶. گروهی از نویسندگان، سیمای خانواده، ص ۱۵۵.

راهکارهای پرهیز از مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی زنان

مهدی فدایی*

اشاره

در خصوص موضوع مصرف، دو نوع نگرش قابل توجه و بررسی است؛ یکی نگاه اسلام و دیگری دیدگاه دنیای مدرن. از منظر اسلام، مدیریت مصرف، نیمی از یک زندگی کامل است؛ چنان‌که امام علی علیه السلام می‌فرماید: «التَّقْدِيرُ نِصْفُ الْمَعِيشَةِ»^۱ تقدیر و اندازه‌گیری، نیمی از زندگی است. اما نگرش دنیای مدرن به مدیریت مصرف را می‌توان از نمایشنامه آرتور میلر فهمید؛ آنجا که می‌گوید: «سال‌ها پیش، کسی که حالش بد بود و نمی‌دانست با خود چه کند، می‌رفت کلیسا، انقلاب می‌کرد و از این قبیل. امروز تو حالت بد است؟ نمی‌توانی سردر بیاوری رستگاری چیست؟ برو خرید!».^۲

شاید کمی تعجب‌آور باشد که بینیم در این نقل قول از نمایشنامه میلر، خریدکردن به عنوان پادزهر بدحالی تجویز شده است. با این همه، در واپسین

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و دکترای مدرسی معارف اسلامی.

۱. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۰۵.

۲. باکاک و تامپسون، درآمدی بر فهم جامعه مدرن اشکال اجتماعی و فرهنگی مدرنیته، ص ۱۷۱.

دهه‌های سده بیستم، خریدکردن، البته بعد از تماشای تلویزیون، به عنوان سرگرمی مطلوب، در بریتانیا و ایالات متحده، کار بسیار رایجی شده است. «خریدکردن»، شاید واژه دقیقی برای توصیف آنچه آدم‌ها هنگام رفتن به مراکز خرید انجام می‌دهند، نباشد؛ آنها می‌خورند، می‌نوشند، می‌گردند و چیزی هم می‌خرند؛ اما در عین حال، به کالای توری و پترین مغازه‌ها و به همدیگر هم نگاه می‌کنند. زلزله‌زدن، نگاه‌کردن و تماشانمودن، به فعالیت مهم اجتماعی بدل شده است. شیوه جدید سبک‌های زندگی، مسئله مصرف را هویت‌بخش نگرش‌ها و رفتارهای انسان مدرن می‌پندارد.^۱ این نگاه‌کردن به چیزها، جاها، حادثه‌ها و دیگران را می‌توان جزئی از یک فرآیند اجتماعی وسیع‌تر انگاشت.

مصرف کالا و خدمات

مصرف‌گرایی، یکی از خصوصیات زندگی جدید در دنیای جدید است. بوتیک‌ها، پاساژها، سیتی سنتر و فروشگاه‌های زنجیره‌ای، مظهر تأییدی است بر پدیده مصرف‌گرایی در جهان معاصر و نیز ایران امروز ما. پدیده مصرف‌گرایی و تجمل، به دلیل جاذبه‌ها و تنوعی که دارد، جنسیت زنان را بیشتر در معرض انفعال قرار می‌دهد. در این مقاله، برآنیم تا راهکارهایی را جهت مدیریت رفتار مصرفی در میان زنان ارائه دهیم.

الف. تعریف مصرف

ثروت، منبع درآمد است و درآمد خالص (درآمد منهای استهلاک) به دو منظور استفاده می‌شود: بخشی از آن به انباشتن ثروت و پس‌انداز اختصاص می‌یابد و بخش دیگر، صرف تحصیل لذت می‌گردد. آن قسمت از درآمد که صرف

به دست آوردن لذت می شود، مصرف نام دارد.^۱ مصرف، دو گروه عمده خوراکی ها و غیر خوراکی ها را در بر می گیرد. خوراکی ها شامل: آشامیدنی ها، دخانیات، انواع نان، برنج، گوشت، لبنیات، روغن، میوه و سبزی، و غیر خوراکی ها شامل: گروه های پوشاک و کفش، مسکن، اثاثیه منزل، بهداشت و درمان، حمل و نقل و ارتباطات، تفریحات و سرگرمی ها، خدمات فرهنگی و کالاها و خدمات متفرقه است.^۲

ب. تعریف مصرف گرایی

اصالت دادن به مصرف و هدف قراردادن رفاه و دارایی های مادی، مصرف گرایی نام دارد. برخی، مصرف گرایی را به معنای برابر دانستن خوشبختی شخصی با خرید دارایی های مادی و مصرف گرفته اند. در پروسه مصرف گرایی، جامعه از جامعه تولیدی به جامعه مصرفی تبدیل شده، اصل در جامعه، حداکثرسازی مصرف و لذت گرایی می شود. برای تسریع در تبدیل جامعه به جامعه مصرفی، از سیاست های برگزار کننده، نمایشگاه ها، تأسیس فروشگاه های بزرگ و زنجیره ای، ورود و ظهور کالا های مصرفی ارزان قیمت در حجم فراوان استفاده شده است. قبلاً مصرف کالا های فراوان، ویژه طبقه ثروتمندان و مرفه بود؛ اما در جامعه مصرفی، مصرف این کالاها برای مردم عادی نیز رواج می یابد. البته در مصرف کالاها، کالا های گران قیمت و با کیفیت بالا، ویژه ثروتمندان است و کالا های ارزان قیمت و با کیفیت پایین تر، مخصوص مردمان عادی است.^۳

مصرف زدگی در جامعه امروز ایران، بلای خانمان براندازی شده که علاوه بر ایجاد مشکلات اقتصادی فراوان خرد و کلان، کیان خانواده ها را به خطر انداخته

۱. قدیری اصل، کلیات علم اقتصاد، ص ۲۷۴.

۲. محتشم دولتشاهی، نظریه ها و سیاست ها در اقتصاد کلان، ص ۱۴۵.

۳. باکاک، مصرف و سبک زندگی، ص ۳.

است. رذایل اخلاقی ای مانند: چشم‌وهم‌چشمی، زیادت‌طلبی و فخرفروشی، این بلا را دوچندان کرده است. رهبر انقلاب به‌خوبی این مسئله را شناخته و به آن اشاره کرده است: «برای جامعه، بلای بزرگی است که میل به مصرف، روزبه‌روز در آن زیاد شود و همه به بیشتر مصرف‌کردن، بیشتر خوردن، متنوع‌خوردن، متنوع‌پوشیدن و دنبال نشانه‌های مد و هر چیز تازه برای وسایل زندگی و تجملات آن رفتن، تشویق بشوند».^۱

ج. نگرش اسلام به مصرف

در قرآن، واژه‌هایی مانند: انفاق، اسراف، اتراف، تبذیر و حلال طیب، بر نگرش قرآن و اسلام به مسئله مصرف دلالت دارد. مصرف، یک نیاز طبیعی است و گریزی از آن در زندگی دنیایی نیست؛ اما آنچه از منظر اسلام اهمیت دارد، مدیریت مصرف است. خداوند کریم می‌فرماید: «وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»^۲ بخورید و بیاشامید؛ اما زیاده‌روی نکنید. همانا خداوند اسراف‌کنندگان را دوست نمی‌دارد.»

واژه «اسراف»، کلمه بسیار جامعی است که هرگونه زیاده‌روی در کمیت و کیفیت و بیهوده‌گرایی و اتلاف و مانند آن را شامل می‌شود و این، روش قرآن است که به هنگام تشویق برای استفاده از مواهب آفرینش، فوراً جلوی سوء استفاده را گرفته، به اعتدال توصیه می‌کند.^۳ از آنجا که یک مصرف‌کننده مسلمان تلاش می‌نماید برای پیدا کردن مسیر صحیح و معقول در زندگی - که ضامن سعادت و خوشبختی دنیا و آخرت او باشد - از وحی الهی (قرآن کریم) و سیره معصومان علیهم‌السلام الگوبرداری نماید و با رعایت تقوای الهی و پایبندی به حدود

۱. از بیانات رهبر معظم انقلاب، خطبه‌های عید فطر، ۱۵ آذر ۱۳۸۱.

۲. سوره اعراف، آیه ۳۱.

۳. مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۶، ص ۱۴۹.

شرعی، به کارهایش ارزش بدهد. از این رو، در اتخاذ الگوی صحیح مصرف، رعایت حدود و مقررات الهی را در درجه اول اهمیت قرار می‌دهد. اسلام برخلاف نظام سرمایه‌داری که در آن تولید و مصرف با هدف به حداکثر رساندن سود و مطلوبیت مادی کاملاً آزاد است، برای حفظ مصالح فرد و جامعه، برای تولید و همچنین مصرف، حدود و موازینی قرار داده است. این حدود و قوانین، در شریعت انسانی تبیین شده است؛ اما باید گفت یک اصل بر همه این حدود حاکم است؛ اصل اولیه در مسئله مصرف‌گرایی، از منظر دینی، اعتدال و میانه‌روی است. این اصل، برآمده از سیره و سنت پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است. در خبر آمده است که امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: از پدرم امیر مؤمنان عَلَيْهِ السَّلَام درباره سیره رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در خارج از منزل پرسیدم فرمود: «رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در همه امور معتدل و میانه‌رو بود؛ گاهی افراط و گاهی تفریط نمی‌کرد.»^۱

سیره رسول گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در رفع نیازهای مادی و فرهنگی خویش، رعایت اعتدال و میانه‌روی بود. در سیره حضرت نقل شده که ایشان هرگز سیر غذا نخورد و شکم پرستی نمود و در طول زندگی خویش، بسیار ساده و کم‌خرج بود؛ اولین چیزی که در سیره پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به چشم می‌خورد، این است که مردی بود سبک‌خرج، لباس و خوراکش و همچنین در نشست و برخاست و مسافرت، بسیار ساده بود.^۲

چون تیشه مباح و جمله بر خود متراش

چون رنده ز کار خویش بی بهره مباح

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۱۵۱: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَدِلَ الْأَمْرِ غَيْرَ مُخْتَلِفٍ.»

۲. دیلمی، ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۱۱۵.

تعلیم زاره گیر در کار معاش

چیزی سوی خود می کش و چیزی می پاش^۱

د. راهکارهای نهادینه سازی

در ادامه این نوشتار، راهکارهای نهادینه کردن پرهیز از مصرف گرایی و تجمل را در میان زنان، ذیل دو بخش «مهارت های شناختی» و «مهارت های رفتاری» ارائه می کنیم:

یک. مهارت های شناختی

از آنجا که رفتارهای ما برآمده از نگرش ها و باورهایمان به مسائل مختلف است، بخش عمده ای از راهکارهای تغییر و اصلاح رفتارهای مصرف گرایانه، ناظر به تغییر نگرش درباره مصرف و مقوله هایی مانند زیبایی است. در اینجا دو راهکار ناظر به حوزه ادراک و شناخت را بررسی می نماییم:

۱. اصلاح نگرش درباره دنیا

توجه به این مسئله که زندگی و حیات دنیوی، مقدمه ای است برای زندگی و حیات اخروی، نگرشی بنیادین است که تمام انگیزه ها، اهداف، اراده ها و رفتارهای انسانی را جهت می دهد. زنی که به این نگرش کلی معتقد باشد، در طول زندگی مادی خویش، در رفتارهای مصرفی مربوط به حوزه مدیریت خانه یا بدن و ظاهر خویش، راه میانه را طی می کند و بر اساس معیارهای برآمده از آن نگرش کلی تصمیم گرفته، انتخاب می کند. اینکه دین و قرآن کریم، در آیات بسیاری بر مسئله معادباوری و خداباوری تأکید دارد و داستان های انبیای الهی را در جهت تقویت و تذکر همین دو مسئله بنیادین نقل کرده، دلالت بر این مطلب

۱. رباعیات ابو سعید ابوالخیر، شماره ۳۶۷.

دارد که باور به این دو مسئله، همه ابعاد زندگی انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و از جمله، انتخاب‌های مصرفی ما را اصلاح و مدیریت می‌کند. *وَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ لَا يَكُونَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ اللَّهِ ذُو نِعْمَةٍ فَاَفْعَلْ*^۱؛ اگر بتوانی در امر معیشت، بین خود و خدای خود از مخلوق، کسی را واسطه و میانجی قرار ندهی بهتر است.

۲. تغییر نگرش در مفهوم زیبایی

میل به زیبایی و محبوبیت، در طبیعت و سرشت هر زنی وجود دارد و این مسئله، وی را به سوی مصرف کالاهایی می‌کشاند که این میل و نیاز طبیعی وی را تأمین کند. قاعده کلی در اینجا، آن است که مصرف باید به شکل معقول و منطقی باشد. یکی از پیش‌فرض‌هایی که می‌تواند موجب پرهیز از مصرف‌گرایی و تجمل‌شود و یک مصرف منطقی را به ارمغان آورد، نگرش زن به زیبایی است که می‌تواند رفتارهای او را جهت‌دهی کند. از منظر قرآن کریم، آنچه جایگاه انسان را نزد خداوند بالا می‌برد، زیبایی درونی یا تقواست:

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»^۲ در حقیقت، ارجمندترین شما نزد خدا، پرهیزکارترین شماست.»

از این رو، هرچه انسان از جنبه ظاهری زیبا باشد، ولی از زیبایی معنوی بهره‌ای نداشته باشد، ارزشی نزد پروردگار نخواهد داشت. خلاصه‌کردن زیبایی به زیبایی ظاهری و بیرونی، نگاه مکتب‌های غیرالهی به انسان و فلسفه زندگی اوست. از منظر مکتب‌های الهی، به‌ویژه مکتب اسلامی، اصالت با پوشش معنوی تقوا و زیبایی درونی ایمان است؛ هرچند در اسلام بر اهمیت پوشش و آراستگی بیرونی نیز تأکید می‌شود؛ به عنوان نمونه، در نقلی از امام صادق علیه السلام

۱. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۷۸.

۲. سوره حجرات، آیه ۱۳.

آمده که ایشان فرمود: «پیامبر به زنی به نام امّ عطیه که آرایشگر بود، گفت: ای امّ عطیه، وقتی دختری را آرایش می کنی، صورتش را با پاره پاره پارچه پاک مکن. بی شک، تکه پارچه، جلوه چهره را می گیرد.» این جریان، نشان دهنده توجه رسول خدا ﷺ به آرایش و زیبایی و بهداشت پوست برای حفظ زیبایی است.» همچنین، از امام صادق علیه السلام چنین نقل شده است: «زن آرایشگری محضر رسول گرامی اسلام وارد شد. حضرت از جمله سفارش هایی که به وی کرد، این بود که برای زیباتر شدن زنان، گیسو را به گیسو گره مزن.»^۱

اولویت دادن به زیبایی درونی نسبت به زیبایی بیرونی، موجب می شود که زن به خود اجازه ندهد برای انجام یک عمل زیبایی غیر ضروری و متجملانه، هزینه های هنگفت بر خانواده تحمیل کند. تقسیم زیبایی به درونی و بیرونی، نگرش زن را از تجملات ظاهری به آراستگی های باطنی می کشاند و همین مسئله، موجب پرهیز از مصرف گرایی و تجمل پرستی می شود. البته در این میان، نمی توان از فشارهای اجتماعی غافل بود. فشارها و هنجارهای اجتماعی نیز در کنار میل ذاتی به تنوع و مصرف، اشتهاى مصرف کالاهاى بهداشتی - آرایشی را دوچندان می کند و سبب انحراف در نگرش زنان به موضوع زیبایی می شود.

دو. مهارت های رفتاری

برخی از مهارت های رفتاری که موجب پرهیز از اسراف و مصرف گرایی می شود، عبارتند از:

۱. قناعت گرایی

قناعت در کنار غنا و ثروت، از عواملی است که زندگی را گوارا می سازد. با وجود

۱. کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۱۱۸-۱۱۹.

این، ثروت بدون قناعت، گوارایی زندگی را از بین می‌برد؛ چنان‌که جامعه مصرف‌گرایی که قناعت‌پیشه نیست، رضایت خاطر شهروندان خود را برآورده نمی‌سازد. از همین روست که از منظر آموزه‌های روایی، زندگی پاک و حیات طیبه بشری، حیاتی است که روح قناعت در آن دمیده شده باشد. قناعت، مفاسد ناشی از حرص و آرز ثروت‌اندوزی را می‌کاهد و از زیان‌های اقتصادی جلوگیری می‌کند و مخارج اضافی را در مشارکت‌های اجتماعی - اقتصادی به کار می‌بندد. حدّ مطلوب بهره‌مندی و استفاده از نعمت‌های الهی، آن است که همراه با رعایت اعتدال و به قدر کفاف باشد. اعتدال و قناعت در مصرف، موجب بقای نعمت و پدیدآورنده زمینه مناسبی برای رشد صفات و کمالات معنوی در انسان است. از جمله آموزه‌های سیره معصومان علیهم‌السلام، این است که انسان اهل تولید و انفاق زیاد باشد؛ ولی در مصرف شخصی به حداقل قناعت نماید.^۱ روحیه تولید و تلاش در سیره آن بزرگواران، چنان است که تولید را برای ارتقای سطح معیشت مردم می‌خواستند. آنان با تولید بیشتر، کمترین استفاده شخصی را می‌نمودند. امام کاظم علیه‌السلام در مورد اعتدال در مصرف می‌فرماید: «مَنْ اقْتَصَدَ وَقَنَّعَ بَقِيَّتْ عَلَيْهِ النَّعْمَةُ وَمَنْ بَدَّرَ وَأَسْرَفَ زَالَتْ عَنْهُ النَّعْمَةُ»^۲ هرکس میانه‌روی و اعتدال را رعایت کند و قانع باشد، نعمت برای او باقی خواهد ماند و هرکس اسراف کند، نعمت از دستش خواهد رفت.»

حضرت زهرا علیها‌السلام به عنوان الگوی زنان مسلمان، زندگی بسیار زاهدانه‌ای داشت؛ ولی در عین حال، نظم و زیبایی بر زندگی ایشان حاکم بود. سادگی زندگی او در حدی بود که روزی سلمان او را با چادری پُر و صله دید و تعجب کرد. حضرت زهرا علیها‌السلام به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم عرض کرد: «سلمان از لباس کهنه من تعجب می‌کند.

۱. مهدی فدایی، «مصرف»، مجله پایش سبک زندگی، ش ۱۳، ص ۱۲۰.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۸۷، ص ۳۲۷.

سوگند به خداوندی که تو را به پیامبری برانگیخت، مدت پنج سال است فرش و رختخواب من و علی در خانه، تنها یک پوست گوسفند است... و متکای ما، از پوستی است که درونش از لیف خرما است.» پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به سلمان فرمود: «إِنَّ ابْتِئْتِي لِفِي الْخَيْلِ السَّوَابِقِ؛^۱ دخترم، از پیشتازان در پیشگاه خداست.»

۲. اصلاح الگوی خرید

یکی از راهکارهای پرهیز از تجمل و مصرف‌گرایی، مدیریت الگوی خرید است. از آنجا که زن مدیر خانه است، بهترین گزینه برای اصلاح الگوی خرید به شمار می‌آید. رعایت نکات کوچک در هنگام خرید یا توجه بیشتر به میزان خریدی که مورد نیازمان باشد، هم باعث می‌شود که درست خرج کنیم و هم موجب صرفه‌جویی و پرهیز از اسراف و تجمل در زندگی خواهد شد. برخی راهکارهای اصلاح الگوی خرید، عبارت‌اند از:

۱. همیشه سعی کنیم قبل از رفتن به خرید میزان بودجه مشخصی را برای خود در نظر بگیریم؛

۲. وقتی که برای خرید اقدام می‌کنیم و کالاهای مختلف را خریداری می‌نماییم، باید ببینیم چه میزان پول بابت هر کالا پرداخت کرده‌ایم و چه میزان از بودجه ما باقی مانده است؛

۳. برای خرید همیشه فهرستی از نیازمندی‌های خود تهیه کنیم؛

۴. سعی کنیم برای خرید، کمتر از کارت‌های اعتباری استفاده نماییم؛

۵. واقع‌بین باشیم. اگر واقعاً میزان بودجه خود را دقیق بدانیم و آن را روی برنامه خرج کنیم، کمتر به مشکلات مالی برمی‌خوریم؛

۶. فقط چیزهایی را که در فهرست خرید وجود دارد، تهیه کنیم؛

۷. به صورت هفتگی یا ماهیانه خرید نماییم؛

۸. در مقابل خرید کالاها، به مبلغ واقعی آن توجه و دقت به خرج دهیم.^۱

۳. ارتباط با اقشار فقیر و محروم

یکی از دستورات دینی در حوزه مسائل مالی، برقراری ارتباط با اقشار ضعیف است. این مسئله، دو اثر دارد: اولاً، موجب می‌شود نگرش ما به مسائل دنیوی و مالی تغییر یابد و رفتارهای مصرف‌گرایانه‌مان ناخودآگاه کم شود؛ زیرا با ملاحظه افرادی که در برآوردن ضروریات اولیه زندگی ناتوان هستند، تحت تاثیر قرار می‌گیریم و رفتار مصرفی ما کنترل خواهد شد. ثانیاً، موجب می‌شود فراخور توانایی خویش به آنان کمک کنیم و با همدلی و همیاری، رفتارهای خیرخواهانه در ما تقویت شده، زمینه اسراف و تبذیر نیز از بین می‌رود. این مهارت را می‌توان از توصیه امام صادق علیه السلام به حمران بن اعین استنباط کرد:

«هَشَامُ بْنُ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ لِحُمْرَانَ بْنِ أَعْيَنَ يَا حُمْرَانُ انْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَكَ فِي الْمَقْدَرَةِ وَلَا تَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكَ فِي الْمَقْدَرَةِ فَإِنَّ ذَلِكَ أَقْنَعُ لَكَ بِمَا قَسِمَ لَكَ؛^۲ به ناتوان‌تر از خودت بنگر و به توانگر از خویش منگر؛ زیرا کار تو را به آنچه قسمت تو شده، قانع‌تر می‌سازد.»

امام سجاد علیه السلام نیز عرضه داشت: «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيَّ صُحْبَةَ الْفُقَرَاءِ، وَاعْنِي عَلَى صُحْبَتِهِمْ بِحُسْنِ الصَّبْرِ؛^۳ پروردگارا همنشینی با تنگدستان را خوشایندم ساز و کمکم کن تا در این همنشینی شکیا باشم.»

۱. به نقل از پایگاه اینترنتی بیتوته، نشانی:

<http://www.beytoote.com/housekeeping/skill/save1-money-bought1.html>

۲. کلینی، اصول کافی، ج ۸، ص ۲۴۴.

۳. الصحیفة السجادية، دعای ادای دین، ص ۱۳۸.

ارتباطات دوستی، فامیلی و همسایگی زنان، از مردان قوی‌تر است. به همین جهت، با رجوع به زنان کم‌بضاعت و برقراری ارتباط با آنها، ضمن تغییر نگرش مصرف‌گرایانه در خود، به زنان دیگر نیز جهت رفع نیازهای مادی‌شان کمک می‌کنند.

آسیب‌های ماهواره در خانواده

حجت‌الاسلام والمسلمین مجید استادی*

اشاره

خانواده، کوچک‌ترین و مهم‌ترین نهاد جامعه بشری است که زیربنایی‌ترین و اولین نهاد هر اجتماعی را تشکیل می‌دهد. از آنجاکه افراد جامعه در خانواده پرورش می‌یابند، خانواده بیشترین تأثیر را در جامعه دارد. پس، جامعه‌ای سالم است که از خانواده‌هایی سالم برخوردار باشد. خانواده، کانون اصلی حفظ سنت‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است. انسان در خانواده، فرایند جامعه‌پذیری را می‌آموزد.^۱ تعاریف فوق، نشان‌دهنده اهمیت این بنیان کوچک اجتماعی و بیانگر تأثیر آن در تمامی شئون زندگی افراد، به‌ویژه فرزندان است. امروزه، با گسترش روزافزون شبکه‌های اطلاع‌رسانی، جهان وارد عصر تازه‌ای به نام «جامعه اطلاعاتی» شده است که شاخصه مهم آن، دسترسی آسان به اطلاعات و اهمیت یافتن زیاد اطلاعات در زندگی روزمره مردم است؛

* کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، پژوهشگر سبک زندگی.

۱. باقر ساروخانی، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، ص ۶۰.

به‌گونه‌ای که موجب تغییراتی در ساختارهای جامعه، به‌خصوص خانواده شده است و همه جنبه‌های زندگی را تحت تأثیر قرار داده است.^۱

یکی از ابزارهای قدرتمند رسانه‌ای، ماهواره است. کشورهای قدرتمند، به‌ویژه آمریکا از این ابزار جهت تسریع در روند جهانی‌سازی و ایجاد نظم به‌اصطلاح نوین جهانی و در واقع آمریکایی‌سازی جهان استفاده کرده‌اند. برنامه‌ریزان شبکه‌های ماهواره با شناخت از تأثیرات فراوان رسانه‌های دیداری و شنیداری، در جهت از بین بردن فرهنگ‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای جوامع دیگر گام برمی‌دارند و درصدد تسلط فرهنگ آمریکایی که برگرفته از تفکر اومانیستی است، بر دیگر فرهنگ‌ها هستند. تحولات شبکه‌های ماهواره‌ای و ارسال و پخش آنها به اقصی نقاط جهان، تمهیدات لازم را برای راه‌اندازی آسان شبکه‌هایی با موضوعات مختلف و متنوع و به زبان‌های متفاوت پدید آورده است؛ چنان‌که طی دهه گذشته، شاهد رشد شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان با موضوعات متنوع و مختلفی هستیم که موجبات نگرانی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران این عرصه را در داخل کشور ایران، فراهم نموده است.^۲

بر اساس آخرین آمار وبگاه‌های مربوط به صنعت ماهواره، امروز حدود ۳۷۰ ماهواره در جهان فعالیت می‌کنند که این تعداد ماهواره، امواج حدود ۱۲۰۰۰ شبکه تلویزیونی را پشتیبانی می‌کنند. از بین این ۳۷۰ ماهواره، امواج حدود ۳۰ تا ۳۵ ماهواره آسمان کشورمان را پوشش می‌دهد. این تعداد ماهواره، حدود

۱. مجتبی فتحعلی‌زاده، «بررسی پیامدهای گسترش شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان بر هویت

فرهنگی خانواده»، فصلنامه علمی - تخصصی عملیات روانی، ش ۳۵، ص ۸.

۲. امید شکرانه، «آسیب‌شناسی ماهواره و تأثیر آن بر رفتار و سبک زندگی اسلامی خانواده»،

فصلنامه علمی - تخصصی پویا در علوم انسانی، ش ۳، ص ۵۴.

۳۰۰۰ شبکه آسمان ایران را تحت پوشش قرار داده است. این پوشش ماهواره‌ای، در حالی است که تعداد شبکه‌های فارسی‌زبان ماهواره‌ای نیز با سرعت زیادی در حال رشد است؛ برای مثال، نخستین شبکه فارسی‌زبان در سال ۱۳۷۵ تأسیس شد؛ در حالی که هم‌اکنون این تعداد به حدود ۴۵ شبکه رسیده است؛ یعنی به طور میانگین، هر سال سه شبکه به شبکه‌های فارسی‌زبان اضافه می‌شود.^۱

با توجه به تأثیرگذاری ماهواره در تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی، تحقیق حاضر پس از بررسی شیوه‌های تأثیرگذاری ماهواره، به پیامدهای برنامه‌ها و تبلیغات ماهواره بر زنان و خانواده می‌پردازد.

شیوه‌های تأثیر شبکه‌های ماهواره‌ای در تغییر هویت خانواده

برخی از شیوه‌های تأثیرگذاری شبکه‌های ماهواره‌ای عبارت‌اند از:

۱. هم‌ذات‌پنداری

یکی از اصول مهم در ساخت سریال‌ها، این است که بیننده با شخصیت‌های موردعلاقه‌اش، همانندسازی یا هم‌ذات‌پنداری کند. همانندسازی، یعنی تمایل به افزایش دادن احساس ارزشمند بودن از طریق متصل کردن خود به یک شخص، گروه و یا سازمانی که مهم محسوب می‌شوند. منظور از همانندسازی در فیلم و سریال، پذیرش و درونی‌سازی رفتار و اعمال شخصیت‌ها و سپس، رفتار کردن همانند آن شخصیت‌ها در دنیای واقعی است. در این هم‌ذات‌پنداری، فرض بر این است که بیننده، موجودی است که صرفاً به رفتارهای هنرپیشه یا قهرمانان پاسخ‌های انفعالی می‌دهد.

۱. خبر آنلاین، کد خبر: ۲۳۲۳۱، ۶ دی ۱۳۹۳.

۲. الگوگیری

بر طبق روش الگوگیری، وقتی ما رفتار یا عملی را در رسانه‌ها مشاهده می‌کنیم، با توجه به پیامدهایش همان رفتار یا حتی رفتاری شدیدتر را در همان زمینه انجام می‌دهیم. برای این کار، شرایط و لوازمی باید فراهم شود؛ یعنی الگوگیری طی مراحل انجام می‌گیرد. ابتدا باید به رفتار کسی که می‌خواهیم از او الگو بگیریم، توجه کنیم و در مرحله دوم، باید آن رفتار را در ذهن رمزگذاری و در حافظه ذخیره نماییم و سپس، در مراحل بعد انجام بدهیم.^۱

پیامدها

شبکه‌های ماهواره‌ای که طیف وسیعی از برنامه‌ها را برای مخاطبان خود پخش می‌کنند، اهداف خاصی را دنبال می‌نمایند. با توجه به تهاجم فرهنگی که در خصوص کشور ما وجود دارد، پخش برنامه‌ها و سریال‌های ماهواره‌ای، به‌ویژه شبکه‌های فارسی‌زبان، به دنبال تغییر در هنجارها و ارزش‌های پذیرفته‌شده در جامعه ما هستند که در ذیل به مهم‌ترین آنها اشاره می‌کنیم.

۱. هویت‌پذیری

هویت‌بخشی به افراد اجتماع، یکی از کارکردهای اصلی رسانه، به‌خصوص تلویزیون است. تلویزیون که فراگیرترین رسانه در عصر حاضر است، می‌تواند نقش مهمی را در هویت‌بخشی و همچنین هویت‌زدایی ایفا کند. بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که یکی از آسیب‌های ماهواره، به‌عنوان یک رسانه مدرن، هویت‌شکنی است. رسانه‌ها، عامل ترویج ارزش‌های و ایده‌های نو و فاصله گرفتن از ارزش‌های سنتی در جامعه هستند. شبکه‌های ماهواره‌ای، یکی

۱. حسین امان‌لو، بشقاب‌های سمی، ص ۱۶۲.

از ابزارهای قدرتمند در زمینه انتقال ارزش‌های اجتماعی هستند؛ اما با توجه به اینکه ارزش‌ها و هنجارهایی که از طریق این شبکه‌ها ترویج می‌شوند، در جامعه غربی و بر اساس اصول و ارزش‌های فرهنگ غربی است، موجب تضاد فرهنگی و ارزشی در جامعه ما، خاصه در زنان ایرانی شده است و به تدریج باعث می‌شود که افراد هویت فرهنگی خود را از دست داده و به ارزش‌ها و هنجارهای ایرانی - اسلامی واگرا شوند. این حالت، موجب می‌شود تا مردم ارزش‌های فرهنگ غرب را بپذیرا شوند و تضاد فرهنگی دوگانه‌ای در جامعه پدید آید و افراد دچار بحران فرهنگی شوند.^۱

۲. الگودهی به خانواده‌ها

با توجه به تأثیرات فراوان تلویزیون بر مردم، شبکه‌های ماهواره‌ای قادرند با تغییر دادن احساس انسان نسبت به واقعیت، بر افکار و روان مخاطبان خود تأثیر گذارند و نوع دیدگاه و سلیقه‌ها و حتی توقعات مردم را نیز متحول سازند. شبکه‌های ماهواره‌ای، با برنامه‌ریزی هدف‌دار سعی می‌کنند با تأثیرگذاری بر افکار خانواده‌ها و برهم‌زدن آرامش خانواده‌ها، بسترهای ذهنی و فرهنگی تأمین منافع خود را فراهم نمایند.

زنان و دختران جوان با دیدن فیلم‌ها و سریال‌هایی که از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان پخش می‌شوند، به واسطه حس هم‌ذات‌پنداری، به تقلید از نوع پوشش و آرایش هنرپیشگان این سریال‌ها پرداخته، در هرچه شبیه‌تر کردن خود با آنها بکوشند. شبکه‌های ماهواره‌ای، از طریق معرفی الگوهای ذهنی و عملی رفتار، شخصیت‌ها و سمبل‌هایی از برنامه‌های خویش را معرفی می‌نمایند و

۱. امید بهرامیان، «رابطه استفاده از شبکه‌های ماهواره‌های فارسی‌زبان و پابندی به هویت فرهنگی در زنان شهر تهران»، مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، ش ۱، ص ۱۹۵.

سعی در درونی کردن این الگوها در بینندگان خود دارند؛ الگوهایی که با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه ما مطابقتی ندارند. بیشتر سریال‌ها و فیلم‌های پخش شده از شبکه‌های فارسی‌زبان، همانند فارسی‌وان، حاوی روابط نامتعارف و خارج از چارچوب خانواده است که بیننده به طور ناخودآگاه بعد از مدتی، وادار به همسان‌سازی زندگی واقعی خویش با شخصیت‌های برگرفته از فیلم‌ها می‌شود؛ مسائلی همچون: خیانت به همسر، افزایش سن ازدواج، بی‌تفاوتی به حریم خانواده و بی‌بندوباری فکری و فرهنگی در جامعه، نتایج بارزی از الگوپذیری از الگوهای غلط برنامه‌های ماهواره‌ای است.^۱

با توجه به اینکه نخستین پایه‌های تربیتی يك جامعه در خانواده شکل می‌گیرد، وقتی نخستین نهاد تربیتی جامعه دچار تحول شد، تبعات منفی بسیاری را با خود به همراه خواهد داشت. به همین جهت، در روایات به این امر توجه ویژه‌ای شده است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام فرموده:

«أَوْحَى اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَى نَبِيِّ مِنْ أَنْبِيَائِهِ قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ لَا تَلْبَسُوا لِبَاسَ أَعْدَائِي وَلَا تَطْعَمُوا طَعَامَ أَعْدَائِي وَلَا تَسْلُكُوا مَسَالِكَ أَعْدَائِي فَتَكُونُوا أَعْدَائِي كَمَا هُمْ أَعْدَائِي؛^۲ خداوند بزرگ به پیامبری از پیامبرانش وحی نمود که به مؤمنان بگو: لباس دشمنان مرا ننوشید، غذای آنان را نخورید و از راه آنان نروید (آنان را الگوی خود قرار ندهید) که در این صورت، از دشمنان من محسوب می‌شوید؛ همان‌طور که آنان دشمنان من هستند.»

۳. جابه‌جایی ارزش‌ها

شبکه‌های ماهواره‌ای، با ترویج ارزش‌های نادرست و نابهنجاری‌ها به جای

۱. معصومه محمدی سیف، «شبکه‌های ماهواره‌ای و تغییر در کارکردهای خانواده»، فصلنامه رسانه و خانواده، ش ۷، ص ۷۹.

۲. شیخ صدوق، علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۴۸.

هنجارهای صحیح در جامعه، در صدد هستند تا هویت جدیدی را در مخاطبان خود نهادینه سازند تا از این طریق، ارزش‌های غلط و فاسد را جایگزین ارزش‌های اخلاقی کنند؛ چون زبان تصویر، قادر است به راحتی ارزش‌ها و هنجارهایی را در جامعه تضعیف یا تقویت نماید. تلویزیون می‌تواند بر قوانین حاکم در روابط بین انسان‌ها تأثیر گذاشته، آنها را تغییر دهد؛ بلکه می‌تواند نگرش انسان را به خود، دیگران و جهان تغییر دهد. با توجه به تأثیرات تلویزیون، شبکه‌های ماهواره‌ای از این ظرفیت جهت تغییر در ارزش‌ها و باورهای جامعه استفاده می‌نمایند و سعی در سمت‌وسو دادن مخاطبان خویش به ارزش‌ها و هنجارهای مورد نظرشان دارند. شبکه‌های ماهواره‌ای با ترویج فرهنگ برهنگی، مصرف‌گرایی، تجمل‌پرستی، ترویج روابط غیراخلاقی و امور دنیوی، می‌کوشند تا خانواده‌ها را از هویت ایرانی و اسلامی دور نمایند. در چنین فضایی، افراد متأثر از شبکه‌های ماهواره‌ای، به نمایاندن جذابیت‌های جنسی خود در جامعه می‌پردازند و افراد برای عقب‌نماندن از ارزش‌های القاشده توسط شبکه‌های ماهواره‌ای، به سوی برهنگی و سبک آرایش و پوشش لباس‌های خاص رفته، این رفتارها را در خود درونی می‌کنند و خویشان را در معرض نمایش قرار می‌دهند. زمانی که ارزش‌های متفاوتی مغایر با ارزش‌های دینی و اسلامی در جامعه رواج پیدا کند، رفتارهای نابهنجارانه از سوی مخاطبان پدیدار می‌شود و هنگامی که ارزش‌های حقیقی در خانواده تضعیف شود، پیوندهای عاطفی در میان اعضای خانواده نیز تضعیف می‌گردد.^۱

۴. ترویج خیانت

بسیاری از فیلم‌های پخش شده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، مرتبط با

۱. معصومه محمدی سیف، «شبکه‌های ماهواره‌ای و تغییر در کارکردهای خانواده»، فصلنامه

مسائل خانواده است که در بلندمدت تأثیر بسیاری در نگرش مخاطبان عادی خود به مباحث اجتماعی خواهد داشت. یکی از انحرافات که امکان دارد در روابط زناشویی به وجود آید، رابطه جنسی خارج از چارچوب خانواده (خیانت زناشویی) است. با تحلیل فیلم‌های پخش شده در این شبکه‌ها درمی‌یابیم که گفتمان غالب در برنامه‌های این شبکه‌ها، خیانت است؛ چراکه در بیشتر فیلم‌های این شبکه‌ها، مثلث روابط دو مرد و یک زن یا دو زن و یک مرد دیده می‌شود.^۱

شبکه‌های ماهواره‌ای با ترویج و عادی‌سازی بی‌بندوباری، عفاف‌زدایی و از میان بردن نگاه عقیفانه مرد و زن در خانواده، میان زن و شوهر اختلاف ایجاد کرده و پایبندی و وفاداری آنان را به تعهدات زناشویی سست کرده، بر روابط خانوادگی و ساختار خانواده تأثیر مخرب می‌گذارد و اسباب فروپاشی آن را فراهم می‌سازد؛ درحالی‌که در آموزه‌های اسلامی، وفاداری، تعهد، گذشت و عشق، پایه‌های اصلی استحکام خانواده را شکل می‌دهند؛ چنان‌که قرآن کریم زن و مرد را به مثابه لباس و محافظ یکدیگر معرفی کرده است و می‌فرماید: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ»^۲ آنها لباس شما هستند و شما لباس آنها هستید (هر دو زینت هم و سبب حفظ یکدیگرند).»

از طرفی، توصیه اسلام به خانواده‌ها این است که تقوای الهی را در همه زمینه‌ها حفظ نمایند. خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»^۳ ای کسانی که ایمان آورده‌اید!

۱. عبدالله بیچرانلویی، «کارکردهای شبکه‌های تلویزیونی در جنگ نرم»، رسانه، ش ۲، ص ۱۱۴.

۲. سوره بقره، آیه ۱۸۷.

۳. سوره تحریم، آیه ۶۰.

خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگاهدارید. بر آن آتش، فرشتگانی گمارده شده‌اند که خشن و سخت‌گیرند و هرگز مخالفت فرمان الهی نمی‌کنند و دقیقاً دستورات او را اجرا می‌نمایند.»

برای آگاهی از مضرات و خطرات ماهواره و پی بردن به این حقیقت تلخ که برنامه‌های شبکه‌های ماهواره‌ای کانون خانواده را متلاشی می‌کند، به واقعه ذیل توجه کنید.

شخصی با مراجعه به دفتر روزنامه کیهان در شهرستان ایگودرز چنین نقل می‌کند:

«نزدیک به ۱۰ سال قبل ازدواج کردم و حاصل این ازدواج، دو فرزند است. سال گذشته تصمیم گرفتم که یک دستگاه ماهواره خریداری کنم؛ اما همسرم با این تصمیم به شدت مخالفت کرد تا اینکه بالأخره در پی اصرارهای مکرر و بدون توجه به نظری، اقدام به نصب ماهواره نمودم. پس از مدتی و با تماشای برنامه شبکه‌های مختلف، از کرده خود پشیمان شدم؛ اما چون این اقدام با اصرار خودم عملی شده بود، به روی خودم نیاوردم؛ تا اینکه پس از گذشت چندین ماه، متوجه شدم رفتارهای همسرم تغییر کرده و کمتر به انجام فرایض دینی اهمیت می‌دهد؛ به طوری که سریال‌های شبکه فارسی‌وان در رأس همه امور زندگی ما قرار گرفته بود.»

این فرد در ادامه افزود: «مزاحمت‌های تلفنی، ردوبدل پیام و بی‌توجهی همسرم به من و بچه‌ها و... باعث شد که پس از مدتی متوجه شوم همسرم با تقلید از سریال‌های شبکه فارسی‌وان با جوانی دوست شده است. در پی این رسوایی، دادخواست طلاق داده‌ام و همسرم نیز بی‌تفاوت نسبت به این موضوع، من و

بچه‌ها را رها کرده و به منزل پدرش در تهران رفته است.»^۱

۵. کاهش رضایت زناشویی

در سال‌های اخیر، شاهد افزایش روزافزون طلاق و به عبارتی نارضایتی زوجین و ازهم‌پاشیدن خانواده‌ها هستیم. یکی از عوامل مهم در این امر که بیش از ۵۰ درصد طلاق‌ها را شامل می‌شود، عدم رضایت از زندگی زناشویی است.^۲ رضایت زناشویی، حالتی است که طی آن، زن و شوهر از ازدواج با یکدیگر و باهم‌بودن احساس شادمانی و رضایت دارند.^۳

یکی از ابزارهای قدرتمند بر افکار و اندیشه زوجین، رسانه‌ها، از جمله شبکه‌های ماهواره‌ای هستند. یکی از دسترس‌ترین وسایل ارتباطی زنان جامعه ما، به خصوص زنان خانه‌دار، شبکه‌های ماهواره‌ای است. این شبکه‌ها، با پخش فیلم‌ها و سریال‌های مختلف و متنوع، درصدد هستند تا ارزش‌هایی متفاوت با فرهنگ ایرانی و اسلامی را ترویج کنند که حاصل آن، بروز کشمکش و نارضایتی در خانواده و روابط زوجین است که نتیجه‌اش عدم رضایت از زندگی زناشویی و در مواردی حتی طلاق می‌باشد.^۴

۶. تبلیغ مدهای ناهنجار

انسان‌ها با مرور زمان نیازمند تنوع و تحول در لباس و دیگر وسایل زندگی خود هستند؛ اما این تنوع‌طلبی، نباید به افراط‌گرایی در این زمینه منجر شود که خود،

۱. به نقل از: حسین امان‌لو، بشقاب‌های سمی، ص ۱۶۴ و ۱۶۵.

۲. داوود نعمتی انارکی و سمیرا خطیب‌زاده، «بررسی تأثیر سرمایه‌های شبکه‌های ماهواره‌ای بر میزان رضایت‌مندی زنان در روابط زناشویی»، فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره

۱۱، ص ۳۳.

۳. همان، ص ۴۰.

۴. همان، ص ۳۴.

یک آسیب اجتماعی است. امروزه، شاهد گرایش افراطی بخش قابل توجهی از جامعه، به خصوص زنان، به مقوله مد و مدگرایی هستیم. یکی از اهداف مهم دشمنان جوامع اسلامی، تغییر سبک زندگی و ایجاد دغدغه‌های واهی برای آنان است و برای رسیدن به این منظور، از برنامه‌های ماهواره‌ای، اینترنت و فضای مجازی استفاده می‌کنند.

شبکه‌های ماهواره‌ای، غالباً با سه شیوه جوانان و زنان را به سوی مدگرایی غربی سوق می‌دهند:

۱. شیوه اعتقادی: برای افرادی که نسبتاً مذهبی هستند. شبکه‌های ماهواره‌ای با ایجاد شبهه در اعتقادات اصیل اسلامی، سعی می‌کنند جوانان و زنان جوامع اسلامی را از هویت اصیل اسلامی خالی کنند و آنان را به سوی سطحی‌نگری در مبانی اعتقادی و دینی سوق دهند.

۲. شیوه فرهنگی و اخلاقی: برای کسانی که اعتقادات ضعیفی دارند. شبکه‌های ماهواره‌ای با ترویج بی‌بندوباری سعی در ترویج فردگرایی و منفعت‌گرایی شخصی دارند و تنها عامل انگیزه رفتار انسان‌ها را لذت‌پرستی و شهوت‌رانی می‌دانند.

۳. شیوه سیاسی: که شامل عموم مردم می‌شود. سلطه سیاسی بر کشورها، هدف نهایی شبکه‌های ماهواره‌ای است و راه نفوذ قدرتمند سلطه سیاسی، سلطه فرهنگی است. این شبکه‌ها، با ترویج شبهات درباره نظام اسلامی و ناکارآمد جلوه دادن آن، در ایجاد دل‌سردی میان افراد جامعه تلاش می‌کنند. در چنین زمانی، وقتی زن یا جوانی از مبانی محکم مربوط به دین اسلام و همچنین نظام حکومت اسلامی برخوردار نباشد، به مسائلی همچون حجاب حساسیت نشان نمی‌دهد و در برابر نظام اسلامی که محدودیت‌هایی را برای بی‌حجابی و

بی‌عفتی قائل است، دشمنی می‌ورزد.^۱

۷. ترویج مصرف‌گرایی

مصرف، از آغاز پیدایش انسان روی کره زمین در زندگی او وجود داشته است؛ اما شکل امروزی مصرف، با ویژگی‌های خاصش که عنوان مصرف‌گرایی مدرن به خود گرفته، با گذشته بسیار متفاوت است.^۲ یکی از ریشه‌های مصرف‌گرایی مدرن را می‌توان انقلاب مصرف‌کنندگان («۱۶۰۰م تا ۱۷۵۰م») در انگلستان دانست. با پیشرفت‌هایی که در زمینه صنعت و فناوری و ارتقای جایگاه تولید صنعتی و همچنین کالاهای لوکس پدید آمد، به تدریج مردم به سوی کالاهایی این چنین گرایش پیدا کردند و این امر، به رشد مصرف و ایجاد مفهوم مصرف بیش از نیاز اصلی منجر شد.

با ترویج مصرف‌گرایی طی سال‌های گذشته، به خصوص در برهه‌ای که به سوی رونق اقتصادی گام برداشتیم، کشور ما به تدریج به سوی مصرف بیش از نیاز پیش رفت. برای تغییر در شیوه مصرف، رسانه‌ها، خاصه شبکه‌های ماهواره‌ای، با پخش تبلیغات و فیلم‌های خود، مردم را به طرف مصرف‌گرایی و کالاهای لوکس سوق می‌دهند.

در کشور ما دو جریان برای ترویج مصرف‌گرایی شکل گرفت: یکی در داخل به بهانه رونق اقتصادی، و جریان دیگر که از طریق رسانه‌های کشورهای غربی برای ایجاد عدم رضایت در مردم ایجاد شد. این دو جریان، به تغییر در شیوه مصرف و زندگی مردم ایران در طول سه دهه بعد از انقلاب اسلامی ایران شد. شتاب در مصرف‌گرایی که هر روز بخشی از جامعه ما را در برمی‌گیرد، تهدیدی

۱. مریم طباطبایی ندوشن، ره‌توشه راهیان نور؛ خواهران - سال ۱۳۹۵، ص ۱۰۷.

۲. عبدالرضا آتشین صدف، «ترویج مصرف‌گرایی» فصلنامه فرهنگی - اجتماعی طعم زندگی، ش ۵، ص ۵۶.

جدّی برای اقتصاد و از همه مهم‌تر فرهنگ جامعه ماست. با توجه به آنچه بیان شد، از عوامل مهم و زمینه‌ساز برای غارت منابع کشورهای کمتر توسعه‌یافته توسط قدرت‌های بزرگ اقتصادی، به‌خصوص آمریکا، ترویج نیازهای کاذب در بازار و ترویج مصرف‌گرایی است؛ تا از این طریق، قدرت نفوذ خود را در این کشورها افزایش دهند و در قالب استعمار نوین، کشورها را وابسته و در واقع، برده خود سازند.^۱

۱. «مصرف‌گرایی»، ماهنامه موعود، ش ۱۷۰، به نقل از: <http://mouood.org/mahdaviat/item>

اعتیاد زنان؛ زمینه‌ها و پیامدها

محمد مرادی حسین‌آباد*

اشاره

بسیاری از افراد جامعه، «اعتیاد»^۱ را پدیده‌ای مردانه قلمداد می‌کنند؛ اما امروزه با پدیده‌ای با نام «زنانه‌شدن اعتیاد» روبه‌رو هستیم. آثار تخریبی روحی، روانی و جسمی ناشی از گرفتاری زنان و دختران در دام بلای خانمان‌برانداز اعتیاد، شکوه و شکوفایی رسالت مادری، همسری و سازندگی فرد و جامعه را از آنها باز می‌ستاند و فرد و جامعه را دچار آسیب‌های متعدد می‌کند.^۲

چیستی اعتیاد

اعتیاد را به عادت کردن، خوگرفتن، خود را وقف عادت‌های نکوهیده نمودن معنا کرده‌اند؛ به عبارت دیگر، ابتلای اسارت‌آمیز به ماده‌ای مخدر که از نظر جسمی یا اجتماعی زیان‌آور شمرده شود، اعتیاد نام دارد.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و کارشناس ارشد حکمت هنر اسلامی.

۱. ملک محمودی، اعتیاد جوانان، ص ۱۳.

۲. برگرفته از: سهیلا ناصری پلنگرد و دیگران، «عوامل مؤثر بر اعتیاد زنان»، فصلنامه زن و فرهنگ، تابستان ۱۳۹۲، دوره ۵، ش ۱۶، ص ۸۳ - ۹۴.

اهمیت بحث

آمار نگران‌کننده شیوع و رشد اعتیاد در بین نوجوانان و جوانان، به‌ویژه دختران و زنان، نشانگر این نکته است که پدیده اعتیاد طی دهه‌های اخیر به شکل انفجار آمیزی آشکار گردیده است. تعداد زنان معتاد طی دو دهه گذشته، تغییرات ناگهانی داشته است. امروزه میانگین معضل زنانه‌شدن اعتیاد، در حال افزایش است؛ به طوری که نسبت افراد معتاد ۱۵ تا ۲۵ سال، ۶ مرد به ۱ زن، ۲۵ تا ۴۰ سال، ۱۶ مرد به یک زن و ۴۰ سال به بالا، ۱۷ مرد به ۱ زن است.^۱

بر این اساس، اعتیاد و مواد مخدر، یکی از بحران‌های اصلی و از مهم‌ترین مسائل اجتماعی است. کاهش سن مصرف، تغییر الگوی مصرف از مواد مخدر سنتی به صنعتی، تنوع انواع مخدر و روان‌گردان‌ها و نیز شیوع بی‌سابقه استعمال مواد در بین گروه‌ها و رده‌های سنی گوناگون، به‌ویژه دختران و زنان، این پدیده شوم را در صدر پنج آسیب اجتماعی کشور جای داده است. ۶۵ درصد طلاق‌ها، ۴۰ درصد سرقت‌ها، ۳۰ درصد کودک‌آزاری‌ها، ۲۳ درصد نزاع‌ها، ۲۰ درصد جرایم منکراتی و ۱۰ درصد جرایم عمدی در کشور، ناشی از سوءمصرف مواد مخدر و آسیب‌های آن است.^۲

در منابع دینی، آیه یا روایت صریحی درباره مواد مخدر و اعتیاد وجود ندارد؛ اما قرآن کریم اقدام به هر نوع رفتار خطرآفرینی را که منجر به هلاکت و آسیب انسان می‌شود، ممنوع کرده است: «وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»^۳ و خود را به مهلکه و خطر نیفکنید.» چنان‌که قتل نفس و ضرر رساندن به خویش را نیز نهی

۱. افکارنیور، شناسه خبر: ۵۷۹۶۲۲، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۲/۱.

۲. خبرگزاری ایسنا، شناسه خبر: ۹۶۰۴۰۶۰۲۳۸۷، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۱/۶.

۳. سوره بقره، آیه ۱۹۵.

کرده است: «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ؛^۱ خودکشی نکنید.» در این خصوص، رفتارهای اعتیادی را مشمول قانون حرمت رفتارهای اسراف‌گرانه نیز می‌توان لحاظ نمود: «إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ؛^۲ مبدّران و مسرفان، برادران شیطان‌هایند.» از امام هفتم علیه السلام نقل شده است: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يُحَرِّمِ الْخَمْرَ لِاسْمِهَا وَلَكِنْ حَرَّمَهَا لِعَاقِبَتِهَا فَمَا فَعَلَ فَعَلَ فَعَلِ الْخَمْرِ فَهُوَ خَمْرٌ؛^۳ خداوند خمر را به جهت اسمش حرام ننمود؛ بلکه آن را به دلیل آثار و مفاسدش ممنوع کرده است. پس، هر چیزی که آثار و پیامدهای خمر را داشته باشد، خمر [و حرام] است.»

الف. علل و زمینه‌ها

علل و زمینه‌های متعدد و درهم‌تنیده‌ای در تعامل با یکدیگر به ایجاد رفتارهای کج‌روانه، به‌ویژه اعتیاد منجر می‌شوند. برخی از آنها ناظر به فرد و ویژگی‌های شخصیتی وی، و پاره‌ای به خانواده، و شماری از آنها به عوامل محیطی و اجتماعی مربوط هستند. آشنایی با عوامل زمینه‌ساز اعتیاد، از دو جهت ضرورت دارد: ۱. شناسایی افراد در معرض خطر اعتیاد و اقدام‌های پیشگیرانه لازم برای آنان؛ ۲. انتخاب نوع درمان و اقدام‌های خدماتی، حمایتی و مشاوره‌ای لازم برای معتادان.

در ذیل، به بیان برخی علل و زمینه‌های اعتیاد می‌پردازیم.

۱. خلأ معنوی

یافتن معنا برای زندگی و توجه به غایت حیات، از نیازهای اساسی انسان است. تحولات اجتماعی و فرهنگی جامعه انسانی و نیز رویارویی افراد، به‌ویژه زنان و

۱. سوره نساء، آیه ۲۹.

۲. سوره اسراء، آیه ۲۷.

۳. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۱۲.

دختران با سبک‌های متنوع زندگی، آنان را دچار حیرت روزافزونی کرده است. انسانی که از دغدغه معنویت تهی شود، به‌خلاف و پوچی می‌رسد و نیازهای معنوی خود را ارضانگشته‌رها می‌کند و طبعاً در باورمندی به قواعد و ارزش‌های دینی و الهی، دچار ضعف و نارسایی می‌شود.

چنین افرادی، دچار لذت‌محوری و کام‌جویی‌های افراطی، شکنندگی و بی‌تابی در مواجهه با فراز و فرودهای زندگی، روزمرگی و بی‌برنامگی، نداشتن اعتمادبه‌نفس و نیز گریز از پذیرش مسئولیت می‌شوند. تمام موارد ذکرشده، زمینه‌ساز جدی‌گرایش به انواع اعتیاد است.

۲. نفوذ سبک زندگی غربی

نفوذ سبک زندگی غربی و دگرگونی جهان‌بینی توحیدی افراد به جهان‌بینی و ارزش‌های غیرتوحیدی و مادی‌گرایانه، منجر به تغییر شکل اجتناب‌ناپذیر طرز فکر و نگرش به زندگی شده است.^۲ حاکم‌بودن ایدئولوژی دنیاپرستی و اصالت لذت‌بری از دنیای مادی، آن‌هم به دور از اخلاق‌مداری و ارزش‌های الهی و انسانی، می‌تواند زمینه را برای گرایش دختران و زنان، به‌خصوص خانواده‌هایی که از رفاه نسبی برخوردارند، به اعتیاد فراهم نماید.

تغییر الگوهای حاکم بر سبک زندگی تحت تأثیر شبکه‌های ماهواره‌ای و برخی از دوستان، باعث شده تا برخی از زنان و دختران برای فخرفروشی و بزرگ‌نمایی و به‌دست‌آوردن موقعیت و جایگاه اجتماعی، دست به رفتارهای پُرخطری مانند: مصرف سیگار، قلیان، مصرف مواد مخدر صنعتی و داروهای روان‌گردان بزنند.

۱. محمدرضا سرگلزایی، اعتیاد؛ از سبب‌شناسی تا درمان، ص ۳۴.

۲. یوی و واسیلیویچ تاتورا، اعتیاد به مواد مخدر؛ ظرافت‌ها، ترفندها و اسرار، ترجمه الهام سادات کمیزی، ص ۲۴.

۳. کنجکاو‌ی و هیجان‌خواهی

دوره نوجوانی، دورانی است پُر آشوب و دشوار، و از بحرانی‌ترین مراحل زندگی که با دگرگونی‌های شدیدی در شخصیت و رفتار دختر همراه است. در این میان، کنجکاو‌ی و جست‌وجو برای داشتن هیجان‌ها و تجربه‌های متنوع و نو، از جمله عوامل مؤثر در گرایش به رفتار پُرخطر، به‌خصوص اعتیاد و سوءمصرف موادّ مخدر در دختران و زنان است. تمایل به «کنجکاو‌ی» درباره ماده‌ای خاص، یا به طور کلی، تأثیر موادّ مخدر و تجربه حالات و اتفاقات پس از مصرف، بر اولین اقدام برخی از دختران جوان و نوجوان به نخستین مصرف تأثیرگذار است.

۴. نابسامانی و گسست خانواده

جامعه، بدون بهره‌مندی از خانواده سالم، نشاط، سرزندگی، بالندگی و رشد را تجربه نمی‌کند. تقویت و بسامانی خانواده، تأثیر مستقیمی بر نهادینه‌سازی و شیوع نیکی‌ها و هنجارهای دینی و اجتماعی دارد؛ چنان‌که تضعیف و نابسامانی این نهاد، نقش بسزایی در ایجاد و گسترش بزهکاری‌ها و انحرافات اجتماعی، به‌ویژه «اعتیاد» دارد.

چالش‌های عاطفی، اختلافات خانوادگی، طلاق، زندگی نوجوانان با نامادری یا ناپدیری، از بین رفتن احترام و ارزش‌های خانوادگی، ملامت‌ها و سرزنش‌های زیاد و مداوم، منحرف‌بودن پدر و مادر از اصول اخلاقی، اعتیادِ یکی از اعضای خانواده، بی‌سوادی و نادانی والدین، فقدان احساس مسئولیت پدر و مادر، تربیت غلط کودک و کمبود محبت در دوران کودکی، همگی از عواملی هستند که انگیزه کشش به سوی اعتیاد به الکل، موادّ مخدر و استفاده افراطی و اعتیادی از اینترنت را در بین دختران افزایش می‌دهد.

بررسی‌های به‌عمل‌آمده از ۱۵۰ کودک دارای اعتیاد، مشخص می‌کند که ۷۵ درصد آنان پدر و مادر معتاد دارند. ۱ اساساً فرزندان خانواده‌ای که یکی از والدین، یا هر دوی آنها و یا یکی از بستگان نزدیکشان معتاد هستند، بیشتر از دیگران در معرض ابتلا به اعتیاد قرار دارند. نکته حایز اهمیت اینکه اعتیاد والدین، از یک سو کنترل و تسلط والدین را بر فرزندان کاهش می‌دهد و از سوی دیگر، سبب انتقال این عادت به فرزندان می‌شود.^۲

۵. سخت‌گیری‌های والدین

بررسی‌ها نشان می‌دهد که یکی از عوامل تأثیرگذار بر گرایش دختران به مصرف مواد مخدر، سخت‌گیری‌های بی‌مورد والدین درباره دختران و رفتار آنان است. شیوه تربیتی والدین، آثار گوناگونی در شکل‌گیری شخصیت و رشد و تربیت اجتماعی، عاطفی، هیجانی، عقلانی و دینی فرزندان دارد.^۳ پدران و مادران سخت‌گیر، با جعل قوانین خشک، اعمال خشونت و تنبیه، بی‌توجهی به خواسته‌ها و نظریات فرزند و نیز ابراز سطح پایینی از محبت به کودکان، آنان را برای ستیز با هنجارهای دینی و اجتماعی مستعد می‌کنند.^۴

۶. شکست عاطفی

شکست عاطفی و برهم خوردن رابطه عاشقانه، از جمله عواملی است که فرد را دچار احساس غم و ناامیدی شدید، افسردگی، ترس و سردرگمی می‌کند و

۱. وبگاه روزنامه آرمان امروز، شناسه خبر: ۳۲۶۸۱، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۹/۱۰.

۲. وبگاه اداره کل زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی استان تهران، مصطفی غیاثوند، «از اعتیاد بیشتر بدانیم»، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۱/۱۷.

۳. معاونت پژوهش گروه روان‌شناسی قم، تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن، ج ۱، ص ۷۹.

۴. برگرفته از: مریجی، بررسی عوامل مؤثر در کج‌روی و نقش خانواده در آن، ص ۲۰۹.

در نتیجه آن، فرد به مصرف مواد افیونی روی می‌آورد. برخی از آمارها نشان می‌دهد که علت اعتیاد ۲۰ درصد از معتادان ۱۸ تا ۳۵ سال، تجربه شکست عاطفی در زندگی زناشویی یا در روابط خارج از چارچوب خانواده است.^۱

۷. اعتیاد همسر

آزاردیدگی و آسیب‌های بدنی، فشارهای روانی و اجتماعی حاصل از اعتیاد همسر، فقر و فلاکت اقتصادی، نبود نظارت مطلوب پدر بر امر تربیت فرزندان، همه و همه زنان را در وضعیت نامطلوبی قرار می‌دهد. نارضایتی و ناخرسندی به وجود آمده، زن را به یافتن چاره‌ای برای گریز از وضعیت موجود می‌کشانند؛ یا اینکه برای از دست ندادن زندگی و نگه‌داشتن همسر، با وی همراهی نموده و در اندک زمانی در دام اعتیاد می‌افتد و یا اینکه برای خلاصی از اندوه و آثار و تبعات گوناگون اعتیاد شوهر و کسب آرامش و قرار روانی، به استعمال برخی از مواد مخدر همچون شیشه و هروئین روی می‌آورد.

آمارها گویای این موضوع است که ۷۰ درصد زنان معتاد، به واسطه اعتیاد همسرانشان یا یکی از افرادی که تکیه‌گاه عاطفی آنها بوده‌اند، معتاد شده‌اند.^۲

۸. اغواگری رسانه

رسانه با بهره‌مندی از تکنیک‌های سحرآمیز خود، نقش بسزایی در افزایش یا کاهش آسیب‌های اجتماعی دارد. امروزه، پدیده‌ای با نام توجه افراطی به بدن و اندام، به‌ویژه در بین زنان، شیوع پیدا کرده است؛ به‌گونه‌ای که ایجاد پاره‌ای تغییرات در بدن و رساندن اندام‌ها و وضع ظاهری بدن به حالت‌هایی مانند

۱. وبگاه خبری ۱۹ دی آنلاین، شناسه خبر: ۲۸۲۷، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۱/۱۳.

۲. وبگاه فرارو، شناسه خبر ۲۲۶۵۰۲، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۰/۲۰.

لاغری، برای برخی از زنان و دختران، به رؤیایی دست‌نیافتنی تبدیل شده است. لاغری سریع همراه با تناسب و ترکیب مطلوب اندام‌ها، آن هم بدون اعتیاد، یکی از توصیه‌های برخی از رسانه‌های جمعی درباره استفاده از شیشه است که متأسفانه، عده‌ای از بانوان جامعه را به کام خود کشانده است.

۹. اصرار دوستان و گروه همسال

فشار و اصرار دوستان و گروه همسال، یکی دیگر از اصلی‌ترین عواملی است که دختران و زنان جوان را به کام اعتیاد می‌کشاند.^۱ با اینکه تهوع و سرگیجه را پس از اولین مصرف تجربه می‌کنند، ولی حالت آزادانه و سرخوشی ناشی از استعمال مواد مخدر، نوجوانان را ترغیب می‌کند تا بارها این کار را با همسالان خود تکرار نمایند. چه‌بسا تجربه موادی همانند هروئین و حشیش که سرخوشی، احساس آرامش، میل شدید به خندیدن و رضایت‌مندی بیشتری در مصرف‌کننده ایجاد می‌کند، نوجوانان را زودتر گرفتار اعتیاد می‌نماید.^۲

۱۰. نگرش مثبت به مواد

در یک نگاه کلی، برخی از تصورات اشتباه و خرافی درباره اعتیاد، عبارت است از: کاهش دردها و بیماری‌ها، برطرف کردن ناتوانی جنسی، اعتیادآور نبودن مصرف تفننی و تفریحی، بی‌خطر بودن دوستی با افراد معتاد، درمان‌پذیر بودن اعتیاد، سودمندی مواد برای بیداری شب امتحان، انرژی‌زا بودن در فعالیت‌های ورزشی، درمان چاقی افراطی و لاغرکردن سریع بدن و رسیدن به ترکیب متناسب اندام.

به طور کلی، افرادی که در پی مصرف مواد هستند، به‌خصوص جوانان، با

۱. ر.ک: ملک محمودی، اعتیاد جوانان، ص ۲۳ - ۲۰.

۲. ر.ک: نیکول ماستراسی، مواد مخدر، مترجم حامد امیری.

مصرف داروها و مواد مخدر به دنبال کاهش تنش‌ها، تسکین درد و خستگی، فراموشی ناکامی‌ها، فرار از واقعیت‌ها، خوش‌گذرانی و کسب لذت می‌باشند.^۱

ب. پیامدها

واقعیت این است که در ارتباط با مواد مخدر، همه چیز متفاوت است. از یک سو، اعتیاد به مواد افیونی دگرگونی‌های تنی و روانی و نیز پیامدهای خانوادگی و اجتماعی متعددی در پی دارد و از سوی دیگر، اعتیاد در زنان و دختران، عوارض خطرناک‌تری نسبت به مردان ایجاد می‌کند.^۲ در ذیل، برخی از این پیامدها را برمی‌شماریم.

۱. افزایش جرم و جنایت

اعتیاد به ماده مخدر، رفتار اجتماعی است که تمام جامعه را دربرمی‌گیرد و با سلامت و امنیت اجتماعی و افزایش جرم و جنایت در ارتباط است. از آنجاکه اعتیاد، فرد معتاد را برده مواد می‌سازد، زنان و دختران معتاد، ناگزیر از زندگی مجرمانه هستند. فرد معتاد پس از مصرف مواد نیز بسته به زمینه‌های گوناگون شخصیتی، روانی و محیطی و همچنین آثار خاص ماده‌ای که مصرف کرده، در معرض ارتکاب گونه‌های متعدد دیگری از جرم و جنایت، نظیر: رفتارهای پُرخطر جنسی، سرقت، آدم‌ربایی، خودکشی، فروش مواد مخدر و حتی قتل قرار دارد.^۳

بر اساس آمار اعلام‌شده، ۴۰ درصد سرقت‌ها، ۳۰ درصد کودک‌آزاری‌ها، ۲۰

۱. حبیب‌الله احمدی، جامعه‌شناسی انحرافات، ص ۱۴۶.

۲. پروانه بیاتی، «بستر اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر اعتیاد به مواد روان‌گردان در میان زنان»، اعتیادپژوهی، تابستان ۱۳۸۹، ش ۱۴، ص ۷-۱۶.

۳. داوری، پیشگیری و کنترل اعتیاد با نگرش اسلامی، ص ۳۶.

درصد جرایم منکراتی و ۱۰ درصد جرایم عمدی در کشور، ناشی از مصرف مواد مخدر و آسیب‌های آن است.^۱

حکایت تلخ و تکان‌دهنده یک زندگی

«شوهرم معتاد بود. برای اینکه او را نگه دارم، با او مواد می‌کشیدم. تا اینکه به دلیل دزدی از کار اخراج شد. هر روز مصرفش بیشتر می‌شد. اوایل، مصرفم خیلی کم بود؛ ولی وقتی شوهرم خانه‌نشین شد، بیشتر مصرف کردم. حامله شده بودم. دردی که داشتم، باعث شد شیشه جواگو نباشد. به همین جهت، کنارش هر وئین و مورفین هم مصرف می‌کردم. بچه‌ام معتاد به دنیا آمد. شیرم را نمی‌خورد و دائم گریه می‌کرد. وقتی به او شربت تریاک می‌دادم، بهتر می‌شد. نه حوصله گریه‌هایش را داشتم، نه پول نگهداری‌اش را. یک شب شوهرم بچه یک‌ماهه‌ام را که حتی هنوز اسم برایش انتخاب نکرده بودیم، بُرد و ۷۰۰ هزار تومان فروخت.

وقتی مصرفمان بالا رفته بود، شوهرم خیلی حالش بد بود. یک بار بعد از اینکه با دوستانش داخل خانه ما مواد مصرف کرد، من را داخل اتاق بُرد و گفت: نه من، نه تو، هیچ‌کدام پول نداریم. تنها یک راه می‌ماند. من که شیشه مصرف کرده بودم و گیج بودم، منظورش را نمی‌فهمیدم. شوهرم رفت طولی نکشید که یکی از دوستانش آمد و در را قفل کرد. هرچه جیغ و داد و التماس کردم، تأثیر نداشت... باورم نمی‌شد شوهرم برای تأمین پول مواد، این کار را بکند!»^۲

۲. عوارض روانی و انگیزشی

زن یا دختری که اعتیاد دارد، آرام‌آرام به درخودماندگی (اوتیسم) مبتلا می‌شود و

۱. وبگاه خبرگزاری ایسنا، شناسه خبر: ۹۶۰۴۰۶۰۲۳۸۷، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۴/۶.

۲. وبگاه فرارو، شناسه خبر: ۲۲۶۵۰۲، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۱/۳۰.

در دنیای تجربه‌های شخصی خویش فرو می‌رود. ارتباطش را با واقعیت زندگی از دست می‌دهد و علاقه‌ای به رویارویی با واقعیت زندگی ندارد. اعتیاد، او را به برقراری ارتباط با دوستان، خویشان و حتی اعضای خانواده بی‌میل می‌کند. در ابراز احساسات به دیگران، دچار اختلال شده و رفتارهایش سطحی و چه‌بسا رنگ بی‌تفاوتی به خود می‌گیرد. احساس مسئولیت نکردن به: زندگی، امور پیرامونی و نیز وظایف فردی و اجتماعی، یکی دیگر از ویژگی‌های فرد معتاد شمرده می‌شود.^۱

۳. ابتلا به بیماری‌های جسمی

احتمال ابتلا به: انفارکتوس عضله قلب، سکته مغزی و سرطان لثه و مثانه و سرطان دهانه رحم، نارسایی تنفسی و آلودگی‌های ویروسی مانند ایدز و هپاتیت با مصرف سیگار و مواد مخدر در زنان افزایش می‌یابد. استعمال مواد مخدر، همچنین منجر به عوارض سوء در دوران حاملگی و یائسگی زود هنگام می‌شود و احتمال ناباروری و یا باروری دیر هنگام و سقط جنین را افزایش می‌دهد.^۲ به طور کلی، مواد مخدر در سطح سیستم‌های عصبی، فرایندهای بیوشیمیایی انجام می‌دهند و بدون تزریق و استعمال مرتب، بدن فرد معتاد فعالیت طبیعی خود را از دست می‌دهد.^۳

۱. ر.ک: یووی واسیلیویچ تاتورا، اعتیاد به مواد مخدر؛ ظرافت‌ها، ترفندها و اسرار، ترجمه الهام سادات کمیزی؛ جیمز.آ. سوارتز، مواد مخدر، زنان و عدالت، ترجمه حسن چوکامی و علی اصغر اسماعیل‌زاده.

۲. وبگاه تحلیلی - خبری زنان و خانواده (مهر خانه)، شناسه خبر: ۷۲۸۳، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۰/۶.

۳. یووی واسیلیویچ تاتورا، اعتیاد به مواد مخدر؛ ظرافت‌ها، ترفندها و اسرار، ترجمه الهام سادات کمیزی، ص ۷۷.

۴. تولد نوزاد معتاد

در حقیقت، تمام انواع مخدر باعث نارسایی جسمی و ذهنی جنین می‌شوند. برخی از آنها جان او را تهدید می‌نمایند و امکان سقط جنین و تولد کودکان ناقص را افزایش می‌دهند. اگر مادر به صورت مکرر ماده اعتیادآوری را مصرف کند، جنین نیز به آن معتاد می‌شود و پس از تولد، عوارض اعتیاد با وی همراه خواهد بود.^۱ آمار رسمی، از تولد روزانه ۴ کودک معتاد در تهران^۲ خبر می‌دهند. بدیهی است، به هر میزان که آمار زنان معتاد کارتن خواب بیشتر شود، به همان نسبت احتمال تولد غم‌انگیز نوزادان معتاد هم افزایش می‌یابد.^۳

۵. ازهم‌پاشیدگی خانوادگی

با بروز پدیده اعتیاد در زندگی یک زن و دغدغه‌مندی وی به چگونگی تأمین و مصرف مواد و نیز آغاز و پایان خماری و نشئگی، به‌گونه‌ای بسیار جنبه‌های فردی و جمعی خانواده تحت تأثیر قرار می‌گیرد و عشق مادرانه و طراوت همسرانه، از بین می‌رود. کمترین پیامدی که برای اعتیاد زنان می‌توان برشمرد، ازهم‌پاشیدگی و گسست خانوادگی است. طلاق عاطفی، سردمزاجی، روابط فرا زناشویی و جدایی همیشگی، از پیامدهای شوم اعتیاد شمرده می‌شوند. از سوی دیگر، بی‌حوصلگی در تعامل با فرزندان، مواجهه نامطلوب با کودک خود و مهم‌تر از همه، نبود نظارت صحیح در امر تربیت، فرزندان را نیز برای ورود به آسیب‌های پُرخطر آماده می‌کند.^۴

۱. کاترین اچ. هولن، دانشنامه اعتیاد، ترجمه اکبر رضازاده، ص ۱۰۱ و ۱۱۰.
۲. وبگاه خبری - تحلیلی سبک زندگی پویا، «تولد روزانه چهار کودک معتاد در تهران»، شناسه خبر: ۳۲۵۳، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۱۱/۱۰.
۳. وبگاه باشگاه خبرنگاران جوان، شناسه خبر: ۵۶۶۷۳۲۳، دیده‌شده در: ۱۳۹۶/۷/۲۵.
۴. ر.ک: دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر، «نقش اعتیاد در فروپاشی خانواده»، مجله پیوند، تیر ۱۳۷۶، ش ۲۱۳، ص ۱۰۴ - ۱۰۷.

تربیت جنسی کودکان

سیدعلی آقایی*

اشاره

تربیت و عوامل مؤثر بر آن، از جمله مسائل مهمی است که توجه اندیشمندان جهان، به خصوص صاحب نظران حوزه خانواده را از دیرباز به خود جلب کرده است. این مسئله، جنبه‌های گوناگون دینی، اجتماعی، اقتصادی و جنسی را دربردارد. در این بین، یکی از جنبه‌های خطیر تربیت، تربیت جنسی است که متأسفانه در جامعه ما مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته است. مسائل جنسی، همواره یکی از چالشی‌ترین مباحث در حوزه زن و خانواده بوده و انحراف و لغزش در آن، گاهی سرنوشت یک فرد یا جامعه را شدیداً در مخاطره قرار می‌دهد. آیین اسلام، به عنوان کامل‌ترین دین، به این موضوع توجه داشته است؛ هرچند در اسلام بیشتر نگاه‌ها معطوف به شرم و حیا و ارزشمندی اخلاقی این دو گزاره اخلاقی بوده است؛ چنان‌که از امام باقر علیه السلام نقل شده که فرمود:

«خدای متعال به هیچ چیز بهتر از عفت در شکم و شرمگاه، مورد عبادت قرار

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و کارشناس ارشد ادیان شرق.

نگرفته است.»^۱

اما این گونه سخنان، به معنای بی‌توجهی به اصلاح و هدایت رفتارهای جنسی نبوده است. به همین جهت، اسلام هیچ‌گاه به سرکوب‌گرایی انسانی، از جمله غریزه جنسی، نپرداخته است؛ بلکه تلاش کرده با نشان‌دادن راه صحیح و اصلاح و هدایت و تربیت جنسی، افراد را به سعادت رهنمون سازد. چه بسا کسانی باشند که از قوانین و اصول اسلام در تربیت جنسی اطلاعی نداشته و ناآگاهانه مرتکب اعمالی شوند که در اسلام نهی شده است. بنابراین، آموزش رفتار بهنجار جنسی، یکی از وظایف خطیر والدین، مسئولان و اندیشمندان در این حوزه است؛ تا از این مسیر، سلامت و سعادت فرد و جامعه را ضمانت کنند.

پیشرفت چشمگیر و روزافزون وسایل ارتباط جمعی، با تمام محاسنی که داشته، پیامدهای سوء و مخربی را بر رفتار انسان‌ها بر جای نهاده است. بروز رفتارهای نابهنجار در میان جوانان جامعه کنونی ما و فاصله‌گرفتن آنها از مبانی اعتقادی و باورهای دینی، از آثار پیشرفت فناوری است که عقب‌ماندگی فرهنگی یا تقلید از فرهنگ مهاجم غربی نیز بر شدت آن افزوده است.^۲

مطابق آیه ۱۶۲ سوره مبارکه انعام، «إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ؛ در حقیقت، نماز من و [سایر] عبادات من و زندگی و مرگ من، برای خدا، پروردگار جهانیان است»، همه ابعاد زندگی انسان باید طبق اصول و برنامه خداوند و پیامبر اسلام ﷺ باشد و تحت امر و دستور آنان هدایت شود. بُعد جنسی در زندگی مسلمان نیز از این قاعده مستثنا نیست. از این‌رو، بر تمام افراد جامعه اسلامی لازم است که تلاش خود را به این مهم معطوف دارند تا زمینه تربیت صحیح در این مسئله را برای آحاد جامعه، به‌ویژه کودکان، پدید

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۷۹.

۲. یوسف مدن، «تربیت جنسی در اسلام»، ش ۸، ص ۱۸۷.

آید.^۱

۱. آموزش و تربیت جنسی

آموزش و تربیت جنسی، از واژگانی است که دوره نوجوانی و پدیده فوران غریزه جنسی را در اذهان تداعی می‌کند؛ اما در واقع، تربیت جنسی، بسته به جنسیت و سن افراد، بسیار متفاوت خواهد بود. ارائه هر نوع آگاهی و دانش نظری و عملی به اشخاص مختلف و متناسب با جنسیت و سن آنان برای تأمین نیازهای جسمی، روانی و نیز اجتماعی آنها و همچنین، مرتفع کردن نیازهای جنسی ایشان و بقای نسل را اصطلاحاً «آموزش جنسی» می‌گویند.^۲ در کتب پزشکی، غالباً آموزش جنسی را همان تربیت جنسی تعریف کرده‌اند؛ ولی این مفهوم، وسیع‌تر از آموزش جنسی صرف است؛ چراکه در آن باید به خصوصیات رشد شخصیت در ابعاد دینی، اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی نیز توجه داشت.^۳ تربیت جنسی را باید در حقیقت، فرایندی عنوان کرد که طی آن، باورها، ارزش‌ها و نگرش‌هایی در کودک شکل می‌گیرد و ادامه زندگی، بر هویت، روابط بین فردی و عاطفی و حتی گرایش جنسی او تأثیرگذار خواهد بود.

۲. اهمیت تربیت جنسی

تربیت جنسی، به شدت دچار پیچیدگی است؛ اما از اهمیت فراوانی برخوردار است. پدر و مادر مسئولیت‌پذیر، هیچ‌گاه در برابر غریزه جنسی فرزندان خود،

۱. ر.ک: شیخ عبدالمعبود، «کاوشی در آموزش جنسی با نگرش اسلامی»، ش ۸، ص ۹۶.

۲. علی‌نقی فقیهی، تربیت جنسی، ص ۲۲.

۳. صادق شمشادی و احمد زنداویان، «ابعاد و مراحل تربیت جنسی دختران و زنان از نظر اسلام»، ش ۲۵، ص ۷۱؛ همچنین، ر.ک: شیخ عبدالمعبود، «کاوشی در آموزش جنسی با نگرش اسلامی»، ش ۸، ص ۹۳ - ۱۳۰.

بی‌برنامه و بی‌تفاوت نخواهند بود و این مرحله از تربیت را که از حساس‌ترین و درعین‌حال، سخت‌ترین مراحل تربیت است، وانمی‌نهند. چه‌بسا اندک غفلت و خطایی، اسباب انحراف فرزندان را فراهم نماید.^۱

در ارتباطات میان‌فردی در اجتماع بشری، آگاهی و اطلاع از مسائل جنسی می‌تواند به منطقی و مسئولانه‌شدن آن کمک شایانی کند. رشد شاخص سلامت و بهداشت جنسی در افراد، شاخص سلامت روان و فکر جامعه را بهبود خواهد بخشید. بر مبنای همین رابطه متقابل میان سلامت فرد و جامعه، می‌توان به آموزش و تربیت صحیح جنسی افراد جامعه پی‌برد. در واقع، برای رسیدن به بهداشت جنسی در بُعد جسم و روان، راهی به جز تربیت صحیح در این زمینه وجود ندارد. صاحب‌نظران بر این باورند که رفتارهای مربوط به غریزه جنسی کودکان، جز در حالت‌های استثنایی و نیز خارج از طبیعت انسانی، فعلیتی ندارند؛ اما با وجود این، آموزه‌های اسلامی پیش‌بینی‌های لازم برای پیشگیری و درمان رفتارهای غیرطبیعی، از همان آوان کودکی را در افراد داشته است که در حقیقت، برای تعدیل رفتارهای جنسی و اصلاح و هدایت این غریزه بوده و به هیچ‌وجه با جنبه‌های دیگر رشد در کودکان، ناسازگار نبوده و در عمل، به عنوان عاملی آسان‌کننده رشد هم تلقی می‌شود.^۲

در این میان، تربیت جنسی دختران در اهمیت بیشتری قرار دارد. نخست آنکه زنان به دلیل خصوصیت مادر بودن و نیز به جهت مدت زمانی که با فرزندان سپری می‌کنند، از نفوذ به‌مراتب بیشتری در تربیت فرزندان برخوردارند. از سوی دیگر، زنان به سبب موهبتی که خدا به ایشان عطا کرده، قدرت تنظیم رفتارهای

۱. ابراهیم امینی، آیین تربیت، ص ۳۷۷.

۲. یوسف مدن، «تربیت جنسی در اسلام»، ش ۸، ص ۱۸۵.

جنسی مردان را دارند. از جهتی دیگر، دختران زودتر از پسران سن بلوغ را تجربه می‌کنند و به دلیل لطافت در احساس، هرآن ممکن است به اشتباه و خطا بیفتند. دست‌آخر اینکه امروزه زن به عنوان یک کالای محرک جنسی مورد بهره‌برداری سوء قرار گرفته است. بنابراین، لازم است توجه خاصی به تربیت آنان، خاصه تربیت جنسی‌شان شود.^۱

اما آنچه مایه تأسف است، فرونهادن این مقوله بسیار مهم در تربیت فرزندان است که والدین و مریبان مسلمان، کمتر بدان توجه داشته‌اند؛ درحالی‌که اسلام عزیز، سامان‌یافتن رشد رفتار جنسی در کودک را، در گرو تربیت درست پیش-بینی کرده است. البته آنچه در این میان مهم می‌نماید، آگاهی از قواعد، قوانین و اصول رفتار صحیح جنسی از طرف والدین و مریبان است که خود، آن را به درستی مراعات کنند و راه و رسم صحیح را در این مسئله به فرزندان خویش بیاموزند.^۲

ذکر این نکته ضروری است که تربیت صحیح جنسی، در حقیقت، نوعی سرمایه‌گذاری تضمینی برای داشتن جامعه‌ای سالم در آینده‌ای نه‌چندان دور خواهد بود؛ جایی که کودکان امروز، جوان و بزرگسال آن خواهند بود و تربیت جنسی ایشان، ارتباط مستقیمی با رضایت‌مندی آنان از زندگی زناشویی خواهد داشت. اهمیت این سخن، زمانی نمایان‌تر می‌شود که به رشد آمار طلاق ناشی از نارضایتی جنسی در سال‌های اخیر مراجعه شود. بنابراین، رضامندی جنسی که افراد از لذت‌بخشی در مورد رفتارهای جنسی و زناشویی خود داشته‌اند هم

۱. صادق شمشادی و احمد زنداوانیان، «ابعاد و مراحل تربیت جنسی دختران و زنان از نظر اسلام»، ش ۲۵، ص ۶۷.

۲. یوسف مدن، «تربیت جنسی در اسلام»، ش ۸، ص ۱۹۶.

می‌تواند شاخص دیگری برای اهمیت و ضرورت این مسئله باشد. حال با توجه به اهمیت تربیت جنسی، لازم است که تمام افراد مرتبط با این بحث، آموزش و تربیت جنسی را به عنوان جزئی اساسی در برنامه‌های تربیتی قرار دهند. فرهنگ مغرب‌زمین، مدت‌هاست که به اهمیت آموزش در این مسئله پی برده است؛ اما آنچه امروز مورد آموزش قرار می‌گیرد، در برخی موارد چنان بی‌پرده و بی‌حجاب است که در واقع، باید آن را ترویج بی‌بندوباری نامید. محدوده این آموزش‌ها در برخی از کشورهای غربی، به کودکان زیر یازده سال هم رسیده است. نتیجه این آموزش‌ها در غرب، فرو ریختن دیوارهای حیا و شرم در میان دانش‌آموزان آنان است که با دیدن شیوه‌های عملی و ابزارهای جنسی، به پیشگیری از بیماری یا بارداری تشویق می‌شوند و به صورت عملی، رفتارهای جنسی را تجربه می‌کنند. در حقیقت، پیامی که کودکان و نوجوانان در این سیستم آموزشی دریافت می‌کنند، این است که برای انجام فعالیت جنسی، به سنّ مطلوب رسیده‌اند.^۱

اما در سوی مقابل، اسلام مبنای تربیت را در این حوزه بر پایه شرم و حیا قرار داده است. ارزش‌ها و باورهای اسلامی، باید از زیربنایی‌ترین واحد جامعه آغاز شود و چون خانواده، سنگ زیربنای جامعه است، وظیفه انتقال نسل به نسل این ارزش‌ها، بر دوش خانواده نهاده شده است.

۳. عوامل مؤثر در تربیت صحیح جنسی

در تربیت درست جنسی، عوامل مختلفی دخیل هستند تا سلامت جنسی در رفتار کودکان و نوجوانان پدید آید. پاره‌ای از این عوامل که در بهداشت جنسی

تأثیر بسزایی دارند، به شرح ذیل است:^۱

- آگاهی والدین و مریبان از تربیت صحیح جنسی از منظر اسلام، و در نتیجه، آموزش درست هنجارهای تربیتی در زمینه مسائل جنسی به کودکان و نوجوانان؛
- آموزش عملی به فرزندان با رفتارهای بهنجار و صحیح والدین برای مقابله با اسباب و زمینه‌های انحراف جنسی؛
- آموزش درست آداب حضور در محل‌های مختلف با در نظر گرفتن مسائل جنسی.

بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که اگر خانواده‌ها به مسائل مربوط به تربیت جنسی از دیدگاه اسلام آگاه باشند و به صورت عملی از آن بهره‌گیرند، نه تنها می‌توانند از بلوغ زودرس فرزندان‌شان جلوگیری کنند، بلکه می‌توانند در بهنجارسازی رفتارهای جنسی آنها در آینده نیز اثرگذار باشند.

۴. شیوه‌های تربیت جنسی

با رشد ابعاد وجودی انسان، شخصیت او هم در حال شکل‌گیری است. اگر این روند به صورت طبیعی و همراه با تربیت صحیح باشد، شخصیت هم در جهت کمال و تعالی قرار می‌گیرد؛ رشد و کمالی که از بدو تولد انسان شروع شده، با بلوغ او پیشرفت می‌یابد و در بزرگسالی، اوج می‌گیرد. حال، اگر انسان با شیوه‌ای درست تربیت جنسی شده باشد، نه تنها از سلامت روانی و جنسی برخوردار خواهد بود، بلکه از انحراف‌های جنسی و تبعات آن مصون خواهد ماند. ذکر این نکته ضروری است که مهم‌ترین مرحله در تربیت جنسی، مرحله قبل از ازدواج بوده و شاخص آن، «خویش‌داری» است. این ویژگی، شرط لازم

برای ازدواج است و ارضای مطلوب جنسی را برای فرد در پی خواهد داشت.^۱ یکی از مهم‌ترین شیوه‌ها در تربیت جنسی کودکان، روش مستقیم است. این شیوه در حقیقت، اشاره مستقیم به اموری دارد که به نقش جنسیتی افراد، تمایل‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای جنسی و وظایف جنسیتی آنها مربوط می‌شود؛ همچون: هویت‌پذیری جنسی، الگویابی جنسیتی، آشنایی با وظایف هر جنس، آمادگی برای انجام وظایف مادری و پدری، پرهیز از تحریکات جنسی و مسائلی از این دست. در فرآیند تربیت جنسی، رفتارها و مهارت‌های والدین در این زمینه، کیفیت ارتباط با فرزند، ارائه اطلاعات مناسب، بجا و به‌موقع، از اهمیت بسیاری برخوردار است. برخی از آنچه لازم است والدین برای تربیت جنسی کودک اجرا کنند، عبارت‌اند از:

۱.۴. نقش و هویت جنسی

ضروری است که والدین در خصوص هویت جنسی فرزندان خود حساس باشند و فرزندان خویش را به پذیرش ویژگی‌های متفاوت دختر و پسر از بُعد شناختی، عاطفی، اجتماعی و زیستی ملزم سازند. رفتار پدر و مادر باید حاکی از هیچ‌گونه تفاوت تبعیض‌آمیز جنسیتی میان فرزندان مذکر و مؤنث باشد تا فرزندان به‌راحتی و بدون آرزوی داشتن جنسیتی مخالف، به هویت جنسی خودشان دست یابند و در آینده، نقش پدر و مادری خویش را نیز به‌خوبی ایفا کنند. والدین در تعیین هویت جنسی فرزندان، به‌خصوص دختران، با ابرازهای احساسی و عاطفی، رفتارهای متناسب با ارزشمندی و عزت آنها را آشکار می‌سازند. البته نقش مادر در تربیت دختر بسیار مهم‌تر و جدی‌تر از پدر خواهد

۱. علی‌نقی فقیهی، تربیت جنسی، ص ۱۰۳.

بود؛ چنان‌که رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «أَمُرُوا النِّسَاءَ فِي بَنَاتِهِنَّ؛^۱ امور دختران را به مادران آنها واگذارید.»

فرزندان، الگوسازی جنسیتی را از طریق همانندسازی خود با والدین آغاز می‌کنند و برای دختر، همانندسازی با مادر در اولویت است؛ چراکه امروزه علم روان‌شناسی، در بررسی اختلالات جنسی به این نکته رسیده است که تمامی افراد مبتلا به انحراف نارضایتی جنسیتی، بدون استثنا در کودکی به چشم جنس مخالف به آنها نگریسته شده و با ظاهری متناسب با جنس مخالف، آراسته شده‌اند. در کنار اینها، لازم است برای تقویت هویت جنسی دختر، نقش جنسیتی‌اش را هم به او آموزش داد تا بداند جامعه از نظر رفتار، گفتار و پوشش، چه انتظاری از او دارد و چه نقشی را باید ایفا کند.^۲

۲-۴. پیشگیری از زمینه‌های تحریک جنسی

غریزه، از ابتدای تولد در انسان وجود دارد؛ اما در بدو امر، متوجه عمل جنسی یا لذت جنسی نیست و باید یک سیر رشدی و تحولی را بپیماید تا در زمان بلوغ، رشد آن کامل شود. تحریک پیش از موعد این غریزه، کودک را زودتر از وقت مناسب، به آن هوشیار خواهد کرد و اینجاست که ممکن است صدمات خسارت‌بار و جبران‌ناپذیری به کودک و جامعه وارد شود.^۳ بنابراین، در روایات با تأیید میل جنسی کودکان، تأکید شده که به هیچ عنوان نباید قوای جنسی آنان را تحریک کرد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «لَا يُجَامِعُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَلَا جَارِيَتَهُ وَفِي الْبَيْتِ صَبِيٌّ؛ فَإِنَّ ذَلِكَ مِمَّا يورثُ الرِّثَا؛^۴ در برابر دیدگان کودکان خود نزدیکی

۱. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۱۵۶.

۲. همان، ص ۱۰۵ - ۱۱۱.

۳. برای مطالعه بیشتر، ر.ک: همان، ص ۱۱۲ - ۱۲۸.

۴. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۰۰.

- نکنید که این کار، زناکاری را به ارمغان می آورد.»
- توصیه هایی که والدین در این زمینه باید جدی بگیرند، بدین شرح است:
- خودداری از انجام عمل جنسی در برابر کودکان؛
 - اجازه گرفتن کودکان برای ورود به اتاق والدین؛
 - خودداری از دست زدن به عورت کودک؛
 - خودداری از بوسیدن و در آغوش گرفتن کودکان نامحرم پس از سنّ معین؛
 - جداسازی بستر کودکان؛
 - جلوگیری از بازی های جنسی کودکان.

۳-۴. صحیح پاسخ دادن به پرسش های جنسی

مسائل جنسی، برای کودک سؤال برانگیز است و با توجه به رشد ستی خود، درصدد است برای آن پاسخ هایی بیابد. او از موالید، رفت و آمدها به بیمارستان و همچنین مشاهده نوزادان دیگر، کنجکاو خواهد بود تا بداند که این کودک جدید از کجا آمده؟ یا چرا با من متفاوت است؟ یا چگونه در شکم مادر بوده است؟ در این میان، متأسفانه برخی والدین یا از پاسخ دادن طفره می روند یا کودک را سرزنش می کنند یا با پاسخ هایی دروغین، او را فریب می دهند؛ اما به نظر می رسد که باید در سطح فهم کودکان، سؤالات آنان در مسائل جنسی پاسخ داد و از پرده پوشی و پاسخ های خلاف واقع پرهیز نمود؛ زیرا عوارض متعددی به دنبال دارد؛ از جمله ممکن است آنها به دوستان و یا منابعی غیر مطمئن روی آورند که چه بسا زمینه انحرافات جنسی را در آنان موجب خواهد شد.^۱

بنابراین، بهترین اقدام برای پیشگیری از انحرافات جنسی کودکان، پاسخ دادن صحیح به پرسش های جنسی کودکان و متناسب با جنسیت و سنّ ایشان است.

۱. علی نقی فقیهی، تربیت جنسی، ص ۱۲۸ - ۱۳۰.

معیارهایی را که برای پاسخ دادن ذکر شده، می توان این گونه بیان کرد:

- صراحت و شفافیت در پاسخ برای ابهام زدایی؛

- محرک نبودن پاسخ ها؛

- رعایت حجب و حیا در پاسخ؛

- پرهیز از برخوردهای هیجانی و نفرت انگیز؛

- پاسخ بر اساس سطح فهم و سن کودک؛

- پاسخ های قانع کننده و به اندازه کفایت.

حاصل آنکه در اجتماع بشری و ارتباطات میان فردی، آگاهی از مسائل جنسی قطعاً به منطقی و مسئولانه شدن رفتارهای برخاسته از این غریزه منجر می شود و شاخص سلامت روان و فکر جامعه را بهبود خواهد بخشید. بنابراین، لازم است والدین، به ویژه مادر، در قبال فرزندان خود، به خصوص دختران، جدیت و اهمیت بیشتری در بُعد تربیت جنسی داشته باشند. آموزه های اسلامی، پیش بینی های لازم را برای پیشگیری و درمان رفتارهای غیرطبیعی از همان اوان کودکی در افراد داشته است که در این مقاله، تلاش شد به صورت کوتاه، برخی از آنها به عنوان شیوة تربیت جنسی تبیین گردد.

تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان

دکتر راضیه علی‌اکبری*

مقدمه

امروزه، استفاده از خشونت و اعمال خشونت‌آمیز در برنامه‌های تلویزیونی، به سرعت در حال گسترش است و به تجارتی پُرسود برای تولیدکنندگان فیلم‌ها در آمده است. نمایش بی‌حدّ و حصر خشونت در وسایل ارتباط جمعی، به‌ویژه تلویزیون باعث شده است که خشونت از سطح بزرگسالی به دوره نوجوانی انتقال یابد و نوجوانان و کودکان بدون داشتن مهارت‌های لازم شناختی، ذهنی و اجتماعی، نتوانند تفاوتی را بین واقعیت و خیال قائل شوند و مورد تهاجم انواع و اقسام رفتارهای خشونت‌آمیز قرار گیرند.^۱ از این رو، موضوع خشونت تلویزیونی و تأثیر آن بر رفتار مخاطبان، یکی از بحث‌انگیزترین موضوع‌های اجتماعی پس از اختراع این رسانه است. از آن زمان تاکنون، هزاران پژوهش درباره تأثیر و رابطه

* مدرس حوزه و دانشگاه.

۱. فیلیپ نیومن، اثرات تلویزیون بر رشد کودک، ص ۱۰۸.

این رسانه بر مخاطبان انجام گرفته و نتایج گوناگونی از آنها به دست آمده است. در این راستا، پژوهش حاضر تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان را بررسی می‌نماید.

طبق تحقیقات انجام‌شده می‌توان گفت ۸/۵ درصد از صحنه‌های فیلم‌ها و مجموعه‌های تلویزیونی به نمایش درآمده در تلویزیون ایران، محتوای خشونت‌آمیز دارند. همچنین، کودکان بیش از ۴ ساعت در روز از برنامه‌های تلویزیون استفاده می‌کنند، ۶۰ درصد آنان در ساعت ۹ تا ۱۰ شب که غالباً زمان پخش فیلم‌ها و مجموعه‌هاست، به تماشای تلویزیون می‌پردازند و ۲۱ درصد به موضوع‌های مهیج و ترسناک و ۲۰ درصد به گونه‌های پلیسی و جنایی علاقه دارند.^۱ برخی از کارتون‌های خشنی که امروزه محبوب کودکان است، عبارت‌اند از: اسکوبی دو، لاک‌پشت‌های نینجا، باب اسفنجی، مرد عنکبوتی، پاندای کونگ فو کار و عصر یخبندان.

برای درک بهتر تأثیر فیلم‌های خشن بر کودکان، به این داستان کوتاه توجه کنید: «اشکان به تلویزیون خیره مانده بود. در تصویر صفحه جادویی، آدم‌فضایی سیاه رنگی با پنجه‌های آهنی‌اش به انسان‌ها شلیک می‌کرد! زن از جا برخاست، به طرف آشپزخانه رفت و غرولندکنان گفت: خاموش کن اون تلویزیون رو بهرام، مگه نمی‌بینی که رنگ صورت بچم پریده؟ مرد روی مبل قهوه‌ای جابه‌جا شد و جواب داد: ولی جای حساسِ فیلمه... تو هم همش دنبال فیلمای رماتیکی... پسرم شش سالشه! برای خودش مردی شده و از این فیلما نمی‌ترسه... آن وقت رو به اشکان ادامه داد: مگه نه بابایی؟ اما اشکان چیزی نمی‌گفت و با مرگ

۱. اسماعیل بیابانگرد، «تحلیل محتوای خشونت در فیلم‌های سینمایی و مجموعه‌ها»، فصلنامه

انسان‌های میان فیلم، رنگ چهره‌اش لحظه‌به‌لحظه سفیدتر می‌شد.»
این، صحنه‌ای است که هر روز کودکان ما شاهد آن هستند؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت یکی از تغییراتی که در حال تبدیل به یکی از مشخص‌ترین ویژگی‌های جوامع قرن حاضر است، مسئله خشونت است.^۱

تعریف خشونت

در مطالعات متعدد، تعاریف مختلفی از خشونت شده است؛ برای نمونه، گفته شده خشونت یعنی: «استفاده از زور»، «سوء استفاده از قدرت»، «هر حمله غیرقانونی به آزادی‌هایی که جامعه رسماً یا ضمناً برای افراد خود قائل گردیده»،^۲ «هرگونه تهاجم فیزیکی بر هستی انسان که با انگیزه وارد آوردن آسیب، رنج و یا لطمه زدن همراه باشد» و یا «کاربرد نیروی فیزیکی و یا تهدید ناشی از کاربرد نیروی فیزیکی که می‌تواند لطمات جسمی و معنوی بر شخص یا اشخاص بگذارد»؛^۳ به عبارت دیگر، کار خشونت‌آمیز، عملی است که با رفتار تهاجمی، به‌ویژه از نظر «جسمانی» یا حداقل «بیانی» همراه گردد.^۴

خشونت در برنامه‌های تلویزیونی، باید به گونه‌ای باشد که در قالب واژه‌هایی نمادین از درام (شور و هیجان)، واقعی یا باورکردنی به نظر برسد. خشونت طنزآمیز و حتی خشونت فکاهی، ممکن است حقیقی و پذیرفتنی باشد؛ حتی اگر تأثیر مضحک و خنده‌آور داشته باشد. خشونت به طور کلی، دو بُعد دارد:

۱. علی‌قائمی، تربیت و بازسازی کودکان، ص ۱۲۷.
۲. غلامحسین الهام، «خشونت‌های قانونی و نظام‌های سیاسی»، کتاب نقد، ش ۱۴ و ۱۵، ص ۳۲.
۳. اصغر افتخاری، «ظرفیت طبیعی امنیت؛ مورد مطالعاتی: قومیت و خشونت در ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۵ و ۶، ص ۳۹.
۴. ژان کازنو، جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی، ص ۵۸.

نخست، عمل خشونت‌آمیز فیزیکی (یعنی آسیب رساندن جسمی) و دوم، خشونت نمادی. ابراز خشونت به طور معمول، کلامی است و آسیب روحی یا عاطفی به قربانی وارد می‌کند.^۱

تأثیر برنامه‌های تلویزیون بر کودکان

نگرانی از پخش صحنه‌های خشونت‌آمیز در برنامه‌های تلویزیونی، با چگونگی رفتار اجتماعی کودک مرتبط است. بیش از ۲۰ سال تحقیقات آزمایشگاهی، آزمایش‌های میدانی و تجزیه و تحلیل رفتارهایی که به صورت طبیعی بروز می‌کنند، به این نتیجه منجر شده که صحنه‌های خشونت‌آمیز تلویزیون، بر رفتارها و باورهای کودکان و خردسالان پیامد منفی و قطعی دارد.^۲

ذکر این نکته لازم است که «کودک» به بچه‌های دارای سنین بین ۲/۵-۱۲ ساله گفته می‌شود. بنابراین، با توجه به این شرایط سنی، کودک در برابر تلویزیون، هم فعال است و هم منفعل.^۳ او در دریایی از فیلم‌ها، بازی‌ها، داستان‌ها و مسابقه‌های تلویزیونی غرق شده است و به تصاویر خشونت‌آمیز به دقت نگاه می‌کند و ضمن لذت بردن از قدرت شخصیت‌های داستانی یا قهرمانان مسابقه، همه آموخته‌های خود را در مدرسه، با هم‌کلاسی‌ها یا در کوچه و محله با همسالان خود تمرین می‌کند.^۴

۱. رضا فاضل، «رابطه رفتار والدین و پایگاه اجتماعی - اقتصادی با تماشای خشونت تلویزیونی و تأیید و توسل به آن در کودکان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۳۹.
۲. فیلیپ نیومن، اثرات تلویزیون بر رشد کودک، ص ۱۳۳.
۳. بری گوننز و بیل مک آلر، کودک و تلویزیون، ص ۵۹ و ۶۰.
۴. بهنام رضاقلی‌زاده، «نگاهی به اثرگذاری رسانه‌ها بر ترویج خشونت در میان کودکان»، فصلنامه علمی - تخصصی کودک، نوجوان و رسانه، ش ۳، ص ۵۷.

عرصه‌های تأثیرپذیری کودکان

مهم‌ترین رفتارهای اجتماعی کودکان که تحت تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی است، عبارت‌اند از:

۱. حساسیت‌زدایی

خشونت‌های مکرر در برنامه‌های تلویزیونی، ممکن است حساسیت کودک را به خشونت از بین ببرد و رفتارهای پرخاشگرانه را طبیعی و قابل قبول جلوه دهد.^۱ بنابراین، مشاهده خشونت در تلویزیون، باعث از بین رفتن حسّ بازداری کودک نسبت به اعمال پرخاشگرانه می‌شود و ممکن است کودک در تعامل با دیگران، به راحتی به خشونت متوسل شود. کودکانی که شاهد برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی هستند، با دوستان خود درباره این برنامه‌ها در مدرسه گفت‌وگو می‌نمایند و به تدریج خشونت را به عنوان راهی برای حلّ مشکلات می‌پذیرند؛ برای مثال، به هم‌کلاسی‌های خود صدمه می‌زنند، بحث و جدل می‌کنند، از قواعد کلاس پیروی نکرده، برای آنچه می‌خواهند، بردباری کمتری از خود نشان می‌دهند.^۲

۲. اعتمادزدایی

نمایش خشونت در تلویزیون، در ایجاد ترس و بی‌اعتمادی در کودکان نقش مهمی ایفا می‌کند. همچنین، کودکان بعد از تماشای این برنامه‌ها، نگران‌اند که قربانی یک جنایت خشونت‌آمیز شوند. تحقیقات متعددی که در آمریکا و انگلستان در مورد تأثیر تلویزیون روی بچه‌ها به عمل آمده، حاکی از این مسئله

۱. مجید صفاری‌نیا، روان‌شناسی اجتماعی در تعلیم و تربیت، ص ۱۲۶.

۲. مریم حسینی انجدانی، «بررسی تأثیر تماشای کارتون‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۸۶.

است که تلویزیون، اضطراب‌های کودکان در مورد آینده‌شان و به طور کل، احساس عدم امنیتشان را افزایش می‌دهد و خیلی زود پیچیدگی شرایط اجتماعی را بر آنها آشکار می‌سازد.^۱

معمولاً خشونت رسانه‌ای، به‌ویژه به کودکان زیر ۸ سال، صدمات روحی و جسمی جبران ناپذیری وارد می‌کند؛ زیرا آنها نمی‌توانند به‌آسانی تفاوت بین دنیای حقیقی و خیالی را درک کنند^۲ و این باور در آنان تقویت می‌شود که جهان، خشن است و باید از آن ترسید.^۳ کودکانی که بیننده برنامه‌های خشن هستند، از دیگران انتظار رفتار خشونت‌آمیز دارند و دنیا را مکانی خطرناک تصور می‌کنند.^۴

۳. خشونت‌گرایی و پرخاشگری

مطالعات بسیاری نشان داده است که کودکان یا به طور مستقیم از آنچه بر صفحه تلویزیون می‌بینند، الگوگیری می‌کنند و یا آن را به ذخیره الگوهای رفتاری خویش می‌افزایند.^۵ کودکان ما امروز در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که ساختار روانی و فرهنگی و سیاسی آن، تفاوت‌های ویژه خردسالان را با شرایط زندگی بزرگسالان محترم نشمرده، برای آن ارزش و اعتبار خاصی قائل نیست. وقتی در پیچه‌های جهان بزرگسالان با همه ویژگی‌های آن به روی اطفال خردسال باز

۱. هدایت‌الله ستوده، مقدمه بر آسیب‌شناسی اجتماعی، ص ۲۰۶.

۲. نوذر شفیعی، تئوری خشونت‌سازی رسانه‌ها، ص ۲۴.

۳. رضا فاضل، «رابطه رفتار والدین و پایگاه اجتماعی - اقتصادی با تماشای خشونت تلویزیونی و تأیید و توسل به آن در کودکان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۱۴۸.

۴. فیلیپ نیومن، اثرات تلویزیون بر رشد کودک، ص ۴۵.

۵. اولا کارلسون، کودکان و خشونت در رسانه‌های جمعی، ص ۲۷۴؛ ر.ک: آلبرت بندورا، نظریه یادگیری اجتماعی، ص ۵۳.

می‌شود، طبیعی و بدیهی است که همه چیز، از جمله ارتکاب به جرایم مردانه، مورد تقلید کودکان قرار می‌گیرد.^۱

تکرار خشونت در برنامه‌های رسانه‌ای، باعث می‌شود کودک خشونت را یاد گیرد و با تقلید، آن را به دنیای واقعی خود منتقل کند. روان‌شناسان از این مسئله با عنوان «رفتار پاسخ» نام می‌برند. به‌سهولت می‌توان دریافت که چگونه تکرار تبلیغات خشن در رسانه‌ها، به بروز احساسات خصمانه، انتظار رفتارهای تهاجمی از دیگران، حساسیت‌زدایی درباره رنج دیگران و اعمال خشونت بر آنان می‌انجامد.^۲

مطالعات مختلف، حاکی از نقش بسیار زیاد تماشای برنامه‌های خشونت‌آمیز بر رفتار پرخاشگرانه است. پژوهشی با عنوان «تأثیر بازی‌های ویدیویی بر پرخاشگری دانش‌آموزان پسر سال پنجم مقطع ابتدایی شهرستان خرم‌آباد» ثابت کرد گروه‌های مورد آزمایش که پرخاشگرانه بازی کرده بودند، نسبت به گروه گواه، افزایش معناداری در پرخاشگری نشان داده‌اند.^۳ همچنین، در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر تماشای انیمیشن‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان» بر روی ۵۲ نفر از نوجوانان پسر کلاس دوم راهنمایی، نشان داده شده است که تماشای انیمیشن‌های خشونت‌آمیز «نجات کودکان»، بر پرخاشگری فیزیکی آزمودنی‌ها پس از تماشا مؤثر واقع شده است؛ به این ترتیب که پرخاشگری فیزیکی بچه‌ها، پس از تماشای کارتون افزایش یافته است.^۴ افزون بر این، طبق تمام بررسی‌هایی که در آمریکا و کانادا صورت گرفته، معلوم شده

۱. نیل پستمن، نقش رسانه‌های تصویری در زوال دوران کودکی، ص ۲۶۹.

۲. علی محمدنژاد، خشونت رسانه‌ای، ص ۱۳.

۳. محمد کاوه، آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی، ص ۳۸.

۴. مریم حسینی انجدانی، «بررسی تأثیر تماشای کارتون‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۸۱-۹۹.

است که قرار گرفتن طولانی کودکان در معرض تلویزیون، رابطه مثبتی با پرخاشگری فیزیکی دارد.^۱

رفتارهای پرخاشگرانه کودک به شکل‌های مختلف آشکار می‌گردد؛ از قبیل: برانگیختگی بیش از حد، نگاه‌های تند و خشن، به هم فشردن دندان‌ها، ایجاد مزاحمت کردن و حالت دفاعی به خود گرفتن، دیگران را سرزنش نمودن، نظم کلاس و مدرسه را به هم ریختن، دروغ‌گویی، دزدی، عدم رضایت از رابطه خود با اطرافیان، از مدرسه و معلم خاطره خوشی نداشتن، فرار از مدرسه و منزل.^۲ همچنین، پرخاشگری ممکن است به صورت تجاوز به حقوق دیگران و چیزی را به زور از دیگری گرفتن نیز ظاهر شود.^۳

تصور می‌شود که پرخاشگری، پاسخ فیزیولوژیک نامشخصی باشد و افراد بر اساس نوع موضوع مورد مشاهده، آن را تعریف می‌کنند. بنابراین، چنانچه بینندگان در حال تماشای برنامه کم‌دی سرگرم‌کننده باشند، این احتمال وجود دارد که برانگیختگی درونی خود را «سرگرمی» بدانند و اگر در حال تماشای برنامه‌ای خشن باشند، آن را «خشم» تعبیر کنند.^۴

به هر حال، پرخاشگری به عنوان یک نیروی نهفته در انسان، دارای حالت هیدرولیکی است؛ یعنی به تدریج در وجود شخص، متراکم و فشرده می‌شود و نیاز به تخلیه پیدا می‌کند. اگر این انرژی به شکلی مطلوب و صحیح - مثلاً از طریق ورزش‌ها و بازی‌ها - تخلیه شود، جنبه سازنده خواهد داشت؛ در غیر این

۱. براندون اس سنتیروال، «آیا تماشای تلویزیون موجب افزایش پرخاشگری در کودکان می‌شود؟»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۱۵ و ۱۶، ص ۲۰۰.

۲. عباس صادقی، مدیریت پرخاشگری، ص ۹.

۳. ابوالقاسم اکبری، مشکلات نوجوانی و جوانی، ص ۱۸۹.

۴. بری گانتز، کودک و تلویزیون، ص ۲۸.

صورت، به گونه‌ای مخرب تخلیه می‌شود که اعمالی نظیر: قتل، ضرب و شتم، تخریب و نظایر آن، از این جمله‌اند.^۱ طبق تحقیقات، اگر تلویزیون ابداع نشده بود، در آمریکای امروز قتل‌ها ۱۰۰۰۰ برابر کمتر بود و از تعداد تجاوزهای جنسی و ضرب و شتم‌ها نیز ۷۰۰ مورد کاسته می‌شد.^۲

راه‌های پیشگیری از آثار منفی برنامه‌های تلویزیونی

بهترین راهکار در جهت پیشگیری از تأثیر فیلم‌های خشونت‌آمیز بر کودکان، نظارت والدین است. نظارت پدر و مادرها در دوران کودکی، امری قرآنی است؛ چنان‌که خداوند می‌فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا؛^۳ خانواده (زن و فرزندان) خود را به نماز فرمان ده و خود بر آن شکیبا باش.» و یا در آیه دیگر فرموده: «وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ؛^۴ هنگامی که لقمان به پسر خویش، در حالی که او را اندرز می‌داد، گفت: ای پسرک من! به خدا شرک می‌اور که به‌راستی شرک، ستمی بزرگ است.»

والدین وظیفه دارند بر فرزندان نظارت کامل داشته باشند و برای تربیت فرزندان خویش، بهتر است از زبان عمل بهره‌گیرند که فصیح‌ترین زبان است؛ نه اینکه خود به تماشای فیلم‌های خشونت‌آمیز بنشینند و بعد فرزند خویش را از آن برحذر دارند. بدون شک، دیدن فیلم‌های پرتحرک و خشونت‌آمیز، باعث بروز رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان می‌شود. در این‌گونه مواقع، شرکت در

۱. یوسف کریمی، روان‌شناسی اجتماعی، ص ۲۰۷.

۲. براندون اس سنتیروال، «آیا تماشای تلویزیون موجب افزایش پرخاشگری در کودکان می‌شود؟»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۱۵ و ۱۶، ص ۲۰۴.

۳. سوره طه، آیه ۱۳۲.

۴. سوره لقمان، آیه ۱۳.

گروه‌های هنری، نقاشی، انجام فعالیت‌های فرهنگی و بازی‌های جمعی و مانند آن، می‌تواند روحیه آرامش را در کودکان تقویت کند.^۱

راهکار دیگر در جهت کاهش آسیب‌های ناشی از دیدن برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی در کودکان، این است که به پدر و مادرها آموزش داده شود از فرزندان نشان بخواهند آنچه را در برنامه‌های تلویزیونی می‌بینند، با اتفاقات واقعی مقایسه کنند. والدین باید به کودکان تفهیم کنند که تلویزیون در واقع مانند یک داستان‌گوست که داستان‌های آن، ساختگی است. پدر و مادرها می‌توانند به زبان‌های ساده به کودکان تفهیم کنند که چگونه از جنبه‌های فناورانه مانند موزیک و نورپردازی، برای تحت تأثیر قرار دادن هیجان‌ها و عواطف مخاطبان بهره‌برداری می‌شود.^۲

همچنین، والدین می‌توانند با استفاده از راه‌های پیشنهادشده ذیل، کودکان خود را از خشونت افراطی موجود در برنامه‌های تلویزیونی محافظت کنند:

۱. به کارتون‌ها یا فیلم‌هایی که کودکان می‌بینند، توجه کنید و بعضی از آنها را همراه کودک خود ببینید. چنانچه کودک خویش را به هنگام تماشای برنامه‌های خاص تلویزیونی همراهی نمایید، می‌توانید سؤال‌های او را بهتر پاسخ بدهید و جلوی کج‌فهمی او را نیز بگیرید.

۲. زمان تماشای برنامه‌های تلویزیونی را محدود کنید. توجه داشته باشید که تلویزیون را نباید در اتاق خواب بچه‌ها قرار دهید. با این عمل، خود باعث می‌شوید کودک با آثار منفی برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی، به خواب نرود. همچنین، نظم ساعت خواب و بیداری دچار اختلال شود.

۱. ماندانا سلحشور، پرخاشگری در کودکان و روش‌های رویارویی با آن، ص ۲۵.

۲. محمدعلی حکیم‌آرا، روان‌شناسی رسانه، ص ۲۴۵.

۳. به کودکان خود تذکر بدهید که هنرپیشه حقیقتاً مجروح نشده یا به قتل نرسیده؛ اما این‌گونه خشونت‌ها در دنیای واقعی، بسیار دردناک است و ممکن است منجر به مرگ انسان شود.

۴. هنگامی که برنامه‌های خشونت‌آمیز پخش می‌شود، بهتر است یا کانال را عوض کنید یا تلویزیون را خاموش نمایید و توضیح دهید که مشکل آن برنامه چیست. به گونه‌ای با منطقی درخور فهم کودک، آسیب و ضرر موجود در آن برنامه را توضیح دهید که میل کودک یا اصرار او برای تماشای این‌گونه برنامه‌ها، کاهش یابد.

۵. در حضور بچه‌ها، صحنه‌های خشونت‌آمیز را تأیید نکنید و بگویید بدترین شیوه برای حلّ یک مشکل، روش توأم با خشونت است.

۶. کودکان را تشویق نمایید که از میان انواع برنامه‌های تلویزیونی، دست به انتخاب بزنند؛ آنها را علاوه بر برنامه‌های کودکان، با اخبار، ویژه‌برنامه‌های علمی، فیلم‌های کلاسیک و برخی مسائل و رویدادهای روز آشنا کنید.

۷. از نوارهای ویدئویی که از نظر سنّی برای کودکان مناسب است، برای اوقاتی که آنها در خانه هستند و یا زمانی که تشخیص می‌دهید یک برنامه تلویزیونی مناسب طبع یا سنّ کودک نیست، بهره ببرید.

نقش‌ها و آسیب‌های اسباب‌بازی در تربیت فرزندان

حجت‌الاسلام والمسلمین حمید فلاحی*

اشاره

از دیدگاه اسلام، مسئولیت پدر و مادر در اداره و تأمین نیازهای مادی و جسمانی کودک خلاصه نمی‌شود. پاسخ مناسب به نیازهای روحی، روانی و عاطفی و تربیت صحیح کودک، از وظایف خطیر والدین است.

بر اساس سفارش‌های پیشوایان دین علیهم‌السلام، پدران و مادران باید کودکان خود را بر پایه و اصول دینی و مذهبی تربیت کنند. امام سجاد علیه‌السلام در تبیین این مسئولیت مهم می‌فرماید:

«أَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ فَإِنَّ تَعْلَمَ أَنَّكَ مِنْكَ وَمُضَافٌ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَشَرِّهِ وَأَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيْتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَالذَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ وَالْمُعُونَةِ لَهُ عَلَى طَاعَتِهِ فِيكَ وَفِي نَفْسِهِ فَمُتَابٌ عَلَى ذَلِكَ وَمُعَاقِبٌ فَأَعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلِ الْمُتَزِينَ بِحُسْنِ أَثَرِهِ عَلَيْهِ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا الْمُعْذِرِ إِلَى رَبِّهِ فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ بِحُسْنِ الْقِيَامِ عَلَيْهِ وَالْأَخْذِ لَهُ مِنْهُ؛^۱

* دکترای کلام اسلامی.

۱. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۶۳؛ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۲۲.

حقّ فرزند بر تو، این است که بدانی وجود او از وجود تو است و نیک و بدهای او در این دنیا، وابسته به تو است. بدان که مسئول و موظفی فرزندت را بر آداب و اخلاق پسندیده پرورش دهی، او را به خداوند بزرگ راهنمایی کنی و در اطاعت و بندگی پروردگار یاری اش نمایی. به رفتار خود در تربیت فرزندت توجه کنی، پدری باشی که به مسئولیت خویش آگاه است و می داند که اگر به فرزند خود نیکی کند، در پیشگاه خداوند اجر و پاداش دارد و اگر درباره او بدی نماید، سزاوار مجازات و کیفر خواهد بود.»

دوران کودکی، زمان طلایی تربیت است؛ چراکه آموزش در دوران کودکی، به مثابه حکاک و نقاشی بر روی سنگ است که به آسانی قابل محو شدن و به دست فراموشی سپردن نیست.^۱ در روایتی دیگر، حضرت علی علیه السلام قلب نوجوان را همانند زمین کاشته نشده که آماده پذیرش هر بذری است، ارزیابی کرده است. «وَإِنَّمَا قَلْبُ الْوَالِدِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَتْهُ فَبَادَرْتُكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُو قَلْبَكَ، وَيَسْتَعْلِ ثُبُوكَ؛^۲ دل نوجوان، مانند زمین خالی است که هر چه در آن افکنده شود، آن را می پذیرد. پس، من پیش از آنکه دلت سخت گردد و خردت مشغول شود، به ادب و تربیت تو شتافتم.»

بخش مهمی از شخصیت انسان، در دوران کودکی شکل می گیرد. کودک برای آنکه نگاهش به زندگی و محیط پیرامونش کامل شود، وسایل اطراف خویش را با دستانش لمس می کند و از راه احساسات، آنها را درک می نماید. در نتیجه، برداشت های ابتدایی او، نقش بسزایی در برداشت های بعدی او بر جای می گذارد.

۱. «التَّعْلِيمُ فِي الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ عَلَى الْحَجَرِ.» شرح رساله حقوق امام سجاد علیه السلام، ج ۱، ص ۴۴۴.

۲. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۷۰؛ نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۲۹۳.

الف. اسباب‌بازی و کارکردهای آن

بازی و اسباب‌بازی، سهم قابل توجهی در دوران کودکی دارد. کودک بیشتر اوقات خود را صرف بازی می‌کند و در این کار، از اسباب‌بازی‌های رایج بهره‌می‌گیرد یا از وسایل پیرامونی، برای خودش اسباب‌بازی می‌سازد. از این رو، می‌توان ادعا کرد که اسباب‌بازی، یکی از مهم‌ترین عوامل سبک‌ساز و تأثیرگذار در شخصیت کودکان و نوجوانان است.

در آموزه‌های دینی، مراحل تربیتی کودک به سه دوره هفت‌ساله تقسیم شده است؛ هفت سال اول، مرحله سیادت کودک است؛ هفت سال دوم، زمان تعلیم‌پذیری و فرمان‌برداری است و سومین هفت سال، سنّ نظرخواهی و مشورت است.^۱ مهم‌ترین کار کودک در هفت سال اول زندگی، بازی است. امام صادق علیه السلام فرمود: «طفل، تا هفت سال باید بازی کند.»^۲

سیره پیشوایان دین علیهم السلام نیز بر این ادعا مهر تأیید می‌زند؛ برای نمونه، بهترین لحظات زندگی امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام، هنگام بازی ایشان با جدّ بزرگوارشان، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و پدر بزرگوارشان حضرت علی علیه السلام بوده است. بر اساس گزارش‌های تاریخی، در برخی موارد، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم سجده نماز خود را طولانی می‌کرد تا امام حسن علیه السلام که کودکی پُر جست‌وخیز بود و به زحمت بر پشت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سوار می‌شد، بازی کند.^۳

۱. «الْوَلَدُ سَيِّدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَعَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَوَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ.» (طبرسی، مکارم الاخلاق، ص

۲۲۲؛ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۶)

۲. «دع ابنک یلعب سبع سنین.» (کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۶؛ صدوق، من لایحضره الفقیه،

ج ۳، ص ۴۹۲)

۳. «دُعِيَ النَّبِيُّ إِلَى صَلَاةٍ وَالْحَسَنُ مُتَعَلِّقٌ بِهِ فَوَضَعَهُ النَّبِيُّ مُقَابِلَ جَنْبِهِ وَصَلَّى فَلَمَّا سَجَدَ أَطَالَ السُّجُودَ فَرَفَعَتْ رَأْسِي مِنْ بَيْنِ الْقَوْمِ فَإِذَا الْحَسَنُ عَلَى كَتِفِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله و سلم فَلَمَّا سَلَّمَ قَالَ لَهُ الْقَوْمُ

از دیدگاه امام کاظم علیه السلام بازیگوشی کودکان در خردسالی، سبب بردباری و صبوری آنها در بزرگسالی است: «تُسْتَحَبُّ عَزَامَةُ الصَّبِيِّ فِي صِبْغِهِ لِيَكُونَ حَلِيمًا فِي كِبَرِهِ؛^۱ خوب است کودک در سنین خردسالی بازیگوش باشد؛ تا در سنین بزرگسالی بردبار و صبور شود.»

بر مبنای دستورات اسلامی، محروم کردن کودکان از اسباب بازی‌های طبیعی و یا بازی در طبیعت، شایسته نیست؛ چراکه انسان پرورش یافته در دامن طبیعت، از نظر جسمی، روحی و روانی سالم‌تر خواهد بود.

سهل بن سعد می‌گوید: «مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَبِيَّانٍ وَهُمَا يَلْعَبُونَ بِالثَّرَابِ فَتَنَاهُم بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعُهُمْ فَإِنَّ الثَّرَابَ رِيحُ الصَّبِيَّانِ؛^۲ رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به کودکانی برخورد که خاک بازی می‌کردند. یکی از یاران پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آنها را از این کار منع کرد؛ اما پیامبر فرمود: رهایشان کن؛ زیرا خاک، بستان کودکان است.»

اسباب بازی، کارکردهای متنوعی دارد؛ رشد اجتماعی کودک، آموزش احکام و معارف دینی، رشد عاطفی کودک، تفریح، بهداشت روانی، آموزش و مهارت حل مسئله، بخشی از کارکردهای مثبت اسباب بازی است.^۳

کارکردهای اسباب بازی، در دو دسته آشکار و پنهان قرار می‌گیرند. کارکردهای آشکار آن، همان تفریح، سرگرمی و آشنایی با مفاهیمی مانند اندازه و حجم، یا

يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَجَدْتُ فِي صَلَاتِكَ هَذِهِ سَجْدَةٌ مَا كُنْتُ تَسْجُدُهَا كَأَنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ فَقَالَ لَمْ يُوحَ إِلَيَّ وَلَكِنْ آتَيْتَنِي كَانَ عَلَيَّ كِتْفِي فَكَرِهْتُ أَنْ أَعْجَلَهُ حَتَّىٰ نَزَلَ. «(ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، ج ۴، ص ۲۴)

۱. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۱.
۲. قضاعی، شرح فارسی شهاب الاخبار (کلمات قصار پیامبر خاتم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، ص ۸۹.
۳. ر.ک: شجاعی، بررسی پیامدهای تربیتی اسباب بازی کودکان در اسلام، ص ۱۷-۲۵.

شناخت رنگ‌های گوناگون و ایجاد خلاقیت در کودکان است؛ اما کارکرد پنهان اسباب‌بازی، به صورت غیرمستقیم به کودکان القا می‌شود. از این‌رو، ممکن است یک اسباب‌بازی، از نظر جذابیت‌های ظاهری خوشایند کودک و حتی والدین باشد؛ ولی کارکردهای نهفته آن، آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی فراوانی را به همراه داشته باشد. اگر اسباب‌بازی با جنس، رده سنی، فرهنگ و آداب و رسوم کودکان متناسب نباشد، آسیب‌های فراوانی را به بار خواهد آورد.

ب. آسیب‌شناسی اسباب‌بازی

یکی از امور طبیعی در دوران کودکی، شبیه‌سازی است. کودکان دوست دارند شبیه چیزهایی که دوست دارند، باشند. اگر اسباب‌بازی‌ها و به‌ویژه عروسک‌هایی که در اختیار کودکان قرار دارد، با ارزش‌ها و فرهنگ دینی سازگار نباشد، نتیجه مطلوبی از آن به دست نمی‌آید. در ادامه، برخی از مهم‌ترین آسیب‌های توجه‌نکردن به معیارهای انتخاب اسباب‌بازی سالم را ارائه می‌نماییم.

۱. بدآموزی فرهنگی

جامعه ما بر پایه فرهنگ و باورهای مذهبی شکل گرفته و انتظار می‌رود دختران و پسران آن، یعنی زنان و مردان آینده، با ارزش‌هایی مانند عفاف وارد اجتماع شوند. اُنس گرفتن کودکان با عروسک‌های نیمه‌برهنه که کودک دوست دارد در نقش آن ظاهر شود و یا مانند او آرایش کند و لباس بپوشد، زمینه نهادینه‌سازی فرهنگ حجاب و عفاف را برای ایشان با چالش جدی روبه‌رو می‌کند.

وقتی نونهالان ما با شخصیت‌های کارتونی و اسباب‌بازی‌هایی مانند مرد عنکبوتی یا سوپرمن آشنا می‌شوند، خشونت و قهرمان‌پردازی‌های غریبی درون آنها شکل می‌گیرد. تحقیقات نشان داده، بسیاری از بازی‌ها و اسباب‌بازی‌های جدید،

رفتارهای پرخاشگرانه‌ای را القا می‌کنند که در افزایش جرم و بزهکاری و تربیت نسل خشن و کینه‌جو تأثیر بسزایی دارد.

بیشتر اسباب‌بازی‌های موجود در بازار ایران، وارداتی است که معمولاً با اهداف و کارکردهای ویژه‌ای طراحی و ساخته می‌شوند و به تدریج ذوق و سلیقه و هنجارهای رفتاری کودکان را تحت تأثیر قرار می‌دهند. از این‌رو، امروزه، کودکان ما مورد هجوم انواع ضد ارزش‌ها، الگوها و سبک‌های پوشش و آرایش جدید قرار گرفته‌اند.

امروزه، جهان غرب از طریق صنعت اسباب‌بازی، گام مهمی در انتقال ارزش‌ها و باورهای اجتماعی مورد نظر خود برمی‌دارد و با زیرکی تمام، زندگی به سبک غربی را در بین کودکان نهادینه می‌سازد. اسباب‌بازی‌های خارجی، کودکان دختر را به جای آشنایی با حس مادری به آرایشگران ماهر، و پسران را به مردانی بی‌بندوبار و خشن تبدیل می‌کند.

عروسک باریبی، یکی از نمودهای ترویج سبک زندگی و تفکر غربی از طریق اسباب‌بازی است. به اعتقاد کارشناسان، عروسک باریبی که توسط کمپانی متل در آمریکا ساخته شده، تنها یک عروسک نیست؛ بلکه سلاح کارآمدی در صحنه نبرد فرهنگی است. باریبی، نماد یک زن ۱۹ یا ۲۰ ساله است؛ زنی به نام لی‌لی که در خیابان‌های آلمان ولگردی می‌کرد و پس از جنگ، به عنوان زنی محبوب، خودفروشی را پیشینه خود کرد.

طراحی چهره این عروسک، به‌گونه‌ای اغراق‌آمیز جامع بیشتر زیبایی‌های متصور است. موی بور و طلائی، گردن باریک و کشیده، گونه‌های برآمده، دماغ و دهان کوچک، چشمان درشت و آبی، چهره شاداب و پوست روشن، مجموع اعضای چهره باریبی را شکل می‌دهد.

لباس‌های ظریف، خوش‌دوخت و خوش‌رنگ باری، محصول کار بزرگ‌ترین طراحان لباس دنیاست که در کمپانی متل^۱ گرد هم جمع شده‌اند. تاکنون هیچ عروسکی به اندازه باری لباس زیبا، متنوع و اشرافی بر تن نکرده است و این، تنها به دختری اختصاص دارد که نماینده فرهنگ آمریکایی و نمایشگر یک زن تمام‌عیار آمریکایی است. عریان‌گرایی، اشراف‌گرایی و مصرف‌گرایی، از مؤلفه‌های اصلی لباس باری است؛ لباس‌هایی که زرق و برق خیره‌کننده آن، جلوه‌های شهوانی اندام باری را بیشتر می‌کند.

طراحان باری، برای آنکه بتوانند نقش تربیتی او را بیشتر جلوه داده و پاسخ‌گوی سلاقی گوناگون باشند، او را در نقش‌های متنوعی ظاهر کرده‌اند. باری پرستار، باری معلم، باری خلبان و باری خواننده، از جمله نقش‌هایی است که باری در آن ظاهر شده است. همچنین، این عروسک با حفظ استیل بدنی و اصالت آمریکایی خود، در رنگ‌ها و ملیت‌های مختلفی مانند: باری هندی، آفریقایی، چینی و لهستانی نیز ظاهر شده است.

باری با گرفتن نقش سیاسی و تمسخر ارزش‌های والای اسلامی مانند شهادت‌طلبی، آن را امری غیرمنطقی و منفور جلوه می‌دهد. باری انتحاری و شهادت‌طلب که بعد از فریاد «الله اکبر» با فشار دادن ضامن کمربند انتحاری اش منفجر می‌شود، در پی آن است تا فرهنگ شهادت‌طلبی را در میان مسلمانان نازیبا و منفور جلوه دهد و آن را به باد سخره گیرد.^۲

بازی کودکان با باری، پیامدهای منفی نظیر: بلوغ زودرس، سوء تغذیه و مصرف‌گرایی و تجمل را به همراه دارد؛ به همین سبب، صدها نفر از زنان و

1. Mattel.

۲. ر.ک: «پرونده ویژه: اسباب‌بازی»، پایش سبک زندگی، سال سوم، ش ۱۵، ص ۹۷-۱۰۱.

مردان در آلمان، بر ضدّ این عروسک راهپیمایی اعتراض‌آمیز بر پا کردند.^۱

۲. القای مفاهیم جنسی به کودک

از مهم‌ترین وظایف دینی والدین، تربیت جنسی کودکان است. بسیاری از انحرافات جنسی در بزرگسالی، در دوران کودکی افراد ریشه دارد. مقصود از تربیت جنسی، آن است که فرد در دوره‌های رشد خود، از جمله دوران کودکی، به‌گونه‌ای پرورش یابد که با جنسیت خود آشنا شده و آن را بپذیرد، قدردان وجود خویش باشد و به آن افتخار کند. نقش مرد یا زن‌بودن از لحاظ اجتماعی را فراگیرد، احکام و آداب دینی در ارتباط با مسائل جنسی مربوط به رابطه با همجنس و جنس مخالف را یاد بگیرد، آمادگی روانی برای ازدواج و تشکیل خانواده را پیدا کند، با مسائل مربوط به زندگی خانوادگی و روابط با همسر آشنا شود و در سایه آن، به آرامش برسد؛ به‌گونه‌ای که عواطف و فعالیت‌های جنسی خویش را در جهت قرب به خدا و جلب خشنودی او به‌کار گیرد.^۲

هدف از تربیت جنسی کودکان، به‌وجودآوردن شرایط مناسب برای رشد سالم جنسی، شناخت و انتظار درست از هویت جنسی، ارضای صحیح و بهنجار غریزه جنسی، پیشگیری از انحراف‌های جنسی و ایجاد زمینه پاک‌دامنی در جامعه و آماده‌سازی دختر و پسر برای زندگی سالم خانوادگی است.

پیشوایان معصوم علیهم‌السلام برای زمینه‌سازی تربیت صحیح جنسی کودکان، سفارش‌های بسیاری به والدین داشته‌اند. یکی از این توصیه‌ها، داشتن حریم خصوصی برای والدین است و اینکه والدین ارتباطات ویژه خود را در فضایی دور از محل حضور کودکان انجام دهند. امام صادق علیه‌السلام در روایتی از پیامبر

۱. سایت تحلیلی خبری عصر ایران، کد خبر ۲۷۴۵۹۹، تاریخ ۱۳۹۲/۲/۳۰.

۲. فقیهی، تربیت جنسی: مبانی، اصول و روش‌ها از منظر قرآن و حدیث، ص ۲۰.

اکرم سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل می‌کند:

«وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ رَجُلًا غَشِيَ امْرَأَتَهُ وَفِي الْبَيْتِ صَبِيٌّ مُسْتَيْقِظٌ يَرَاهُمَا وَيَسْمَعُ كَلَامَهُمَا وَنَفْسَهُمَا مَا أَفْلَحَ أَبَدًا؛ إِذَا كَانَ غُلَامًا كَانَ زَانِيًا، أَوْ جَارِيَةً كَانَتْ زَانِيَةً؛^۱ سوگند به کسی که جانم در دست اوست! اگر کسی با همسرش درآمیزد و در اتاق کودکی بیدار باشد که آنان را ببیند و سخن‌گفتن و صدای نفس ایشان را بشنود، هرگز رستگار نمی‌شود. اگر پسر باشد، مرد زناکار و اگر دختر باشد، زنی زناکار می‌شود.»

بر اساس تحقیقات صورت‌گرفته، بیشتر کودکان به اسباب‌بازی‌های خارجی علاقه دارند^۲ و والدین نیز برای جلب رضایت آنان، این‌گونه اسباب‌بازی‌ها را می‌خرند. امروزه در فرهنگ غرب، طرز تفکر غالب آن است که در همه زمینه‌ها از انگیزه‌های جنسی استفاده می‌شود و این نگرش، دنیای بی‌آلایش کودکان را نیز تحت تأثیر قرار داده و مضامینی مانند برهنگی و مسائل جنسی در حریم بازی‌ها و اسباب‌بازی کودکان وارد شده است.

روبه‌رو شدن کودک با عروسک‌هایی که دارای بدن‌های بسیار انعطاف‌پذیر و نیمه‌عریان هستند و برخی از قسمت‌های بدن آنان برجسته شده و القاکننده مفاهیم جنسی است، بی‌تردید، حس کنجکاوی و غریزه جنسی او را تحریک می‌نماید و در گذر زمان، زمینه بروز مشکلات جنسی را برای او به وجود می‌آورد.^۳

در برخی از بازی‌های رایانه‌ای مانند بازی سیمز،^۴ بازیکن در ابتدای بازی،

۱. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۰۰.

۲. بهروز گران‌پایه، فرهنگ و جامعه، ص ۷۷.

۳. شجاعی، بازی کودک در اسلام، ص ۹۶.

جنسیت، سن، نژاد، اندام، نوع پوشش و حتی آرایش صورت و زیورآلاتش را انتخاب می‌کند و آرزوهای درونی خود را در فضای بازی نمود عینی می‌بخشد. در ادامه بازی، با مفاهیمی مانند هم‌جنس‌گرایی و ارتباط با جنس مخالف آشنا شده و آزادانه می‌تواند ارتباط‌های متنوعی را تجربه کند. از این طریق، کودکان و نوجوانان با بسیاری از مفاهیم جنسی آشنا شده، زمینه انحراف جنسی آنان و مسائلی نظیر بلوغ زودرس برای آنها فراهم می‌شود.

۳. کم‌تحرکی و اختلال‌های جسمی

اسباب بازی مفید، علاوه بر پرورش قوای روحی و عاطفی و رشد خلاقیت کودکان، باید مهارت‌های جسمی کودک را نیز افزایش دهد تا کودک در ضمن بازی، از توانایی‌های جسمی خود آگاه شود و آنها را به‌کار اندازد. امروزه، با گسترش نسل جدید بازی‌ها، به‌ویژه بازی‌های رایانه‌ای و تلفن همراه، سلامت جسمی کودکان با چالش‌های جدی مواجه شده است.

کودکان به جای اختصاص زمانی به فعالیت‌های بدنی و ورزشی، به دنبال بازی-های رایانه‌ای می‌روند و با انجام این بازی‌ها، به واسطه مصرف‌شدن میزان کم انرژی و فقدان تحرک، متابولیسم بدن کاهش یافته و اضافه وزن آنان را در پی دارد.

توصیه پیشوایان دین علیهم‌السلام به بازی‌ها و ورزش‌هایی مانند: شنا، اسب‌سواری و تیراندازی را در این راستا می‌توان ارزیابی کرد. در روایتی، حقّ فرزند بر پدر این گونه بیان شده است:

«حقّ فرزند بر پدر، این است که مادرش را گرمی دارد و نامش را نیکو سازد و

کتاب خدا را به او بیاموزد و او را پاک گرداند و به او شنا یاد دهد.»^۱

۴. اختلال در فرایند اجتماعی شدن

یکی از پیامدهای بازی‌های جدید، مسئله اعتیاد به این بازی‌ها و اختلال در فرایند اجتماعی شدن کودکان است. اسباب‌بازی‌های خودکار و یا بازی‌های رایانه‌ای و موبایلی، معمولاً بازی‌هایی فردی هستند و بیشترین ارتباط کودک در این بازی‌ها، با اسباب‌بازی، تصاویر، داده‌ها و اطلاعات موجود در صفحه کامپیوتر یا تلفن همراه است و این، به معنای دور شدن از جمع همسالان است. استفاده زیاد از این ابزار، به معنای جد شدن از تعامل و ارتباط از گروه همسالان است و نتیجه این جایگزینی، به تدریج، اعتیاد به بازی خواهد بود.

در سیره تربیتی اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام، نمونه‌های فراوانی وجود دارد که ایشان زمینه انجام بازی‌های گروهی میان همسالان را ایجاد کرده و خود نیز وظیفه داوری آن را بر عهده می‌گرفتند. تمرین خط توسط امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام در زمان کودکی و داوری توسط حضرت زهرا علیها‌السلام و حضرت علی علیه‌السلام و پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، نمونه‌ای از بازی‌های دسته‌جمعی است.^۲ در روایتی، چنین آمده است:

«پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، امام حسین علیه‌السلام را دید که با کودکان مشغول بازی بود. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم جلو آمد و یکی از دست‌هایش را باز کرد. طفل، گاهی از این طرف و گاهی از آن طرف، از دست رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرار می‌کرد و پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به خنده گرم و دلنشین او می‌خندید. سرانجام، او را گرفت. یکی از دست‌ها را زیر چانه طفل و دست دیگر را پشت سر او قرار داد و او را بالا آورد و بوسید و گفت: «أَنَا مِنْ

۱. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۹.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۳۰۹.

حُسَيْنٍ وَحُسَيْنٍ مِنِّي أَحَبَّ اللَّهُ مَنْ أَحَبَّ حُسَيْنًا حُسَيْنٌ سِبْطٌ مِنَ الْأَسْبَاطِ؛^۱ من از حسین، و حسین از من است. هرکس حسین را دوست بدارد، خداوند دوستش دارد. حسین، یکی از اسباط پیامبران است.»

بر اساس این روایت، پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نه تنها فرزندان خود را از بازی با همسالان باز نمی داشت، بلکه مشوق آنها بود و گاه خودش نیز هم بازی آنان می شد. این امر، نشانگر اهمیت بازی های گروهی و ضرورت حضور کودک در جمع همسالان برای طی کردن فرایند اجتماعی شدن است.

۱. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب عليهم السلام، ج ۴، ص ۷۱؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۴۹۶.

شیوه‌های تربیت دینی دختران در جهان امروز

حجت الاسلام والمسلمین کاظم مطلبی*

اشاره

شرایط زندگی در عصر حاضر، به شکلی است که حضور زنان و دختران در همه امور اجتماعی اجتناب‌ناپذیر شده است و قشر زنان و دختران، نزدیک به نیمی از نیروهای فعال و کارآمد جامعه را تشکیل می‌دهند. در این شرایط، وجود برخی مسائل و آسیب‌های فردی و اجتماعی، همچون: فرار از خانه، روابط نامشروع، ازدواج ناموفق و طلاق، دامنگیر جامعه دختران و زنان شده است که پیامدهای ناگواری را در جامعه به دنبال خواهد داشت.^۱ بنابراین، در چنین شرایطی توجه به تربیت درست و اسلامی دختران، امری ضروری بوده و موجبات رشد، بالندگی و امنیت جامعه را در پی خواهد داشت.

الف. نقطه شروع

شاید بتوان گفت شروع تربیت فرزند، از زمان انعقاد نطفه آغاز می‌شود و چنین

* دانش‌آموخته سطح ۳ حوزه علمیه و پژوهشگر سبک زندگی.

۱. محمد احسانی، «تربیت زنان و دختران در سیره معصومین (علیهم‌السلام)»، ماهنامه طوبی، ش ۲۶،

مسئولیتی، متوجه مادر است. خداوند متعال وظایف و دستورات و راهنمایی‌هایی را برای مادر در زمان بارداری و شیردهی^۱ قرار داده است. در این مدت، کودک مستقیماً از مادر تغذیه می‌کند و مادر مسئول حفظ دو نفر است و دو تکلیف دارد؛ یکی برای خود و دیگر برای کودک. او موظف است که غذای حلال به کودک بدهد و خود نیز از حلال مصرف کند؛ زیرا تغذیه مادر، در شیر او اثر می‌گذارد. این قاعده، در غذای روح نیز جاری است؛ چراکه فکر و اندیشه گناه و حرام و همچنین خاطرات تلخ مادر، در فرزند او تأثیر بدی خواهد گذاشت. بنابراین، هر مادری موظف است که اندیشه‌ها و بینش‌های خود را تعالی بیشتری بخشد.^۲

محمدتقی مجلسی که از علمای بزرگ اسلام است، در تربیت فرزندش اهتمام فراوان داشت. شبی برای نماز و عبادت به مسجد جامع اصفهان رفت و فرزند خود را نیز به همراه برد. فرزند بازیگوش در حیاط مسجد ماند و به بازی پرداخت. وی مشک پُر از آبی را که در گوشه حیاط مسجد قرار داشت، با سوزن سوراخ کرد و آب آن را به زمین ریخت. با تمام شدن نماز، وقتی پدر از مسجد بیرون آمد، با دیدن این صحنه، ناراحت شد. دست فرزند را گرفت و به سوی منزل رهسپار شد. رو به همسرش کرد و گفت: «می‌دانید که من در تربیت فرزندم دقت بسیار داشته‌ام. امروز عملی از او دیدم که مرا به فکر واداشت. با اینکه در مورد غذایش دقت کرده‌ام که از راه حلال به دست بیاید، نمی‌دانم به چه دلیل دست به این عمل زشت زده است! حال بگو چه کرده‌ای که فرزندمان چنین کاری را مرتکب شده است.»

زن کمی فکر کرد و عاقبت گفت: «راستش هنگامی که فرزندمان را در رحم

۱. سوره بقره، آیه ۲۳۳.

۲. عبدالله جوادی آملی، زن در آینه جمال و جلال، ص ۱۳۶.

داشتم، یک بار وقتی به خانه همسایه رفتم، درخت اناری که در خانه‌شان بود، توجه مرا جلب کرد. سوزنی را در یکی از انارها فرو بردم و مقداری از آب آن را چشیدم.» پدر با شنیدن سخن همسرش، آهی کشید و به راز مطلب پی برد.^۱

ب. اهداف تربیت

تربیت، یعنی مدیریت اراده. هدف از تربیت دختران در اسلام، علاوه بر خودسازی و پرورش باورهای دینی، آشنایی آنان با مهارت‌ها و شیوه‌های زندگی است؛ تا در زندگی آینده‌شان به عنوان یک همسر، مادر و شهروند موفق جامعه اسلامی نقش آفرینی نمایند.^۲ بنابراین، در تربیت دختران، چهار هدف از اهمیت خاص برخوردار است:

۱. تربیت اندیشه

از آنجایی که تربیت دختران در خانواده، غالباً جهت‌گیری احساسی و عاطفی دارد و آنان بیشتر به اطاعت و پذیرش تشویق می‌شوند، زمینه رشد عقلی و تجربه اندیشه‌ورزی کمتری نسبت به پسران دارند. بنابراین، توجه به رشد و تقویت تعقل دختران امری ضروری است؛ چرا که آنان مادران و مربیان جامعه آینده هستند و بیش از دیگران به تفکر و تعقل نیاز دارند تا بتوانند هم خود و هم فرزندان خویش را از گمراهی و لغزش بازدارند.^۳

۲. تربیت ایمانی

آنچه در تربیت دینی مورد توجه است، رشد و تقویت باورها و ارزش‌های دینی

۱. حسین مظاهری، خانواده در اسلام، ص ۱۶۱.

۲. ر.ک: داوودی، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت ، ج ۲، ص ۳۴؛ حاجی ده‌آبادی و جعفری، «مسائل تربیتی دختران از منظر قرآن و روایات»، بانوان شیعه، ش ۱۸؛ محمد احسانی، «تربیت زنان و دختران در سیره معصومین »، ماهنامه طوبی، ش ۲۶، ص ۶۷.

۳. حاجی ده‌آبادی و جعفری، «مسائل تربیتی دختران از منظر قرآن و روایات»، بانوان شیعه، ش ۱۸.

است. با پرورش دینی و آموزه‌های اعتقادی و عبادی، بذر ایمان در دختران نهادینه خواهد شد؛ به دیگر سخن، تربیت ایمانی، یعنی همیشه و همه جا با خدا زیستن و به یاد خدا بودن. رسیدن به چنین بینشی، موجب می‌شود تا دختران به تقوای الهی نایل شده و زیست مؤمنانه‌ای را تجربه کنند.

پیامبر گرامی اسلام ﷺ فرموده:

افتحوا علی صبیانکم أوّل کلمةٍ بـ لا إله إلاّ الله؛^۱ ... زبان کودکانتان را نخستین بار با کلمه «لا إله إلاّ الله» باز کنید.

همچنین امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرموده‌اند:

چون پسر به سه سالگی رسید، باید به او بگویند: هفت مرتبه بگو: لا إله إلاّ الله. سپس، رهایش کنند تا سه سال و هفت ماه و بیست روز او کامل شود. سپس، باید به او بگویند: هفت مرتبه بگو: محمّد رسول الله. پس، او را رها کنند تا چهار سالش تمام شود. آن‌گاه باید به او بگویند: هفت مرتبه بگو: صلی الله علی محمّد وآله. سپس، رهایش کنند تا پنج سال او تمام شود. آن‌گاه از او پرسند: دست چپ و راست کدام است؟ اگر شناخت، باید صورتش را به سمت قبله برگردانده، به او بگویند: سجده کن. سپس، رهایش کنند تا هفت سال او تمام شود. پس، وقتی هفت سال او تمام شد، باید به او بگویند: صورت و دو دست را بشوی.^۲

۳. تربیت احساس و عاطفه

با توجه به پژوهش‌های صورت‌گرفته، علت فرار دختران، کمبود محبت و عدم احساس تعلق و وابستگی عاطفی با اعضای خانواده بیان شده است. همچنین،

۱. محمد محمدی ری‌شهری، حکمت‌نامه کودک، ص ۱۳۸.

۲. صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۸۱.

دلیل دوستی‌های نامشروع دختران و پسران نیز همین عامل است.^۱ بنابراین، توجه به احساسات و عاطفه دختران و پرورش صحیح آن، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده که در پرتوی محبت و مهربانی اعضای خانواده، به‌ویژه مادر میسر خواهد بود. از سوی دیگر، مدیریت و رهبری صحیح احساسات و عاطفه در دختران، موجب شایستگی آنان در وظایفشان می‌شود؛ زیرا دختران امروز، مادران و مربیان آینده‌اند و پرورش عاطفی در آنان برای ایفای نقش همسری مادری، از ضروریات تربیتی به شمار می‌آید.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحْبُّوا الصَّبِيَانَ وَأَرْحَمُوهُمْ وَإِذَا وَعَدْتُمُوهُمْ شَيْئًا فَفُوا لَهُمْ فَإِنَّهُمْ لَا يَذُرُونَ إِلَّا أَنْتُمْ تَرْزُقُونَهُمْ؛^۲ رسول اکرم ﷺ فرمود: کودکان را دوست بدارید و به آنها مهربانی کنید و هرگاه به آنان وعده دادید، وفا نمایید؛ زیرا آنها شما را روزی‌دهنده خود می‌دانند.

۴. تربیت اخلاقی

نقش الگویی زن در جامعه، بسیار بااهمیت است؛ زیرا تأثیرگذاری او، چه در نقش همسر و مادر و چه به عنوان شهروند جامعه اسلامی، انکارناپذیر است. تربیت اخلاقی دختران، مهم است؛ چه اینکه اگر آنان پاک و مهذب باشند، پسران نیز پاک و مهذب خواهند بود.^۳ بنابراین، پرورش فضیلت‌های اخلاقی همچون: صبر، حیا، عفت، گذشت، عزت نفس، بخشش، صداقت، مسئولیت‌پذیری، قناعت و آراستگی ظاهری در رشد و کمال انسانی دختران

۱. فرحناز فردوسیان و علی اصغر مهری، «بررسی علل فرار دختران از منزل و ارائه راهکارهایی برای مقابله با آن»، فصلنامه علمی تخصصی دانش انتظامی، ش ۷؛ فاطمه زواره‌ای، «عوامل مؤثر بر فرار دختران از خانه»، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ش ۷.

۲. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۹.

۳. علی قائمی، اسلام و تربیت دختران، ص ۱۲۸.

نقش بسزایی ایفا می کند.

ج. شیوه‌های تربیتی دختران

آنچه در تبیین شیوه‌های تربیتی فرزندان مهم است، توجه به نگرش و رفتارهای والدین به عنوان مولفه‌ای تأثیرگذار در تربیت است؛ به عبارت دیگر، هر آنچه در سبک و شیوه زندگی والدین، به خصوص مادر، در منظر دختر خانه است، بر تربیت او مؤثر خواهد بود. با توجه به این امر، می توان روش‌های تربیتی را در شش عنوان: الگودهی، احترام و تکریم، بازی، تغافل، نصیحت و موعظه، تشویق و تنبیه، بیان نمود.

۱. الگودهی

الگوهای تربیتی، همان رویکردهای کلی است که شاکله و روح حاکم بر رفتار والدین و مربیان را تشکیل می دهد. دانشمندان چهار الگوی تربیتی برای فرزندان ارائه نموده‌اند.^۱ در اینجا ضمن اشاره به این چهار مورد، الگوی پنجمی را نیز یادآور می شویم که به نظر نویسنده از سایر الگوها، کامل تر است.

یک. الگوی تربیتی مبتنی بر سخت‌گیری

فرزندانی که با این شیوه تربیت می شوند، از نظر عاطفی و روانی، دچار اضطراب و افسردگی خواهند شد؛ چون کمتر محبت می بینند؛ البته به جهت سخت‌گیری، شاید افرادی پُرتلاش و مسئولیت‌پذیر شوند.

دو. الگوی تربیتی مبتنی بر محبت و عدم قاطعیت

در این الگو، حق، همیشه با فرزند است و هرچه می خواهد، در اختیارش

۱. پل هاک، موفقیت در تربیت فرزندان، ص ۶۱.

می‌گذارند. فرزندان که با این شیوه تربیت می‌شوند، انسان‌هایی ضعیف‌النفس، وابسته و پُرتوقع خواهند شد و در برابر مشکلات، مقاوم و صبور نیستند. این افراد در زندگی خانوادگی و اجتماعی، به‌شدت دچار مشکل خواهند شد؛ هرچند از نظر عاطفی، کمتر احساس کمبود کنند.

ناز پرورده تنعم نبرد راه به دوست

عاشقی شیوه مردان بلا کش باشد^۱

سه. الگوی تربیتی مبتنی بر عدم محبت و عدم قاطعیت

فرزندان که با این شیوه تربیت می‌شوند، به لحاظ عاطفی، دچار اختلال هستند؛ زیرا محبت نمی‌بینند و به دلیل اینکه قاطعیت در تربیت آنان وجود نداشته است، احتمال بزهکاری و رفتارهای ناهنجار در آنان بسیار بالاست.

چهار. الگوی تربیتی مبتنی بر محبت و قاطعیت

دانشمندان، این الگو را بهترین الگوی تربیت کودک می‌دانند؛ زیرا در این شیوه، فرزندان، هم به لحاظ عاطفی تأمین می‌شوند و هم افرادی پرتلاش، صبور و مسئولیت‌پذیر خواهند شد.

پنج. الگوی تربیتی مبتنی بر محبت، قاطعیت و کرامت

بر اساس منابع اسلامی، الگوی پنجمی قابل ارائه است. این الگو، مبتنی بر محبت، قاطعیت و کرامت است. مهم‌ترین ویژگی این الگو، «تکریم» است. تکریم، به معنای احترام‌گذاشتن به فرزند و ارزش قائل شدن برای اوست. کودک یا نوجوانی که محترم شمرده شود، به احساس خودآرزشمندی، عزت و کرامت نفس دست می‌یابد و خود را به گناه و زشتی‌ها آلوده نمی‌کند.

۱. غزلیات حافظ، تصحیح: خطیب رهبر، ص ۲۱۵، ش ۱۵۹.

مَنْ كَرَّمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ شَهَوَاتُهُ؛^۱ هر کس احساس بزرگواری کند خواهش های نفسانی برایش بی مقدار می نماید. اولین و مهم ترین الگوی تربیتی برای یک دختر، مادر اوست. یک مادر چه بخواهد و چه نخواهد، فرزند دخترش، به خصوص در دوران کودکی، از او تقلید می کند. شیوه الگودهی برای دختران، اثر تربیتی بیشتری دارد؛ زیرا آنان در آینده نقش های مادری و همسری را بر عهده خواهند گرفت. بنابراین، شاید اولین قدم مؤثر در تربیت فرزندان، اصلاح رفتار والدین، به ویژه مادر است. رفتار مادر با پدر، نوع آرایش و پوشش مادر در خانه و اجتماع، ادبیات کلامی مادر با دیگران و خلاصه شخصیت ظاهری و باطنی مادر، از جمله مواردی است که همیشه در مقابل دیدگان فرزندان است.^۲

۲. احترام و تکریم

فرزند شما، دختر باشد یا پسر، زشت باشد یا زیبا، باهوش باشد یا کم هوش، باید او را پذیرفت و حرمت و کرامت او را ارج نهاد؛^۳ زیرا این کرامت را خداوند در بدو خلقت به او داده^۴ و او نیازمند احترام و تکریم است. تکریم و بزرگداشت فرزند، از شیوه های زمینه سازی و شخصیت دادن به جایگاه و منزلت او در خانواده و جامعه است. اهمیت این موضوع به ویژه در دوران نوجوانی، بسیار نمود پیدا می کند؛ زیرا در این دوره، او به دنبال کسب هویت است. از ویژگی

۱. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۷۸.

۲. محمدرضا شمشیری، «تربیت دختران در آئینه روایات معصومین (علیهم السلام)»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، ش ۹، ص ۱۳۹.

۳. علی قائمی، اسلام و تربیت دختران، ص ۲۵۰.

۴. سوره اسراء، آیه ۷۰.

مهم این روش، به‌ویژه در تربیت دختران، بهره‌مندی والدین از محبت کلامی و غیرکلامی در روابط خود با دختران است؛^۱ به عبارت دیگر، مهرورزیدن به دختران نوجوان، نوعی تکریم شخصیت آنان است. بنابراین، تلاش کنیم که متناسب با روحیات و خلیات نوجوان، هویت او را گرمی بداریم تا او را در مسیر صحیح هدایت نماییم.^۲

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يَغْفَرْ لَكُمْ؛^۳ فرزندان خود را احترام کنید و با آنان مؤدب برخورد نمایید. تا خداوند شما را بیامرزد.»

در ادامه، به نمونه‌هایی از تکریم فرزندان اشاره می‌کنیم:

- سلام کردن به کودکان؛^۴
- اجازه خواستن از کودکان برای استفاده از وسایل آنها؛
- پذیرش دعوت کودکان و دعوت از آنان برای مهمانی؛
- با احترام صدا کردن؛
- شرکت در بازی کودکان؛
- مشورت گرفتن از آنها در برخی امور.

۳. بازی

بازی، از نیازهای طبیعی کودک و عاملی مهم در رشد او به شمار می‌آید. توجه به بازی کودکان و همراه شدن با آنان، از سفارش‌های پیامبر رحمت صلی الله علیه و آله است.

۱. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۱.

۲. محمدرضا شمشیری، «تربیت دختران در آئینه روایات معصومین علیهم السلام»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، ش ۹، ص ۱۳۹.

۳. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۲.

۴. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «پنج چیز است که تا هنگام مرگ از آنها دست بر نخواهم داشت: ... سلام کردن به کودکان، تاسنتی باشد پس از من.» (صدوق، امالی، ص ۷۱)

«مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَّصَبْ لَهُ؛ کسی که کودکی دارد، باید با او بازی کند.»
چونکه با کودک سر و کارت فتاد

هم زبان کودکان باید گشاد^۲

این شیوه، بیشتر در مرحله تمهید و آماده‌سازی، یعنی سنین کودکی و نوجوانی فرزندان مورد استفاده قرار می‌گیرد. کودکان در هنگام بازی، بسیاری از مهارت‌های زندگی آینده‌شان را می‌آموزند؛ به بیان دیگر، بازی، ابزاری است که موجب افزایش ادراک و شناخت کودک به خود و دیگران می‌شود. همچنین، در بازی می‌توان به نقاط ضعف و قوت دختران پی برد؛ برای نمونه، دختران احساسات، عواطف و محبت خود را در بازی با عروسک یا همسالانشان بروز می‌دهند. بنابراین، اگر یک مادر به جایگاه بازی در تربیت کودک خود توجه داشته، مهارت‌های لازم را در این امر فرا گرفته باشد، به گسترده‌ترین توانمندی دست یافته است.^۳

امام صادق علیه السلام فرمود: «دَعِ ابْنَكَ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ، وَيُؤَدِّبُ سَبْعَ سِنِينَ وَالزَّمَهُ نَفْسَكَ سَبْعَ سِنِينَ...»؛^۴ بگذار فرزندت هفت سال بازی کند، هفت سال تربیت شود و هفت سال، او را با خود، همراه بدار...»

۴. تغافل

تغافل، شیوه‌ای از برخورد والدین با رفتارهای نامطلوب فرزندان است؛ یعنی

۱. صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۸۳؛ همچنین، امام علی علیه السلام فرمود: «مَنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ صَبًا؛ کسی که فرزندی دارد، باید با او کودکی کند.» (کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۰)
۲. مولوی، مثنوی معنوی، دفتر ۴، بیت ۲۵۷۷.
۳. حسینی‌زاده، سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، تربیت فرزند، ص ۱۲۲.
۴. صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۹۲.

چشم‌پوشی و نادیده‌گرفتن این گونه رفتارها. غالباً فرزندان دختر، شرم و حیای بیشتری نسبت به پسران دارند. از این رو، استفاده از این شیوه، تأثیر مطلوب‌تری در حذف رفتارهای منفی آنان خواهد داشت.

۵. نصیحت و موعظه

انسان به دلیل ویژگی‌های مادی زندگی خود، همیشه در معرض جهل، غفلت، گمراهی و فساد قرار دارد. بهره‌گیری از پند، موعظه و نصیحت، در غفلت‌زدایی او بسیار مؤثر خواهد بود. دختران نیز از این قاعده مستثنا نیستند؛ بلکه به لحاظ وابستگی عاطفی به والدین، نصیحت‌پذیرترند. بنابراین، در تربیت دختران، بهره‌گیری از پند، موعظه و نصیحت، بسیار اثربخش خواهد بود. در منابع دینی، از موعظه به عنوان: زنده‌کننده قلب، بیداربخش، جلادهنده دل و برطرف‌کننده غفلت نام برده شده است.^۱

۶. تشویق و تنبیه

تشویق و تنبیه، یک نوع ابزار تربیتی است؛ اما به دلیل کاربرد فراوان و نتیجه‌بخش بودن آن، به عنوان یک روش مطرح می‌شود. با بهره‌گیری از این شیوه می‌توان رفتارهای مطلوب را تثبیت کرد و رفتارهای نامطلوب را حذف نمود. برخی از والدین در استفاده از تشویق و تنبیه، زیاده‌روی می‌کنند و یا در جای مناسب، تشویق یا تنبیه مناسب را به‌کار نمی‌برند و نتیجه‌ای هم نمی‌گیرند. بنابراین، استفاده بجا و مناسب از تشویق و تنبیه، شرط لازم در این روش است تا در نهایت، رفتارهایی بر اساس تعقل و تفکر را ثمر بخشد.^۲ آنچه در این شیوه حایز

۱. داوودی، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام، ج ۲، تربیت دینی، ص ۱۹۴.

۲. محمدرضا شمشیری، «تربیت دختران در آئینه روایات معصومین علیهم‌السلام»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، ش ۹، ص ۱۳۹.

اهمیت است و نتیجه را دوچندان می‌کند، بهره‌گیری از ابزار محبت و مهرورزی است؛ به این معنا که هم در تشویق و هم در تنبیه، روح حاکم بر رفتار مربی، محبت و عشق باشد. از این شیوه، در بسیاری از موضوعات همچون: رعایت نظم، حیا و عفاف می‌توان بهره گرفت.

رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «جُبِلَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا وَبُغِضَ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا»^۱ دل‌ها بر دوست داشتن کسی که به آنها نیکی کند و نفرت داشتن از کسی که به آنها بدی کند، سرشته شده‌اند.»

همچنین، رسول مهربانی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده: «مَنْ فَوَّحَ ابْنَتَهُ فَكَأَنَّمَا أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ»^۲ کسی که دخترش را خوشحال کند، مثل آن است که بنده‌ای از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده باشد.»

گویند خانواده‌ای از دست فرزند شرورشان کلافه شده بودند و پدر نیز هر بار او را به باد کتک می‌گرفت؛ به امید اینکه بر اثر تنبیه، دست از کارهای زشتش بردارد؛ اما فایده‌ای نداشت. روزی پدری که از دست فرزند شرورش به تنگ آمده بود، دست فرزند خود را گرفت و نفس‌زنان، نزد حضرت ابوالحسن عَلَيْهِ السَّلَام آورد و از وی شکایت کرد. حضرت فرمود: «فرزندت را نزن.» مرد از خودش پرسید: پس، چگونه فرزندم را تربیت کنم! امام ادامه داد: «برای ادب‌کردنش از او دوری و قهر کن.»^۳ امام فرمود: «ولی مواظب باش که قهرت زیاد طول نکشد و هرچه زودتر با فرزندت آشتی کن.»^۴

۱. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۷.

۲. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۱.

۳. حلی، عده‌الداعی، ص ۸۹.

۴. بذرافشان، صد حکایت تربیتی، ص ۱۸.

منابع

الف. کتاب‌ها

۱. آذربایجانی، مسعود و دیگران، روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۲ ش.
۲. آشتیانی، جلال‌الدین، منتخباتی از آثار حکمای الهی ایران از عصر میر داماد و میر فندرسکی تا زمان حاضر، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۸ ش.
۳. ابراهیم‌زاده، حسن، مسئله پوشش، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۹۰ ش.
۴. ابن‌ابی‌جمهور، محمدبن‌زین‌الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، محقق: مجتبی عراقی، قم: مؤسسه سید الشهداء علیه السلام، ۱۴۰۳ ق.
۵. ابن بابویه، محمدبن‌علی (شیخ صدوق)، آمالی، مترجم محمدباقر کمره‌ای، تهران: کتابچی، ششم، ۱۳۷۶ ش.
۶. _____، علل الشرائع، قم: کتاب‌فروشی داوری، آوّل، ۱۳۸۵ ش / ۱۹۶۶ م.
۷. _____، معانی الأخبار، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، آوّل، ۱۴۰۳ ق.
۸. _____، من لا یحضره الفقیه، مصحح: علی‌اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، دوم، ۱۴۱۳ ق.
۹. ابن‌شعبه حرانی، حسن‌بن‌علی، تحف العقول، محقق/ مصحح: علی‌اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، دوم، ۱۴۰۴ ق / ۱۳۶۳ ش.
۱۰. ابن‌شهر آشوب مازندرانی، محمدبن‌علی، مناقب آل‌ابی‌طالب علیهم السلام، قم: علامه، آوّل، ۱۳۷۹ ق.

۱۱. احمدی، حبیب‌الله، جامعه‌شناسی انحرافات، تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۸ ش.
۱۲. اکبری، ابوالقاسم، مشکلات نوجوانی و جوانی، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۸۵ ش.
۱۳. امان‌لو، حسین، بشقاب‌های سمی، تهران: انتشارات فرآهنگ اندیشه، سوم، ۱۳۹۳ ش.
۱۴. امینی، ابراهیم، آیین تربیت، تهران: اسلامی، ۱۳۶۸ ش.
۱۵. باکاک، رابرت و خسرو صبری دشتی، مصرف. تهران: نشر و پژوهش شیرازه، ۱۳۸۱ ش.
۱۶. بذرافشان، مرتضی، صد حکایت تربیتی، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۲ ش.
۱۷. برک، لورا، روان‌شناسی رشد، مترجم یحیی سیدمحمدی، تهران: ارسباران، ۱۳۸۱ ش.
۱۸. بری گونز و بیل مک آلر، کودک و تلویزیون، ترجمه نصرت فتی، تهران: سروش، ۱۳۸۰ ش.
۱۹. بندورا، آلبرت، نظریه یادگیری اجتماعی، ترجمه فرهاد ماهر، تهران: راهگشا، ۱۹۷۸ م.
۲۰. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، تهران: جاویدان، سیزدهم، ۱۳۶۰ ش.
۲۱. —، نهج الفصاحة، تهران: علمی، ۴۱۳۸ ش.
۲۲. پستمین، نیل، نقش رسانه‌های تصویری در زوال دوران کودکی، ترجمه صادق طباطبایی، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۸ ش.
۲۳. پسندیده، عباس، رضایت زناشویی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، اول، ۱۳۹۱ ش.
۲۴. پل‌هاک، موفقیت در تربیت فرزندان، ترجمه حسین صفورایی و محمدطاهر ریاضی ارسی، تهران: انتشارات رشد، ۱۳۸۱ ش.
۲۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، مصحح: رجایی، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۲۶. _____، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم:

- دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ش.
۲۷. جعفرین محمد علیه السلام (امام ششم)، مصباح الشریعة، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، [بی تا].
۲۸. جعفری، محمدتقی، تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی، تهران: انتشارات اسلامی، سیزدهم، ۱۳۷۳ش.
۲۹. جمالی فر، محمدعلی، پرتوی از آفتاب، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۷ش.
۳۰. جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، گلشن ابرار، قم: معروف، اول، ۱۳۷۹-۱۳۸۵ش.
۳۱. جوادی آملی، عبدالله، زن در آینه جمال و جلال، قم: انتشارات اسراء، هجدهم، ۱۳۸۷ش.
۳۲. جوانمرد، کرم الله، پایگاه اجتماعی اقتصادی خانواده و بزهکاری نوجوانان، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان، ۱۳۹۰ش.
۳۳. حاج علی اکبری، محمدجواد، مطلع عشق، تهران: انقلاب اسلامی، ۱۳۹۲ش.
۳۴. حرّ عاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۴۰۹ق.
۳۵. حسین خانی، هادی، الگوهای خانواده اخلاقی، قم: مؤسسه فرهنگی هنری طریق معرفت ثقلین، ۱۳۹۴ش.
۳۶. حکیم آرا، محمدعلی، روان‌شناسی رسانه، تهران: انتشارات دانشکده صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸ش.
۳۷. حلّی، عده الداعی و نجاح الساعی، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.
۳۸. خرّمشاهی، بهاء‌الدین و مسعود انصاری، پیام پیامبر، تهران: منفرد، اول، ۱۳۷۶ش.
۳۹. داوری، محمد، پیشگیری و کنترل اعتیاد با نگرش اسلامی، اصفهان: نقش کلک، اول، ۱۳۸۱ش.

۴۰. —، سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، هشتم، ۱۳۹۰ ش.
۴۱. دیلمی، حسن بن محمد، ارشادالقلوب، ترجمه محسن موسوی و هادی ربانی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۵ ش.
۴۲. راوندی، سید فضل الله، النوادر، قم: دار الکتب، اول، [بی تا].
۴۳. رجایی، غلام علی، برداشت هایی از سیره امام خمینی رحمته الله علیه، تهران: عروج، اول، ۱۳۷۶ ش.
۴۴. ساروخانی، باقر، مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده، انتشارات سروش، چاپ بیستم، [بی تا].
۴۵. ستوده، هدایت الله، مقدمه بر آسیب شناسی اجتماعی، تهران: نشر آوای نور، ۱۳۷۳ ش.
۴۶. سجادی، سید جعفر، فرهنگ اصطلاحات فلسفی ملاصدرا، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۷ ش.
۴۷. سرگلزایی، محمدرضا، اعتیاد؛ از سبب شناسی تا درمان، تهران: نشر قطره، دوم، ۱۳۸۸ ش.
۴۸. سلحشور، ماندانا، پر خاشگری در کودکان و روش های رویارویی با آن، تهران: انتشارات واژه آرا، ۱۳۷۸ ش.
۴۹. سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم، حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة، تصحیح مدرس رضوی، تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۵۹ ش.
۵۰. شریعتمداری، علی، روان شناسی تربیتی، تهران: امیرکبیر، بیست و دوم، ۱۳۶۶ ش.
۵۱. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، محقق: صبحی صالح، قم: مؤسسه دار الهجرة، ۱۹۸۰ م.
۵۲. شعیری، تاج الدین، جامع الاخبار، قم: انتشارات رضی، اول، ۱۴۰۵ ق.
۵۳. صادقی، عباس و محسن مشکبید حقیقی، مدیریت پر خاشگری، تهران:

- [بی‌نا]، ۱۳۸۵ ش.
۵۴. صفاری‌نیا، مجید، روان‌شناسی اجتماعی در تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۸ ش.
۵۵. طبرسی، حسن‌بن‌فضل، مکارم الأخلاق، قم: الشریف‌الرضی، چهارم، ۱۴۱۲ق/۱۳۷۰ ش.
۵۶. طباطبایی‌ندوشن، مریم، ره‌توشه راهیان نور؛ خواهران، ۱۳۹۵ ش.
۵۷. طریحی، فخرالدین‌بن‌محمد، مجمع البحرین، محقق: احمد حسینی اشکوری، تهران: مکتبه‌المرتضویة، ۱۳۷۵ ش.
۵۸. عسگری، فاطمه، سیره اخلاقی علما؛ قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۸ ش.
۵۹. فقیهی، علی‌نقی، تربیت جنسی؛ مبانی، اصول و روش‌ها از منظر قرآن و حدیث، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۸۷ ش.
۶۰. فلسفی، محمدتقی، الحدیث؛ روایات تربیتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸ ش.
۶۱. قائمی، علی، اسلام و تربیت دختران، تهران: انتشارات امیری، ۱۳۶۲ ش.
۶۲. _____، تربیت و بازسازی کودکان، تهران: انتشارات امیری، دوازدهم، ۱۳۸۵ ش.
۶۳. قدیری اصلی، باقر، کلیات علم اقتصاد، تهران: سپهر، ۱۳۶۶ ش.
۶۴. قضاعی، محمدبن‌سلامة، شرح فارسی شهاب الأخبار (کلمات قصار پیامبر خاتم)، محقق/ مصحح: حسینی‌آرموی (محدث) جلال‌الدین. کارلسون، اولاً و سیسیلیافن فایلیتزن، کودکان و خشونت در رسانه‌های جمعی، ترجمه مهدی شفق‌تی، تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما، ۱۳۸۰ ش.
۶۵. کازنو، ژان، جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: اطلاعات، ۱۳۸۴ ش.
۶۶. کاوه، محمد، آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی، تهران: جامعه‌شناسان، ۱۳۵۳.

۶۷. کریمی، یوسف، روان شناسی اجتماعی، تهران: انتشارات ارسباران، ۱۳۸۴ ش.
۶۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
۶۹. _____، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۹۱ ق.
۷۰. _____، الکافی، قم: دار الحدیث، اول، ۱۴۲۹ ق.
۷۱. کمالی وحدت، یاسین، عشق و دل بستگی از منظر عرفان، اخلاق و تربیت اسلامی، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۵ ش.
۷۲. گاتر، بری و میل مک آلیر، کودک و تلویزیون، ترجمه نصرت فتحی، تهران: سروش، ۱۹۹۷ م.
۷۳. گرانیپه، بهروز، فرهنگ و جامعه، تهران: نشر شریف، ۱۳۷۷ ش.
۷۴. گلی زواره، غلامرضا، زندگی و مبارزات شهید سید عباس موسوی (دبیرکل حزب الله لبنان)، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۸ ش.
۷۵. _____، آیت الله العظمی محمد علی اراکی؛ شیخ فقها و اسوه علم و تقوا، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۹۰ ش.
۷۶. _____، زندگی نامه شهید آیت الله دکتر محمد مفتح، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۸ ش.
۷۷. متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، ضبطه وفسر غریبه بکری حیانی، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۴۱۳ ق.
۷۸. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم السلام، قم: مؤسسة دار الفقه للطباعة والنشر، ۱۴۲۱ ق.
۷۹. _____، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ ق.
۸۰. محتشم دولتشاهی، طهماسب، نظریه ها و سیاست ها در اقتصاد کلان، تهران: پشتون، ۱۳۸۰ ش.

۸۱. محمدی ری شهری، محمد، حکمت‌نامه کودک، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۹۱ش.
۸۲. _____، میزان الحکمة، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث، ۱۳۷۷ش.
۸۳. مطهری، مرتضی، فطرت، قم: صدرا، ۱۳۷۳ش.
۸۴. _____، مجموعه آثار، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۹۴ش.
۸۵. مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، نسیم رحمت، ۱۳۸۸ش.
۸۶. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، پیام امام امیر المؤمنین علیه السلام، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۳ش.
۸۷. _____، تفسیر نمونه، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ش.
۸۸. ملک محمودی الیگودرزی، امیر، اعتیاد جوانان، اصفهان: انتظار سبز، ۱۳۸۲ش.
۸۹. موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱ش.
۹۰. هال، استوارت و محمود متحد، در آمدی بر فهم جامعه مدرن. تهران: آگه، ۱۳۹۰ش.
۹۱. یوری واسیلیویچ تاتورا، اعتیاد به مواد مخدر؛ ظرافت‌ها، ترنندها و اسرار، ترجمه الهام سادات کمیزی، تهران: سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا، اول، ۱۳۹۴ش.

ب. مقاله‌ها:

۱. آزاد، عباس، «آثار و پیامدهای منفی روابط دختر و پسر بر تشکیل خانواده»، رصدنامه پایش، سال دوم، ش ۷، ۱۳۹۴ش.
۲. احسانی، محمد، «تربیت زنان و دختران در سیره معصومین علیهم السلام»، ماهنامه طوبی، ش ۲۶، ۱۳۸۶ش.

۳. افتخاری، اصغر، «ظرفیت طبیعی امنیت؛ مورد مطالعاتی: قومیت و خشونت در ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۵ و ۶، پاییز و زمستان ۱۳۷۸ ش.
۴. الهام، غلامحسین، «خشونت‌های قانونی و نظام‌های سیاسی»، کتاب نقد، ش ۱۴ و ۱۵.
۵. بهرامیان، امید، «رابطه استفاده از شبکه‌های ماهواره‌های فارسی‌زبان و پایبندی به هویت فرهنگی در زنان شهر تهران»، مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، سال ۱۴، ش ۱، بهار ۱۳۹۵ ش.
۶. بیابانگرد، اسماعیل، «تحلیل محتوای خشونت در فیلم‌های سینمایی و مجموعه‌ها»، فصلنامه پژوهش و سنجش، مرکز تحقیقات صدا و سیما، ش ۵۱، ۱۳۸۶ ش.
۷. بیچرانلویی، عبدالله، «کارکردهای شبکه‌های تلویزیونی در جنگ نرم»، رسانه، سال بیستم، ش ۲، تابستان ۱۳۸۸ ش.
۸. ثنائی، باقر، «آسیب‌شناسی خانواده»، نشریه پژوهشی تربیتی، سال اول، ش ۳، ۱۳۷۹ ش.
۹. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی و جهانرخ جعفری، «مسائل تربیتی دختران از منظر قرآن و روایات»، فصلنامه علمی - ترویجی بانوان شیعه، ش ۱۸، ۱۳۸۷ ش.
۱۰. حسینی انجدانی، مریم، «بررسی تأثیر تماشای کارتون‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، سال پانزدهم، ش ۵۴، ۱۳۸۷ ش.
۱۱. دو ماهنامه فرهنگی اجتماعی پایش سبک زندگی، «پرونده ویژه: اسباب بازی»، سال سوم، ش ۱۵.
۱۲. رضاقلی‌زاده، بهنام، «نگاهی به اثرگذاری رسانه‌ها بر ترویج خشونت در میان کودکان»، فصلنامه علمی - تخصصی کودک، نوجوان و رسانه، سال اول، ش ۳، ۱۳۹۱ ش.
۱۳. زواره‌ای، فاطمه، «عوامل مؤثر بر فرار دختران از خانه»، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ش ۷، ۱۳۷۹ ش.

۱۴. سنتیروال، براندون اس، «آیا تماشای تلویزیون موجب افزایش پرخاشگری در کودکان می‌شود؟»، ترجمه وحیده عرفانی، مجله پژوهش و سنجش، ش ۱۵ و ۱۶، پاییز و زمستان ۱۳۷۷ ش.
۱۵. شفیع، نوذر، «تئوری خشونت‌سازی رسانه‌ها»، ماهنامه همشهری دیپلماتیک، ش ۲۳، مهرماه ۱۳۸۳ ش.
۱۶. شکرانه، امید، «آسیب‌شناسی ماهواره و تأثیر آن بر رفتار و سبک زندگی اسلامی خانواده»، فصل‌نامه علمی - تخصصی پویا در علوم انسانی، دوره ۱، ش ۳، تابستان ۱۳۹۵ ش.
۱۷. شمشادی، صادق و احمد زنداونیان، «ابعاد و مراحل تربیت جنسی دختران و زنان از نظر اسلام»، مباحث بانوان شیعه، ش ۲۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۹ ش.
۱۸. شمشیری، محمدرضا، «تربیت دختران در آئینه روایات معصومین علیهم‌السلام»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، ش ۹، ۱۳۹۵ ش.
۱۹. شیخ عبدالعزیز، «کاوشی در آموزش جنسی با نگرش اسلامی»، مترجم غلامرضا متقی‌فر، پژوهش‌های تربیت اسلامی، ش ۸، پاییز ۱۳۸۳ ش.
۲۰. فاضل، رضا، «رابطه رفتار والدین و پایگاه اجتماعی - اقتصادی با تماشای خشونت تلویزیونی و تأیید و توسل به آن در کودکان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، سال پانزدهم، ش ۵۴، تابستان ۱۳۸۷ ش.
۲۱. فتحعلی زاده، مجتبی، «بررسی پیامدهای گسترش شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان بر هویت فرهنگی خانواده»، فصلنامه علمی - تخصصی عملیات روانی، سال نهم، ش ۳۵، زمستان ۱۳۹۱ - ۱۳۹۲ ش.
۲۲. فدایی، مهدی، «مصرف»، مجله پایش سبک زندگی، سال سوم، ش ۱۳، خرداد ۱۳۹۵ ش.
۲۳. فردوسیان، فرحناز و علی اصغر مهري، «بررسی علل فرار دختران از منزل و ارائه راهکارهایی برای مقابله با آن»، فصلنامه علمی - تخصصی دانش انتظامی، ش ۷، ۱۳۹۳ ش.

۲۴. محمدی سیف، معصومه، «شبكة‌های ماهواره‌ای و تغییر در کارکردهای خانواده»، فصلنامه رسانه و خانواده، سال دوم، ش ۷، تابستان ۱۳۹۲ ش.
۲۵. مدن، یوسف، «تربیت جنسی در اسلام»، مترجم بهروز رفیعی، پژوهش‌های تربیت اسلامی، ش ۸، پاییز ۱۳۸۳.
۲۶. ناصری پلنگرد، سهیلا، فریبا محمدی، معصومه دوله و محبوبه ناصری، «عوامل مؤثر بر اعتیاد زنان»، فصلنامه زن و فرهنگ، دوره ۵، ش ۱۶، تابستان ۱۳۹۲ ش.
۲۷. نعمتی انارکی، داوود و سمیرا خطیب‌زاده، «بررسی تأثیر سرمایه‌های شبکه‌های ماهواره‌ای بر میزان رضایت‌مندی زنان در روابط زناشویی»، مجله پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی، سال پنجم، ش ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۹۴ ش.
۲۸. نیومن، فیلیپ، نیومن باربارا، «اثرات تلویزیون بر رشد کودک»، ترجمه اسماعیل بیابانگرد، ماهنامه آموزش و پرورش، ش ۱۵ و ۱۶، ۱۳۷۸ ش.

ج. پایگاه‌های اینترنتی:

۱. اداره کل زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی استان تهران: www.tehranprisons.ir
۲. باشگاه خبرنگاران جوان: www.yjc.ir
۳. بلاغ: www.balagh.ir
۴. خبرگزاری فارس: www.farsnews.com
۵. فرارو: www.fararu.com
۶. فرهنگ نیوز: www.farhangnews.ir
۷. گنجور: www.ganjoor.net
۸. مطهری: www.motahari.ir
۹. واژه‌یاب: www.vajehyab.com
۱۰. وبگاه تحلیلی - خبری عصر ایران: www.asriran.com
۱۱. وبگاه جام‌جم آنلاین: <http://jamejonline.ir>
۱۲. وبگاه خبر آنلاین: www.khabaronline.ir
۱۳. وبگاه خبری - تحلیلی تابناک: www.tabnak.ir

ره‌توشه حاضر شامل مقالاتی است که به همت گروهی از نویسندگان فاضل در موضوعات مربوط به زن و خانواده سامان یافته است. این نوشتار با تحلیل و بررسی مسائلی هم‌چون شیوه‌های تربیتی دختران در اسلام، مدیریت عشق، عوامل مؤثر در شادی خانواده، شوهرداری همسران علما و نیز راه‌کارهای نهادینه‌سازی روحیه پرهیز از مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی در بین زنان، نکات ارزنده و راه‌کارهای مفیدی را تبیین نموده است.

توجه به معضلات و آسیب‌های مرتبط با خانواده نیز از دیگر ویژگی‌های اثر حاضر است که با پرداختن به مباحثی از قبیل تربیت جنسی کودکان، نقش اسباب‌بازی در تربیت فرزندان، اعتیاد زنان، پیامدهای استفاده از ماهواره در خانواده و تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان، بر میزان بهره‌مندی از آن افزوده است.

بوستق کتاب

شماره کتاب: ۲۷۱۷

ISBN 964-09-1909-8

9 789640 919095

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

معاونت فرهنگی و تبلیغی

قم - چهار راه شهدا

تلفن: ۰۲۵ - ۳۷۷۴۰۳۹۷

tabligh@dte.ir